

OOSTVLAAMSE ZANTEN

TIJDSCHRIFT VOOR VOLKSKUNDE EN VOLKSKULTUUR

Orgaan van de Koninklijke Bond der Oostvlaamse Volkskundigen
de Dienst voor Volkskundige Enquêtes in Vlaanderen
en het Internationaal Studiekomitee voor Ommegangsreuzen

Hoofredactie: Renaat van der Linden, Marc Jacobs
Godveerdegemstraat 17, 9620 Zottegem

Redaktiesekretariaat en ruildienst: Arnold Eloy
Biblioteek K.B.O.V., Kraanlei 65, 9000 Gent

Redactie: Maurits Broeckhove, Marcel Daem, René Haeserijn, Roeland Van de Walle

Recensiedienst: Marc Jacobs

INHOUD

C. MELCKENBEECK, Vlaamse reuzen in Spanje.	83
M. DAEM, Gentse ommegangsreuzen en -dieren in de 17de eeuw.	87
H. DEMAREST, Gents-Brugse winden in de "Zaek Anna-Bella", 1860-1861. Ontvoering van een minderjarige. Drie advocaten.	99
W.L. BRAEKMAN, Moord te Erembodegem: een marktlied uit 1871. Met annex: een kluchtlied en "Aanspraak van eenen Heer".	127
Redactie	
R. VAN DE WALLE, Oprichting federatie voor volkskunde in Vlaanderen. Een mijlpaal!	82
R. VAN DER LINDEN, Europa en de studie van het volksleven.	84
Volkkundige enquêtes in Vlaanderen	
H. DARAS. Verering van tandheiligen in de provincie Vlaams-Brabant anno 1990-1992	133
Levend volksleven	
R. VAN DER LINDEN, Doopakte en -suiker voor orgel(tje).	150
R.L. Sint-Hubertusviering in Sint-Denijs-Boekel (Zwalm).	151
Zoeken en Zanten	
G. EVERAERT, Gentse "ghesellen vanden conste" en Sint-Valentijn	152
Boekbespreking	
R.v.d.L.: Noubar Boyadjian. De man en zijn museum.	148
Paul de Saint-Hilaire, <i>De geneesbeiligen</i> , R.L.	149
Renaat van der Linden, <i>Gekroonde Honingkoek - Koninklijke Peperkoek</i>	
W. Giraldo	126

Oostvlaamse Zanten wordt uitgegeven met de steun van het Stadsbestuur van Gent,
het Provinciebestuur van Oost-Vlaanderen, het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap,
Kredietbank, Generale Bank, Algemeen Beroepskrediet en IPPA.

OPRICHTING FEDERATIE VOOR VOLKSKUNDE IN VLAANDEREN ... EEN MIJLPAAL!

Geruime tijd geleden werden vanuit de centrale administratie voor Volksontwikkeling in Brussel diverse signalen ontvangen waaruit bleek dat het K.B. van 1967 inzake de subsidieregeling aan herziening toe was. Voor de verenigingen die onder dit K.B. ressorteerden, betekende het dat naar nieuwe wegen diende uitgekeken te worden.

Het oprichten van een organisatie die enkele representatieve volkskundige verenigingen uit het Vlaamse Gewest zou overkoepelen, leek de meest aangewezen weg om in de toekomst verder betoelaagd te worden. Renaat van der Linden, voorzitter van de K.B.O.V., ging op zoek naar kandidaat-partners en al vlug vond hij gehoor bij de Hoge Gilderaad der Kempen die in dezelfde situatie verkeerde. Ook enkele zusterverenigingen uit andere provincies betoonden interesse en na enkele informele contacten kon een officiële vergadering belegd worden samen met en in de kantoren van de Dienst Volksontwikkeling in Brussel. Ondergetekende nam de taak op zich om een ontwerp van statuten voor de nieuwe vereniging op te maken. Nadien volgden op regelmatige tijdstippen bijeenkomsten waarbij het ontwerp nauwkeurig onder de loep werd genomen en daar waar nodig bijgestuurd. Die intensieve besprekingen resulteerden uiteindelijk in de oprichting van een overkoepelende organisatie voor volkskundige verenigingen uit het Vlaamse Gewest: FEDERATIE VOOR VOLKSKUNDE IN VLAANDEREN V.Z.W. (= F.V.V.)

Tijdens een kleine plechtigheid in aanwezigheid van diverse persmensen, werden op 3 april 1992 op de poppenspelzolder van het Gentse Museum voor Volkskunde de statuten officieel ondertekend door (zie foto, v.l.n.r.): Stefaan Top, hoofdman van de Bond der Westvlaamse Volkskundigen (Brugge) en voorzitter van de Leuvense Vereniging voor Volkskunde (Leuven), Renaat van der Linden, voorzitter van de Koninklijke Bond der Oostvlaamse Volkskundigen (Gent), Eugeen van Autenboer, voorzitter van de Hoge Gilderaad der Kempen (Turnhout) en Mathieu Driessen, voorzitter van het Limburgs Volkskundig Genootschap (As).

De statuten zijn zo opgesteld dat ieder lid van de Federatie zijn eigen identiteit en zelfstandigheid behoudt. Het ligt in de bedoeling om de activiteiten in onderling overleg op elkaar af te stemmen om aldus tot een meer efficiënte werking te komen inzake de studie en de beoefening van de verschillende taken van de volkskunde en volkskultuur.

De oprichting van deze Federatie mag terecht als een mijlpaal in de geschiedenis van de volkskunde in Vlaanderen bestempeld worden.

Het bestuur van de Federatie voor Volkskunde in Vlaanderen v.z.w. is als volgt samengesteld:

Voorzitter; Stefaan Top; Ondervoorzitter: Roeland Van de Walle

Secretaris: Chris Weymeis; Penningmeester: Luc Beyens

Inlichtingen omtrent de F.V.V. kunnen verkregen worden op het secretariaat: Dampoortstraat 155, 8310 Sint-Kruis (Brugge).

R. VAN DE WALLE

Vlaamse reuzen in Spanje

a) Sevilla - Deinze met het komitee van Canteclaer

De stad met de befaamde pluimvee- en eiermarkt plaatst twee reuzekippen in ons nationaal paviljoen van de wereldexpo te Sevilla: Canteclaer en echtgenote Rode vertegenwoordigen ons volksleven. Hun terugkeer is gepland voor november '92. Een winstpunt hoort er speciaal bij: op 16 mei 1993 gaat de 18de stoet in Deinze uit en daar zullen klaarblijkelijk Spaanse reuzen en reuzinnen in optreden!

b) Tocht naar Matadepera

Reuzen in Vlaanderen - Volksleven van vijf eeuwen van Renaat van der Linden (Aartselaar, 1985) behandelt in het hoofdstuk Vreemd en Internationaal p. 226 de triomftocht van Vlaamse reuzen en reuzinnen op de Trobada internacional de gegants in het Catalaans Matadepera. Beveren, Evergem, Hamme en Serskamp-Schellebelle hebben er met reuzen uit Spanje, Oostenrijk, Nederland, Duitsland verbroederd. Twee nieuwe reuzen ginds, geboren in '81, nodigden kollega's uit alle regionen van Europa uit. Geen internationaal kongres met allerlei kommentaar. De *Amics dels Gegants* richtten op eigen houtje een internationaal feest in. Thans tien jaar later organiseren ze opnieuw een gelijkaardig festijn, en wenden zich, op basis van boven vermeld boek, naar de Koninklijke Bond der Oostvlaamse Volkskundigen, voor de verbroedering op 18 en 19 juli '92. In een volgend nummer verdere kommentaar.

C. MELCKENBEECK

EUROPA EN DE STUDIE VAN HET VOLKSLEVEN

1. AALST KARNAVAL EEN EUROPESE ONTMOETING

2. UNIV DERDE LEEFTIJD ANTWERPEN IN HET TEKEN VAN "EUROPA"

In 1993 komt, volgens de politici althans, de eenmaking van ons werelddeel. Welke eenmaking?

Het staat in elk geval vast, dat, zonder dat we het voldoende beseffen, de eenheid van Europa als feit voorhanden is, op het vlak van de studie van het volksleven dan. Twee voorbeelden voor 1990-1991. Ook in het levend volksleven. Lees verder dan.

1.

In januari en februari '91 heeft de stad Aalst een Karnaval-driedaagse ingericht, met een merkwaardige tentoonstelling en een internationaal symposium.

Het project, waarvan je de titel bovenaan gelezen hebt bij nr. 1, was opgebouwd rond drie centrale temata (dusdanig ongewoon woord past in het kader!). De analyse van de gegevens zou een antwoord verstrekken voor deze vraag: Welke zijn de gelijkenissen en de verschillen van de diverse grote Europese karnavals?

Tema 1. Oorsprong, heden, toekomst, specificiteit ... Poging om de oorsprong van het vastenavondgebeuren in de verschillende Europese steden te belichten en onderzoek of er nog originele ingrediënten in het hedendaagse feest gehandhaafd zijn.

Tema 2. Proloog en epiloog.

Speuren naar de voorbereiding van de diverse karnavals en naar een evaluatie van de positieve en negatieve aspecten.

Tema 3. De media.

Onderzoek naar de toeristisch-kommerciële invloed en de promotie van de deelnemende karnavals.

De brochure **Carnaval. Folklore en Geschiedenis** van K. BAERT, J. DAUWE, L. GEEROMS, uiterst waardevol door inhoud, vorm en illustraties (¹) bezorgt een uitstekende kommentaar als inzet voor de temata.

"Veel carnavalvierders weten niet dat hun feest op oude volksgebruiken stoelt ... en beseffen niet dat de 'aan de origine' liggende gebruiken een betekenis hebben ... Dat feest wist zich makkelijk aan te passen aan de aktualiteit. Zo drukt elke periode zijn stempel erop. Karnaval, als levend feest, evolueert mee met de tijd.

Vandaag worden miljoenen franken gespendeerd aan de viering.

De voorbereiding kost zeer veel tijd en energie. Karnavalisten willen jaar na jaar een grotere, betere, meer spektakulaire prestatie. De kostprijs groeit en groeit ... Sponsoring en commercialisering deden hun intrede en spelen voortdurend een belangrijker rol. Organizatoren promoten het carnaval als toeristisch evenement. Meer en meer 'outsiders' zijn er bij

betrokken. Meer mensen beduiden meer problemen: vandalisme, alcoholisme, vechtpartijen ... Ingreep van de overheid om veiligheid en openbare orde te verzekeren".

Naast de algemene punten aangehaald in Tema 1, 2 en 3, bij voorbaat medegedeeld, kreeg elke deelnemer/deelneemster op het kongres een reeks meer gedetailleerde vragen, met het inzicht de bespreking en syntese nog waardevoller te laten uitstralen. Zo:

1. a) Bestaan er bescheiden, verhalen, gebruiken die duidelijk de oorsprong van het carnaval in de stad verklaren.
b) Hoe verloopt het carnaval thans? Welke zijn de specifieke elementen? Geef een overzicht van het programma.
c) Welke oorspronkelijke aspecten wenst u te behouden? Op welke wijze wilt u die realiseren?
2. a) Verloop van de voorbereiding. Een inzicht in dit aspect.
b) Bepaalde punten bij de voorbereiding, als b.v. de coördinatie tussen verenigingen, verzekeringsmaatschappijen, de voorbereiding in de verenigingen, van de individuele karnavalist ...
3. a) Carnaval als bestanddeel van het totale toeristische program?
b) Kans van lokale ondernemers om in het feest te investeren?
c) Uitgaven van de feestbezoekers. Hun toekomst? Stemmen de prestaties overeen met de wensen van de bezoekers?

De sprekers in het kongres zijn personen die het carnaval rechtstreeks organiseren of helpen bij de leiding, geen okkazionele vorsers of bezoekers.

Hebben ingeschreven en verstrekt gegevens bij voorbaat:

Keulen - Duitsland	Breda - Nederland	Patras - Griekenland
Binche - België	Nice - Frankrijk	Viareggio - Italië

De inrichters van het symposium komen tot het besluit zich te beperken tot uitwisseling van ideeën i.v.m. programma's en organisatie. Henk van der Kroon, internationaal FECC-voorzitter drukt het aldus uit: Er is overal in Europa carnaval, maar er is geen Europees carnaval.

De toeristisch-kommerciële impact speelt sommige organisatoren parten. Ze schaffen in Venetië het carnaval af, omdat buitenlandse toeristen de Venetiaan verhinderen 'zijn' carnaval op een 'eigen wijze' te beleven. Het niet doorgaan van het gigantisch feest in Viareggio zou invloed hebben op 8.000 arbeidsplaatsen. Inzake financiering spreekt de vertegenwoordiger van Nice over een budget van 200 miljoen frank. Aalst houdt het bij vijf miljoen stadsinbreng. Theo Franssen afgevaardigde van Deutsche Bund Carnaval, stelde: "De eigenheid van elk carnaval bewaren is de taak van de organizator". Kamiel Sergant, de topman van Aalst: "De individuele karnavalisten zijn peper en zout van de vastenavondviering. Dit moet gevrijwaard blijven, wil je carnaval niet aan zijn eigen sukses zien ten ondergaan". Moderator H. van der Kroon wees op de plicht voorzichtig te wezen met het formuleren van konklusies en suggesties wegens het ontbreken van belangrijke karnavalsteden als Londen met

"Nothing Hill Carnaval" dat jaarlijks meer dan 1 miljoen feestvierders verzamelt.

De organisatoren in Aalst konden spreken van een hoogstaand colloquium, o.a. op basis van een uitstekende simultaanvertaling, een degelijk gedocumenteerde kongresmap, zodat deelnemers vlot en vlug de onderscheiden standpunten konden vatten en volgen.

De eindteksten van dit internationaal symposium waren overigens bestemd en besteld als basisteksten van het gelijkaardig symposium in Nice, in oktober 1991. Maar dit kongres valt buiten het bestek van deze bijdrage. (1)

2.

In 1990-91 ging de Universiteit Derde Leeftijd afdeling Antwerpen met het zestiende academiejaar van start. In W.-Europa bestaan meer dan 500 dergelijke universiteiten.

"Europa" stond als thema in het zestiende jaar, met aandacht voor actuele evoluties, o.a. een spreekbeurt over 'Familienaamkunde' (prof. J. Laureys). Ook dit onderwerp hoort bij Europees erfgoed. De vrouw in China, haar situatie in de Islamwereld, andere onderwerpen, bewijzen hoe klein ons werelddeel wordt.

Na en naast deze kortstondige mededeling(en) vergen andere manifestaties een uitgebreid en uitvoerig onderzoek op volkskundig vlak, als voorbeelden o.a. in '92 de 29ste Europeade voor Europese Volkscultuur (organisatie Antwerpen) De Ronde van Frankrijk, de 'klassiekers' van en voor de coureurs, internationale voetbaltornooien, idem voor tennis en andere sporttakken, de volksverhuizingen in het raam van toerisme, het (winter)verblijf van bejaarden in Spanje, internationaal treffen van oldtimers (o.a. Keverdagen voor volkswagen, Coccicinelles als Franse benaming) met specifieke trofees. Wie seint andere plechtigheden?

Europa groeit & bloeit langs veelvoudige manieren en plezieren!

R.v.d.L.

(1) Het internationaal karakter van deze vierdaagse springt tevens sterk in het oog door de deelname aan de expositie van documenten ontleend te Parijs aan het Musée des Arts et Traditions Populaires, te Kitzingen aan het Deutsches Fastnachtsmuseum, en door (kleur)illustraties, ter beschikking gesteld door de deelnemende landen voor de uitgave *Aalst Carnaval - Een Europese Ontmoeting* (64 blz. o.a. met beschrijving van 169 voorwerpen: *Oudste sporen van het karnavalgebeuren, archivalia en ikonografie* (nationaal en internationaal).

In het raam van een Europese en internationale geest en samenwerking dienen we de aktie te beklemtonen van S.I.E.F. (Société Internationale d'Ethnologie et de Folklore (tevorens CIAP) van 1928 tot heden. Sief-Congres te Zürich 1987 met bondige historie, in Oostvlaamse Zanten 62 (1978)69-70, R.v.d.L. / Vierde Sief-congres Bergen (Noorwegen) 1990, in *Volkskunde, Antw.*, 92(1991)48-49 Stefaan Top; J. Van Haver vertegenwoordigt er sinds jaren Vlaanderen, Stefaan Top is sinds jaren voorzitter van de Kommission für Volksdichtung, een kommissie van de Sief. 25ste Volksballadentagung Bergen 24-26 juni 1990, *Volkskunde*, 92 (1991)51-52.

M. Van den Berg vertegenwoordigt Vlaanderen in de IOV 5de Internationale Organisatie voor Volkskunst, een wereldorganisatie die zich vooral actief inzet voor volksdans en -zang, klederdracht. (*Volkskunde*, 91 (1990) 297-301).

GENTSE OMMEGANGSREUZEN EN -DIEREN IN DE 17de EEUW

EN EEN RELIEK DER H. HOSTIEN TE WILSENAKEN

Het onderwerp is niet nieuw in de reuzenliteratuur. De oudste bron dateert van 1940 met een bijdrage van L. Lievevrouw-Coopman, "De Reuzen van Gent en het Heilig Bloedkapelleke" (1). Een artikel van Dr. W. Braekman, "Betekenis en datering van de volksprent *Den Ghendtschen Ommeganck*" verscheen in *Volkskunde* (2). In de jongste publikatie "Reuzen in Vlaanderen" van R. van der Linden, verschenen in 1985, komen de oudste Gentse reuzen ook aan bod (3). We nemen het thema nogmaals ter studie omdat we in de jongste jaren heel wat nieuwe gegevens vonden die ons toelaten een duidelijker beeld en inzicht te vormen over deze reuzen.

In de eerste plaats noemen we de *Feestbrochures van de Ghendtsche Ommegangen van 1662 tot 1698* die berusten in de bibliotheek van de Rijksuniversiteit te Gent. Dank zij de diverse beschrijvingen in deze brochures kregen we een inzicht over de inhoud van de processies met uitleg over de symbolische betekenis van de reuzen en de reuzendieren, al dan niet beschreven in versjes of vrolijke rijmelarij.

Een tweede belangrijke aanwinst voor ons onderzoek is het archief van de Stadswerken - Ommegangen, en van de paters augustijnen, hoofdzakelijk rekeningen van twee ommegangen 1671 en 1687, die berusten in het stadsarchief te Gent. De rekeningen laten toe ons een idee te vormen over de kunstenaars en de ambachtlieden die hun medewerking verleenden aan de ommegangen en de toelagen van het stadsbestuur.

I. Oorsprong van de processie van devotie en van recreatie

Broederschap van het Heilig Bloed

De historische gegevens over de oorsprong van de processies worden hoofdzakelijk geput uit de geschiedenis van het klooster der paters augustijnen te Gent, geschreven door pater Ambrosius Keelhoff, verschenen in 1864. In 1354 werd een heiligschennis gepleegd in de kerk van de paters augustijnen door diefstal van gekonsakreerde hosties. Ter gedachtenis van die heiligschennis en tot eerherstel werd op Akkergem waar de hostiën werden teruggevonden, het Heilig Bloedkapelleke gebouwd. De datum hiervan is niet bekend.

(1) O.V.Z., 15 (1940), 1-27.

(2) *Betekenis en datering van de volksprent 'Den Ghendtschen Ommeganck'*. *Volkskunde*, Antwerpen, 75 (1974) 1-14, ill.

(3) R. VAN DER LINDEN, *Reuzen in Vlaanderen*. Uitgave Vlaanderens Glorie, Vlaams Boekenfonds, Aartselaar, 1985, Feesten en stoeten, 211-213; *Inventaris*, Gent, 263.

Circa 1535 werd de broederschap van het Heilig Bloed gesticht. De statuten werden in 1535 door het magistrat goedgekeurd. Merk op dat deze broederschap in geen verband stond met de vondst van de hostiën op Akkergem noch met het Heilig Bloedkapelleke.

De broederschap dankt haar ontstaan aan de pelgrimage naar het Heilig Bloed te Wilsenaken (Duitsland), een boetebedevaartplaats die ook veroordeelde Gentenaars bezochten ⁽⁴⁾. Een relik van de H. Hostiën van Wilsenaken werd ook bij de paters augustijnen vereerd. Een tekst van de *Vlaemsche Kronyck* laat toe af te leiden dat de processie van het Heilig Bloed gehouden werd ter verering van de H. Hostiën van Wilsenaken die bij de paters bewaard werden. De kroniekschrijver Ph. De Kempenare noteert:

"Juni 1569. Den 12 werd met groote eere omgedragen het H. Bloed Christi, hetwelk by de P.P. Augustynen bewaerd werd, en de straeten waren met meyen, tapijten, outaren, zeer schoon opgeschikt, byzonder in de Langemunte ⁽⁵⁾.

In 1579 werden de H. Hostiën van Wilsenaken door de beeldstormers vernietigd met het gevolg dat de broederschap van de boetebedevaarders in vergetelheid geraakte samen met het H. Bloed en de processie.

Acht jaar nadat de H. Hostiën uit het augustijnenklooster verdwenen waren, heeft pater Cools nieuw leven in de konfrerie geblazen en worden de regels van de broederschap van het H. Bloed hernieuwd in 1587. Uit deze hernieuwing ontsproot een nieuwe processie. Naar ons oordeel ligt hierin de bakermat van wat later de Gentse ommegang zou worden.

Hoe verliep de nieuwe processie? Van uit de augustijnenkerk trok ze naar het H. Bloedkapelleke via de Groentenmarkt naar het Rijke Gasthuis in de Hoogpoort. De clerus legde daar zijn beste gewaden af; ornamenten, baldakijnen en standaarden werden daar gelaten. Er was schier geen begaanbare weg tot aan het H. Bloedkapelleke door dichte beplanting met struikgewas. Ze keerden terug langs de Akkerstraat naar het Rijke Gasthuis waar de clerus zijn gewaden opnieuw aantrok en de baldakijnen en standaarden werden meegenomen, op weg naar de paters augustijnen via de Peper- en Burgstraat ⁽⁶⁾.

H. Bloeddag. Processie

De H. Bloeddag werd te Gent gevierd op de eerste zondag na H. Sakramentsdag met een ommegang. Het woord "ommeganck ofte processie" vinden we een eerste maal vermeld in het *Handtbouck van het Broederschap van het Heileghen Sacramente ter eeren van het prestieuse Bloet-Christi, anno 1587*.

⁽⁴⁾ A. KEELHOFF, *Geschiedenis van het klooster der eerw. paters Eremyten Augustynen te Gent*. Gent, L. Hebbelynck, 1864, 40-44.

⁽⁵⁾ PH. DE KEMPENARE, *Vlaemsche Kronyck ... binnen de Stad Gent, sedert den 15 July 1566 tot 15 Juny 1585*. Gent, L. Hebbelynck, 1830, 71.

⁽⁶⁾ A. KEELHOFF, *ibidem*, 43.

In juni 1604 was hare hoogheid Elisabeth, dochter van de overleden koning Filips II (° 1527 † 1598), te Gent;

Ende alsoo den ommeganck ofte processie van 't Ghilde quam up den xx Juny 1604, zo staat in het Handtbouck, ten welcken tyde H.H. Elysabeth, Clara, Eugenia dochtere des Conynck van Spaengnen ... hier binnen deser stede was, werd haar gevraagd mee te gaan in de processie, d'welcke haere Hoocheyt dede (7).

In het begin van de zeventiende eeuw regeerden Albrecht en Isabella in een periode van vrede, economische heropbloei, herleving in de katolieke godsdienst. Door biezondere steun van de aartshertogin wordt het Heilig Bloedkapelleke herbouwd in 1621, in het Handtbouck van de Broederschap als volgt omschreven: *Capelle staende op de drij weegsche op den acker van oudts genoemt onze L. Vrouwen capelle ofte O.L.V. huyzen, van andere (genoemd:) heijligbloed capelle* (8). Hier kreeg de ommegang weer betekenis en werd hij opnieuw georganiseerd met een totaal andere visie. De periode van vrede en schijnbare welvaart was een gunstige voedingsbodem om het volk te onderrichten en te laten ontspannen. De ommegang bood hiervoor een uitstekende gelegenheid. Om de H. Bloeddag met meer luister te vieren werden twee processies gehouden: in de voormiddag de processie van devotie; in de namiddag de processie van rekreatie, genoemd *Omganck van 't H. Bloedt*. Uit de periode 1621-1661 zijn praktisch geen gegevens bekend. Blijkbaar werd jaarlijks een processie gehouden en zou 1621 de start van beide processies kunnen geweest zijn.

Een vondst, een dokument van de paters augustijnen, dat berust in het stadsarchief, is het dossier "*ommganck van plaisantie 1643-1698*" waarin zich een tiental aanvragen van paters augustijnen bevinden, gericht tot de schepenen van de keure voor het bekomen van een toelage (9). Blijkbaar hadden deze aanvragen enkel betrekking op het gedeelte van de ontspanning of ommegang van plaisantie, later nog genoemd: processie van rekreatie (1664), vermaeckelycken Ghendtschen Om-Ganck (1687); Triumphanten Omme-Ganck (1688); Ghentschen Ommeganck (1698).

Het oudste dokument dateert van 1643:

Aen myne heeren Schepenen van de Keure. Wesende H. Bloetdach te draghen solemnele processie van t Cappelleken ... Ackergthem ende tot de selve processie ende ommeganck te employeeren diverse persoonaigen, figuren, sleden ... tot ciraet, contemplatie ende contentement van tghemeente deser voors. stede..

Onderaan dit verzoekschrift bevindt zich de betaling van de subsidie: *Ontfaen ... de somme van elf ponden gr.* "

(7) A. KEELHOFF, ibidem, 75. De tekst in een handschrift dat zich bevindt bij de brochures van de Gendtschen Ommeganck, RUG. Bib. Nr. G 4976.

(8) A. KEELHOFF, ibidem, 78.

(9) S.A.G. I. Augustijnen. Doos C 1-6, dossier C 5. *Ommeganck van Plaisantie 1643-1698*.

In 1644 besteedt het relaas aandacht aan de herstelling van de praalwagens en het aanvullen van de processie met nieuwigheden: *het vermaecken van de sleden ende oock tghene van nieuws daertoe behoort*. De onkosten waren noodzakelijk voor de goede gang van zaken. De ontvangen toelage bedraagt tien ponden gr.

In 1651 zijn opnieuw grote kosten voorzien *in het vermaecken van den Olyfant ende andere ciraets-waeghens*. De aangevraagde subsidie bedraagt minimum driehonderd gulden.

In 1656 vraagt het voorbereiden grote kosten, alsook *diverse nieuwe wercken... zoo ten respecte vande overcomste van Zyne hoocheyt als tot de vreemde lieden die hiervoor overkommen*. De gevraagde subsidie vermeldt vijftig ponden gr. Blijkbaar verwacht de stede groot bezoek.

1657. Uit de motivering van de toelage komt duidelijk de dubbele doelstelling van de ommeegang tot uiting; enerzijds de stichtende processie ter ere van het H. Bloed; anderzijds "andere vermaeckelijcke wercken". Men vestigt de aandacht op het feit dat er in de stad geen andere solemnele processie bestaat "*tot aenlockynghe van vremdelynghen*" binnen de stad. Het stadsbestuur kent veertig ponden subsidie toe.

Uit deze aanvragen heben we nog geen inzicht over de inhoud van de ommeegangen. Wellicht waren er reeds een paar reuzendieren in de ommeegang vertegenwoordigd; over het bestaan van reuzen hebben we geen spoor gevonden. We moeten wachten tot 1662 om daar zekerheid over te hebben.

II. Ommegangen

1662

Pas in 1662 hadden we voor de eerste maal een klare kijk op de inhoud en de betekenis van de ommeegang en meteen op de vermelding van zes reuzen en zes reuzendieren in de brochure *Triomfpe van het hoogheerwaardighste H. Sacrament des Autaers ter jaerlycke ghedenckenisse van het miraculeus H. Bloedt*, uitgever Max. Graet. De kافت van het feestprogramma laat duidelijk uitschijnen dat de processie de kenmerken vertoont van "godtvruchtighe devotie ende devote recreatie". De brochure telt zes blz.: F° 1^v Processie van devotie; F° 2 Processie van rekreatie, ingedeeld in eerste, tweede, derde vertoog en het sluitvertoog. Reuzendieren en reuzen komen enkel voor in de processie van rekreatie. De processie start met een maagd op een witte leeuw en een maagd op een zwarte leeuw. Ze betekenen de begroeting van en door de stede en Vlaanderen. Verder volgt: de H. Kerk gezeten op een dansende kemel; een tweede kemel, zinnebeeld van de sterkte in de woestijn. Na het sluitvertoog: eindelijk de Reus, de Reuzin, vier Reuzenkinderen. Reus en zonen betekenen de victorieuze en triomferende legermacht van Oostenrijk. De Reuzin en dochters betekenen de grootheid en het nageslacht van het Keizerlijk Huis van Oostenrijk.

TRIOMPHE
VAN HET HOOGH-WEERDIGHSTE
H. SACRAMENT DES AVTAERS
TER IAERLYCKE GHEDENCKENISSE VAN HET MIRACVLEVS
H. BLOEDT
INDE KERCKE VANDE PP. AUGUSTYNEN

BINNEN GHENDT,

Aende seer Edele; Wijse ende Voorzienighe Heeren

MYN-HEEEN HET MAGISTRAET,
ENDE HET
VOLCK VAN GHENDT

Door wiens Godts-dienstighe mildtheys dese Triomf-seest jaerlickx verciert wort

EER-BIEDIGH TOE-GHE-EYGHENT

Ende tot Godtvruchtighe devotie, ende devote recreatie. Processie-wijs
vertoont door 't Collegie vande PP. Augustijnen den 11. Jun. 1662.

TE GHENDT, by MAXIMILIAEN GRAET inden Enghel. 1662

1664

De Spaanse gouverneur, markies van Caracena, was te Gent op door-tocht van Brugge naar Antwerpen voor inscheping naar Spanje. Van die gelegenheid wordt gebruik gemaakt om de gouverneur te laten kennis maken met een papegaaischieting en de ommegang van de paters augustijnen. Alles moest in der haast geregeld en ten uitvoer gebracht worden. Programma's over de ommegang worden niet gedrukt. Wel bestaat een degelijke beschrijving van deze ommegang, namelijk het ooggetuigeverslag van Justo Billet, schepen en kroniekschrijver, in het bekende *Politije Boeck*, handschrift in het stadsarchief ⁽¹⁰⁾:

Op de gheordonneerde huere ten drijven naer midach ofte daer ontrent, soo quam hier staen in goede orde op de hooghpoorte den voors. ommeganck, die begonst met eenen grooten standaerd te paerde ... De eerste figuer was den witten Leew bediedende het waepen van Ghent, ... daer naer volghden twee kamelen; ... daer naer so volghde eenen pillicaen ende eenen Pfenix; ... daer naer quamen noch eenen pillicaen ende eenen Pfenicx, eenen kemel ende den olifant, elck met syn besonder spel ..., achter dese soo volghden den dansenden moor ende moorinne ende daer naer de vier cleyne reuskens mitsgaders den reuse ende reusine die sloten desen ommeganck.

De uitdrukking "elck met syn besonder spel" heeft wel iets te maken met de begeleidende animatie, bijvoorbeeld: de dansende kemel of de muzikale begeleiding van trompetters, fijfelaars bij de reuzen. Nieuwe reuzendieren zijn; twee feniksen en de olifant. We noteren acht reuzen: de dansende Moor en de Morin, Reus, Reuzin, vier Reuzenkinderen.

1665

De aanvraag om toelage bevat interessante gegevens. Aan de schepenen worden 400 gulden gevraagd, nodig voor het herstel en het schilderen van negen triomfwagens, het dragen van acht reuzendieren. Daartoe zijn veertig personen nodig, zonder daar bij te rekenen: voerlui, trompetters, schameiers, keteltrommelaars, standaarddragers. De paters laten opmerken dat in andere steden, zoals Antwerpen, Brussel, Leuven, Mechelen, Dendermonde, Brugge en Ieper voor dergelijke ommegangen het magistraat soms vierduizend en méér gulden toekent. Groot was de ontgoocheling van de paters, toen ze vernamen dat van hogerhand flink gesnoeid werd in de subsidies, en dat ook zij hiervan het slachtoffer waren.

In een brief aan de heren kommissarissen van zijn koninklijke majesteit van Spanje drukken de paters hun verwondering uit over de vermindering van de toelage die voorzien was op vierhonderd gulden, terwijl nu niet méér dan honderd patacons mag worden toegekend. Ze achten dit bedrag niet verantwoord, te meer omdat het werk van de paters de ommegang nu uitbreidt met meer versieringen, verscheidene beesten, reuzen en triomfwagens. De subsidie is totaal ontoereikend. Over het verder verloop van deze financiële kwestie hebben we geen documenten gevonden.

⁽¹⁰⁾ J. BILLET, *Politije Boeck*. Deel 6, begonnen 2 Juli 1664, F° 2 en 3, Ms. 1 GD 1 in S.A.G.

1666

Het manuscript van de kroniekchrijver Justo Billet deelt mede dat de processie op H. Bloeddag, zondag 27 juni 1666, afgelast werd. De schepen hadden wel, enkele dagen tevoren, hun toestemming verleend voor het uitgaan van de ommegang; maar om bepaalde redenen werd de processie verboden uit te gaan op H. Bloeddag. Nochtans - zo schrijft J. Billet - hadden de paters een nieuwe triomfwagen en twee reuzendieren laten bijmaken ⁽¹¹⁾.

1669

De traditionele subsidie van vierhonderd gulden komt weer aan bod met de gebruikelijke motivering: noodzakelijke en vele herstellingen van oud en versleten materiaal.

1670

De jaarlijkse ommegang grijpt weer plaats. De paters hernemen nogmaals dat ze worden gekonfronteerd met vele onkosten voor herstellingen. De aangevraagde toelage bedraagt zoals gewoonlijk: vierhonderd gulden.

1671

Voor de eerste maal maken we kennis met de werkelijke uitgaven voor de ommegang aan de hand van een bewaarde rekening. Voor de kosten beperken we ons tot reuzen en reuzendieren.

Het rekeningenbewijs dat voorgelegd wordt aan de heren van het magistrat bedraagt 66 pond 13 sch. 4 gr. voor de ommegang van het H. Bloed in 1671.

Welke zijn die kosten? Uitgaven: aan de dragers van de Reus, de Reuzin, de zes kleine Reuskens en Reuzinnkens; voor de tamboers, vijfelaars, moezelaars die voor de reuzen gespeeld hebben; voor de kleding van de reuzen, o.a. ellen halve stof, een dozijn grote knoppen en vier dozijn kleine knoppen; voor het wassen van het lijnwaad, kleding en sieraad van grote en kleine reuzen; voor de Turkse hoed van de Reus; huurgeld voor een vel voor de muts van de reus.

Kosten voor de reuzendieren: voor het dragen van de olifant; de geraamten van leeuwen; kemels met daarbij de kosten voor de dansers en de tamboer; het tooien, op- en afnemen van de beesten; herstelling van een nieuw stoelke op de zwaan; plakken van een nieuwe pelikaan.

In de ommegang werden ook vaantjes meegedragen. Uitgaven geboekt voor: tweehonderd vaantjes en tweehonderd wissen voor de vaantjes. De kinderen die als figuranten mee opstapten in de processie of op de beesten zaten, kregen een beeldeke. Er zijn blijkbaar geen exemplaren van bewaard.

⁽¹¹⁾ A. KEELHOFF, *ibidem*, 79.

1672

Uit de voorgaande aanvragen voor subsidie blijkt duidelijk dat er jaarlijks hogere uitgaven gedaan werden door de paters augustijnen dan het bedrag van de ontvangen subsidie. Toen op 10 december 1672 het Koninklijk Reglement werd uitgevaardigd voor een efficiënter beheer van de stadsfinanciën, wordt ook de ommevang daarbij betrokken. De Placcaet-Boeck verstrekt volgend bericht:

"Reglement ghedecreteert in Syne Majesteyts Privéén Raede, tot beter directie vande Stadt van Ghendt, van den 10. december 1672. Toeleggh voor den Ommeganck van recreatie. Art. 52. Aen den voorseyde Paters Augustijnen zal men boven dien ter hulpe vande onkosten van henlieden ommeganck van recreate, oock moghen by-legghen tot vierhondert guldens, sonder die te moghen excederen, de welcke sy alleenelyck zullen profiteren ende ontfanghen, naer dien den selven Ommeganck effectivelyck zal hebben ghegaen, met last van t' elcke reyse te maecken eene nieuwe Slede, ende eenigh ander cieraat mits alvooren by hemlieden in het Collegie over brenghende de modelle vande selve Slede ende cieraet" (12).

Een reactie op het Reglement van Zijne Majesteit bleef niet uit bij de paters augustijnen. In het archief bevindt zich een ongedateerd schrijven - dus nà 10 december 1672 - gericht tot de schepenen, genoemd: wijze, edele en vooruitziende heren:

De brief luidt als volgt.

Kennisnemend van het Reglement van 10 december 1672, waarin een jaarlijkse subsidie van vierhonderd gulden voorzien is voor het kosten van de processie van rekreatie, beschouwen wij, paters augustijnen, het niet als een beloning voor de langdurende arbeid en de kosten die we al jaren besteden aan de ommevang. Een bijleg van vierhonderd gulden volstaat nauwelijks voor de gewone onkosten. Jaarlijks betalen we méér dan we hiervoor ontvangen. Voor het inrichten van de processie doen we zoveel mogelijk beroep op eigen religieuzen, timmermans, beeldsnijders, schrijnwerkers. Zelfs laten we die personen overkomen uit andere steden; we geven ze dan eten en drinken. Jaarlijks moeten de paters hun vrienden aanspreken om hun kinderen op de beesten te laten zitten; zo besparen we uitgaven. De kosten zelf voor het optooien van de beesten en versieren van de kinderen zijn hoog oplopend. Gelieve ook nota te nemen van de vele werkuren, reizen en andere inspanningen die noodzakelijk zijn voor de goede gang van zaken, die soms weken, soms weken in beslag nemen. En dit alles: ter ere Gods, ter ere van de Stad, ten profijte van de ambachtlieden en verhuurders van materiaal en diensten, ter rekreatie van de bevolking. Niemand kan aannemen dat de organisatoren van de ommevang voor dergelijk klein bedrag, daarbij nog verplicht zouden zijn een nieuwe triomfwagen en andere versieringen jaarlijks te maken en ook

(12) *Eerste Deel vanden derden PLACCAET-BOECK.* Te Ghendt, d'Hoirs van Jan vanden Kerchove, 262, Reglement; 272, Toeleggh voor den Ommeganck.

nog de voorschotten te betalen aan de arme dragers en ambachtslieden. Om al deze redenen vragen we U edelen het klooster te vergoeden voor de gedane kosten. Wij van onzentwege, stellen onze diensten, arbeid en inspanningen goedgunstig verder ten dienste van U edele en tot rekreatie van de bevolking.

1687

Herinneren wij er even aan dat in 1587 de broederschap van het H. Bloed werd hernieuwd en gestart werd met een nieuwe processie naar het H. Bloedkapelleke. Dat ze dit eeuwfeest van de ommegang in 1687 vieren, is normaal. Nochtans vinden we in het omvangrijk archief van 1687 geen enkele vermelding of herinnering aan het jaar 1587. Van een jubileumviering geen spoor.

1687 is een zeer belangrijk jaar in de geschiedenis van de Gentse ommegangen. Wel is er spraak over de hernieuwing van de triomfwagens, de reuzen en de reuzendieren.

Studiebronnen

Drie feestprogramma's van 1687. Eén is een tweetalige beschrijving met een kopergravure van de ommegang. We konden de hand leggen op een uitgebreid archief, herkomstig van stadswerken, gecatalogeerd: *Ommegang 1687* ⁽¹³⁾. Alle archivalische gegevens in verband met voorbereiding en ten uitvoerbrenning van de ommegang zijn ontleend aan het dossier Stadswerken-Ommegang.

Voorbereiding en tenuitvoerbrenning

De rekeningen, genoemd billieten en de kwijschriften verklaren dat heel wat vaklui werden tewerkgesteld: smeden, schrijnwerkers, timmerlieden, schilders, kleermakers en -maaksters, pruikenmakers, mandenvlechters, muzikanten. Vooral belangrijk is ook het feit dat we de aandacht kunnen vestigen op het esthetisch aspect, waarbij bekende en onbekende kunstenaars betrokken zijn, met o.a.: modeltekenars, schilders, beeld-snijders. De eerste betalingen geschieden in het voorjaar, wat niet wegneemt dat er reeds voorschotten werden betaald.

Het voorbereidend werk, in het kader van de vernieuwing van de ommegang, en mogelijks ook ingevolge het Reglement van 10 december 1672, bestond in het tekenen van modellen die eventueel aan de schepenen konden voorgelegd worden. Bijgevolg was het noodzakelijk een beroep te doen op kunstenaars voor het tekenen en uitvoeren van de modellen. Een paar namen zijn bekend.

⁽¹³⁾ S.A.G. STADSWERKEN. Serie 533/210, *Ommegang 1687*.

Servaes Manilius, bekend beeldsnijder in de Gentse kunstgeschiedenis, lid van het ambacht der schilders vanaf 1627, later als gezwoorne en deken in 1648. Zijn naam vonden we terug in de rekeningen en kwijschriften. *Ontfaen ... de somme van een pont thien sch. over het maecken van de modellen waer op de slede, diensttich voor den ommeganck ...* (get.) *By my Servaes Manilius. Ick onderschreven Servaes Manilius bekenne ontfanghen te hebben ... de somme van dry ponden over alle de beeltsnyden van eenen waeghen. Actum 4 mey 1687.*

Frans, Jacob Sauvage, (° Gent 1662) bekend beeldsnijder, werkte mee aan het beeldhouwwerk in de Armenkamer (Bijlokemuseum Gent), ontwierp en maakte een triomfwagen. *Ontfaen by my ... de somme van vijftien ponden gr. van myn aenghenomen werck vanden waeghen van triumph. Act. 26 maart 1687.* (get.) *Fransoos Sauvage.*

Na het tekenen van de modellen volgde de uitvoering van de wagens, de reuzen, de beesten en de daarmee gepaard gaande opschik en versiering van figuranten, paarden en sleden. Hiervoor werd heel wat werk toevertrouwd aan personen, die vermeld worden als schilder. Eén noemt Brugel: *"Aen Brugel voor het schilderen ses s'coninckx waepen om op de voors. handt peerdens cleederen.* Op het kwijschrift staat nog iets meer vermeld bij de beschilderde dekkleden voor de paarden: *"ende twelf ciefers"*. Dit zou kunnen betekenen twaalf monogrammen of merktekens, b.v. eervol onderscheidingstekens⁽¹⁴⁾. Het kwijschrift is ondertekend Brugel, zonder voornaam. *Ontfaen ... de somme van twee ponden acht sch. gr. over het schilderen van ses coninckx waepenen ende twelf ciefers diensttich tot den treyn vande Coninck van Spaingen. Actum deser 9 juny 1687* (get.) *Brugel.* Onderaan het kwijschrift staat er aan toegevoegd "Brueghel". Brugel kan één van de zonen van de Antwerpse bloemenschilder Jan I Brueghel (1568-1625) geweest zijn, voor zover ze omstreeks 1687 in Antwerpen verbleven: J.P. (°1628); Abraham (°1631); Philips (°1635); Jan Baptiste (°1647). Worden nog als schilder genoemd: A. Caryn voor het schilderen van een wagen. Adriaen Clayssens, herkomstig uit Haarlem, Gents stadspoorter in 1614, beeldsnijder van stiel⁽¹⁵⁾ voor schilderen en vergulden. Noé Gosse, werkte als schilder samen met Adr. Clayssens. Frans Pinceel, schilder, *"hebben gewrocht ... vyf en twyntich daeghen in mey 1687.*

De reuzenhoofden werden geboetseerd in potaarde en nadien uit hout gesneden. De activiteit werd toevertrouwd aan de beeldsnijder Frans van Haarlem, lid van de nering te Gent in 1673, in 1709 uit de stad vertrokken nadat het stadsbestuur de maatregel getroffen had zijn winkel van snijwerk te sluiten⁽¹⁶⁾. Frans van Haarlem boetseerde de hoofden van de

⁽¹⁴⁾ *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, 3de Dl. 1920, 2034; Cijfer: monogram. *Le Grand Robert de la Langue Française. Dictionnaire.* Tome II, 1985, 567 Chiffre: marque, monogramme; 270 Marque: armoiries, marques d'honneur, blason.

⁽¹⁵⁾ V. VANDER HAEGHEN, *La corporation de peintres et sculpteurs de Gand.* Bruxelles, 1906, 202.

⁽¹⁶⁾ V. VANDER HAEGHEN, *ibidem*, 70, 90, 103, 289.

reuzen uit potaarde; hij werd betaald voor *potaerde daer d'hoofden van de Reusen ... afgeboetseert zijn*. Het kwijtschrift luidt: *Ick onderschreven François van Aerlem belsnyder bekenne ontfanghen t'hebben ... vant gene verdient hebben vant maecken ende boetseren het hoofd vande Ruesyne met noch 5 andere hoofden tot den onmeganck. Act. deser 19 maerte 1687. (get.) François van Haerlem*. Nog een tweede kwijtschrift: *"Den onderschreven François van Aerlem ontfanghen de somme van een pont zestien sch. gr. over volle betaelynghe vande voors. ses hoofden. Act. 30 Meye 1687. (get.) François van Haerlem*. Verder staat een onkost: *aen eenen aerbeyder die de vormen van de hoofden heeft wedergebracht*.

Dé grôte figuur die in de vernieuwing van de reuzen en reuzendieren een voorname rol heeft gespeeld, noemt Michel Heylbroeck (°Gent 1635 † 1733), schilder en graveur. Zijn naam staat niet in het Gentse gildeboek, wel wordt hij in Bénézit vermeld⁽¹⁷⁾. De omschrijving van zijn kosten in het biliet verantwoordt hij als volgt. *"Ghemaeck dese naervolghende hoofden, oude gheplackt, door order van mynheer de Bunst, ontfanger der Stede van Ghendt den 8 april 1687*.

Wat heeft Michel Heylbroeck zo gepresteerd? Voor de reuzen vermeldt hij: drie oude reuskenshoofden vermaakt; drie nieuwe reuzenhoofden gemaakt; het groot reuzenhoofd hersteld; het reuzen- en reuzinnehoofd gemaakt. Michel Heylbroeck zorgde ook voor benodigdheden: laksel en lijm om de hoofden te plakken en te maken; ijzerdraad om een reuzenhoofd te doen draaien.

Voor het afwerken van startklare reuzen en beesten komen heel wat arbeid, grondstoffen en versieringen aan bod. De karkassen worden uit wissel gevlochten door de mandenvlechter François de Grave. *Den onderschreven François de Graven mandemaecker van stiele, bekent ontfanghen thebben ... vyf ponden gr. in voldoeninghe van alle leveringhen vande wissel ende daguren tot het accomoderen vande reusen en beesten. Actum 25 Meye 1687 (get.) bij mei françois de grave*. De karkassen worden uit wissel gevlochten door de mandenvlechter François de Grave. *Den onderschreven François de Graven mandemaecker van stiele, bekent ontfanghen thebben ... vyf ponden gr. in voldoeninghe van alle leveringhen vande wissel ende daguren tot het accomoderen vande reusen en beesten. Actum 25 Meye (get.) bij mei françois de grave*. De karkassen van de Reus en de Reuzin werden met metalen gespen omspannen. Hiervoor betaald aan François van Dorste voor: *6 spangen aen den reus ende reusynne*.

Gegevens over de kleding ontbreken geenszins. Wonder is het dat de paters augustijnen in de textielstad Gent de gepaste stoffen niet vonden. Pater Adriaan De Smet trok naar Antwerpen voor de aankoop van de stof. *Betaelt door pater Adrian de Smet tot Antwerpen aen Hendrick Muys voor leveringhe van diversche stoffen tot het cleeden van reusen, reusinne*

(17) E. BÉNÉZIT, *Dictionnaire critique et documentaire des peintres, sculpteurs, dessinateurs et graveurs ...* Librairie Gründ, 1966, t. 4, 695.

ende reuskens. De beeldsnijder Heylbroeck vermeldt ook in het billiet dat hij zorgde voor de opschik van de reuzin en de reuzinnekens, n.l. voor: de keurzen om het bovenlijf van de reuzin en de reuzinnekens; de knuppel voor de reuzin; drie speelwerken; een badge of mooie ring voor de reuzin. Jan Tistaert zorgde voor de handschoenen van de reuzen en reuzinnekens. De waaier van de reuzin werd met pluimen versierd, bezorgd door Jacques Arents. Hij ontving acht schellingen voor "*acht ellen breet gallon ende dry pluymys op de mutsen van de reusen. Acht. 8 Juny 1687.*"

Vroeger is vermeld dat er twee moren of Turken opstapten in de omme-gang. Waren er ook kleinere moren? Thomas Huwe kreeg 2 sch. gr. voor het maken van de horens van de eenhoorn en de ijzeren afhangers, oorbellen van de moorkens. De reus en zijn twee zonen werden getooid met pruiken. Ze werden bezorgd door Martin Du Bruille. *Item avoir livré au reverent perre prefect trois tour de peruque pour le reuse et ses deux fils, pour ensemble 5 patacons, le 30 de May 1687, par moy Martin du bruille.* De kledij van de reuzen werd in koffers bewaard. Een schrijnwerker heeft die gemaakt, *de coffers vermaect daer de cleeren van de reusen ingevauwen ligghen.*

Over de reuzendieren zijn we niet zo nauwkeurig ingelicht. De karkassen zijn gevlochten uit wissel. Schilder en graveur M. Heylbroeck nam ook een aantal dierenkoppen voor zijn rekening o.a. van de zwaan, de pelikaan, de feniks, twee herten, de eenhoorn, twee leeuwen. Hij ontvangt twaalf gulden *int maecen van de hoofden van de beesten dienstich tot den ommeganck.* Aan Pieter de Poorter worden vier ponden tien schellingen betaald voor het *maecken van arent, phenix ende pillecaen.* Als versiering staan enkel vermeld "*de pluymen daer den Phenix, Pelicaen ende Swaene mede becleedt syn; de pluymen vanden arent.*"

(tweede deel in volgend nr.)

Marcel DAEM

GENTS-BRUGSE WINDEN

IN DE "ZAEK ANNA-BELLA", 1860-1861

Ontvoering van een minderjarige

In de gerechtelijke annalen van ons land viel tussen 1830 en 1860 geen enkele rechtszaak aan te stippen die de in dat laatste jaar op gang gekomen "Zaek Anna Bella Kohrsch" in weerklank kon overtreffen. De incidentrijke - niet in het minst ook politieke - wisselvalligheden in deze lange en omvangrijke rechtspleging hebben haar, van oorsprong tot ontknoping, rang doen nemen bij de "causes célèbres" (beroemde zaken).

I. De Zaek Anna-Bella Kohrsch

Wie was nu Anna-Bella Kohrsch?

(alias Eugénie de Marie (zoals in Brussel, Parijs en Hoegaarden)

(alias Major de ... (zoals ook in Parijs & Hoegaarden)

(alias Marie Toinet (of: Toinez); zoals in Eeklo)

(alias Fridoline; zoals in Eeklo en in Gent)

(alias A.B.K., Soeur Thérèse de la Providence: zoals ook in Gent, in briefwisseling met Antwerpen).

Het is niet van belang ontbloot dat te achterhalen want over haar zaak zijn o.m. ook niet minder dan vier liedblaadjes (zowel in 't Frans als in 't Nederlands) tot ons gekomen.

De Pruisische onderdane Kohrsch Anna-Bella, was in Pillau (Pruisen) geboren op 21 januari 1840. Ze werd op 17 jarige leeftijd door haar vader naar België gebracht, vermoedelijk in maart 1857, en er aan de hoede van haar in Antwerpen verblijvende broer Jan toevertrouwd. Toen hun vader naar Pruisen terugkeerde, was dat zonder Anna-Bella, die van haar broer Jan de raad had gekregen in Antwerpen te blijven. Om reden dat Jan Kohrsch meerdere kinderen had, verkoos Anna-Bella na een veertiental dagen, in te trekken bij haar andere, ook in Antwerpen wonende broer Richard, dit alles in het bijwezen van hun vader. Enkele dagen na het vertrek van de vader, werd Anna-Bella op kostschool geplaatst bij de Zusters van Liefde in Melsele (Overste: Moeder Theodora, in de wereld Theresia Mertens).

Kort daarop is Vader Kohrsch komen te overlijden, wat zowat ruim een jaar later ook het geval zou zijn voor broer Jan.

In Melsele nu kwam de basis te liggen van het onvoorstelbare schouwspel dat van nu af aan zou opgevoerd worden.

In 1857, ter gelegenheid van de intrede van Anna-Bella, bedong de Lutheraan Richard Kohrsch bij Overste Theodora van Melsele, dat zijn zuster volledig ongemoeid zou gelaten worden in haar godsdienst en dat geen pogingen zouden aangewend worden om haar tot de religie van het klooster te bekeren. Hierop gaf Moeder Theodora haar volle instemming.

Na verloop van enkele maanden (er is tegenspraak nopens de preciese duur in de getuigenissen van Overste Theodora en van Richard Kohrsch) kwam deze laatste zeer slecht gehumeurd zijn zuster weer uit het gesticht ophalen, zonder opgave van enig motief. Spoedig daarop heeft Anna-Bella persoonlijk verzocht om opnieuw opgenomen te worden, wat gebeurde. In de daaropvolgende brief van 9 juni 1858 zegt Moeder Theodora gratis verblijf in het klooster toe aan Anna-Bella, in ruil voor Duitse lessen die deze laatste zou geven. Onder dezelfde voorwaarden bleef Anna-Bella nog in Melsele tot begin mei 1859.

Tijdens de eerste maanden echter van haar verblijf in deze kloosterschool, had Anna-Bella reeds tegenover de Overste de wens uitgedrukt om gedoopt te worden! Daarop had ze voor antwoord bekomen dat dit niet kon buiten medeweten van haar broer.

In de namiddag van de eerste zittingsdag van de Correctionele Rechtbank van Gent, op 5 juli 1860, getuigde Anna-Bella persoonlijk dat ze, na vergeefse pogingen bij de Directeur en bij de Overste van die Zusters van Liefde van Melsele, zich had gewend tot Pastoor Bogaerts die, na veel aandringen van harentwege, zekere Pater Bruson had gestuurd. Van hem had zij het doopsel ontvangen, buiten medeweten van de zusters en ook van haar broer (die zelfs nog onwetend was van dat feit toen zijzelf Melsele verliet). Op de vraag waarom ze dan toch het klooster had verlaten, antwoordde ze dat dit doodeenvoudig geschiedde om reden van de verlofperiode.

Na deze verklaring van Anna-Bella zelf (ze was de tweede getuige die voorkwam). Laten we voorlopig de 38 nog volgende getuigenissen onverlet om meteen de hoofdverdachte, pastoor Pieter Bogaerts, van de Antwerpse augustijnenkerk, aan het woord te horen op het eerste verhoor van de beklagden zelf op 12 juli 1860. Aldus kunnen we vernemen hoe hij ertoe kwam om Pater Bruson, gehecht aan het O.-L.-Vrouwecollege in Antwerpen, aan te zoeken om Anna-Bella het doopsel toe te dienen.

Toen hij, einde juni 1857, in het klooster van Melsele verbleef, werd hij bij die gelegenheid door Overste Theodora aangezocht om een mis te lezen in de kapel. Daar aangekomen trof hij er, verscholen achter de deur, de hem nog onbekende Anna-Bella aan. Deze verzocht om een persoonlijk onderhoud en legde hem haar verlangen bloot om gedoopt te worden. Onwetend nopens de belemmeringen, sprak hij daarover met de Moeder Overste. Deze betoogde dat zulks nooit zou kunnen in haar instelling om de redenen die zij hem kenbaar maakte. Pastoor Bogaerts lichtte Anna-Bella daarover in. Deze nochtans was niet van haar stuk te brengen en bleef maar aandringen. Ten einde raad wendde Pastoor Bogaerts zich tot zijn eigen biechtvader, de Antwerpse jezuïet Schoofs. Zo bekwam hij de raad het sacrament te laten toedienen door een priester die het Duits machtig was. Dat werd Pater Bruson die op de drukke dag van de plaatselijke prijsdeling - 27 augustus 1857 - in het strikste geheim en zonder getuigen in het Melseelse klooster zelf, aan Anna-Bella het Doopsel toendiende en daarenboven, een veertiental dagen later, het communiesacrament.

Nadat het doopsel nu een feit geworden was, keerde Pastoor Bogaerts nog enkele malen naar Melsele terug. In het eerste onderhoud reeds had hij Anna-Bella (vóór haar doopsel dus) gewaarschuwd voor de mogelijke gevolgen voor haarzelf. Ze hield voet bij stek en, op zijn vraag wat zij dacht aan te vangen in geval van moeilijkheden, had ze geantwoord: "Ik zal vluchten 'de village en village' (van dorp tot dorp)". Om haar voor die laatste eventualiteit te behoeden, bezorgde hij haar een correspondentie-adres: bij Jw. Lauterborn in Antwerpen.

Tijdens de Goede Week van 1859 werd pastoor Bogaerts erover ingelicht dat Richard Kohrsch het plan koesterde om zijn zuster van Melsele naar zijn familie in Pillau terug te sturen. Hierop nam de Pastoor volgende maatregelen: Hij gaf de directeur in Melsele opdracht om Anna-Bella aan te manen om aan haar broer te gehoorzamen en om in den vreemde naar best vermogen haar godsdienstplichten te blijven naleven, o.m. verleende hij haar vrijstelling van mishoren en van het onderhouden van vleesderven op vastendagen. Hij gaf haar de aanbeveling haar briefwisseling met hem te bezorgen via Jw. Lauterborn en, in geval van ernstige moeilijkheden in haar familie of van uitwijzing, kon ze terecht bij de katholieke bisschop van Königsberg, die door hemzelf zou ingelicht worden.

In dezelfde week kreeg hij een brief aan van Anna-Bella met het verzoek hem te mogen spreken. Hij ging er heen en vond er de bekeerlinge die verdrietig scheen om wat de directeur haar in zijn naam had meegegeeld. Uiteindelijk beloofde ze toch in alles de gegeven raad op te volgen. Kort daarop kwam Richard Kohrsch zijn zuster in Melsele ophalen.

Om 6 u. 's morgens van de 11de mei 1859 kreeg pastoor Bogaerts vanwege Jw. Lauterborn een spoedbericht bezorgd om bij haar aan te lopen. Omdat deze juffrouw op dat ogenblik ziek was, ging hij er onmiddellijk heen om er, tot zijn grote verrassing, Anna-Bella aan te treffen, die hij in Pruisen waande. Zij zelf verklaarde tegenover Pastoor Bogaerts dat zij haar broer was ontvlucht, omdat die haar 's anderendaags wilde dwingen tot een Lutherse geloofsbelijdenis. Bij weigering zou hij haar ombrengen en om die reden was ze hem dan ook ontvlucht.

Hierop consulteerde pastoor Bogaerts zijn biechtvader, pater Schoofs, en samen kwamen ze tot het besluit om Anna-Bella voorlopig toe te vertrouwen aan het pensioonaat in Jette. Te dien einde raadde pater Schoofs de bemiddeling aan van een juffrouw Rosalie De Duve, om Anna te begeleiden. Pastoor Bogaerts ging dus deze Juffrouw vinden om haar te vragen naar pater Schoofs te gaan waar ze een boodschap voor Brussel zou meekrijgen. Na nog menige verwikkeling (Anna-Bella werd o.a. niet opgenomen in het pensioonaat van Jette en ze was voorlopig ondergebracht bij de Hospitaalzusters in Brussel) besloten pater Schoofs en pastoor Bogaerts om Anna-Bella dan maar te plaatsen in het door Mme Murray in Parijs gerunde Sint-Jozefshuis, ten gerieve van bekeerde protestanten. Het was nogmaals jw. De Duve die de vluchtelingen van Brussel naar Parijs bracht, onder dezelfde naam als die waaronder ze

schuilging voor haar reis van Antwerpen naar Jette: Eugenie de Marie. Allebei die verplaatsingen geschiedden bovendien op kosten van pastoor Bogaerts.

Laten we nu de omstandigheden van die bewogen vlucht eens gaan toetsen aan de getuigenverklaringen voor de rechtbank, van broer Richard en zuster Anna-Bella.

Richard vooreerst beweert zijn zuster in Melsele opgehaald te hebben op 6 mei (1859). Hij getuigt bovendien dat hij ervan overtuigd is dat ze hem enkel vergezeld om nadien de vlucht te kunnen nemen. Op vraag van de voorzitter waarmee hij die overtuiging kan hard maken, antwoordt hij: Indien mijn zuster uit het klooster zelf zou ontvlucht zijn, dan had ik me tot de overste kunnen richten die dan alleen de verantwoordelijkheid zou hebben moeten dragen.

Richard, die bij zijn werkgever Van den Bergh in de burelen woonde, heeft zijn zuster ondergebracht in het havencafé "De Merkschuit", bij Jw. Cornelia Van Bortel, waar hijzelf de maaltijden ging gebruiken.

Op deze verklaringen van de getuige onderbreekt verdediger advocaat Soenens de Voorzitter om te vernemen of hier niet het ogenblik is aangebroken om de ware aard van de betrekkingen tussen Cornelia Van Bortel en getuige Richard Kohrsch te onthullen? De voorzitter bijt van zich af: "Plus tard" (Later). O.i. was de vraag van verdediger Soenens hier allerminst misplaatst. Plus tard zal echter tijdens de pleidooien toch onthuld worden dat het koppel Richard Kohrsch-Cornelia Van Bortel samen reeds twee gemeenschappelijke kinderen had! Meer nog: Kort vóór het begin van het proces is de lutheraan Kohrsch zelfs nog in het huwelijk getreden met de moeder van zijn kinderen, de katholieke Cornelia Van Bortel op 15 maart 1860.

Na haar broer werd Anna-Bella Kohrsch door de rechtbank als tweede getuige opgeroepen. Eerste vraag: Belijdt gij de katholieke godsdienst? Antwoord: ja. Hierop worden alle episodens van de bekeringsgeschiedenis sedert haar aankomst in België tot haar doopsel, andermaal uiteengerafeld en komen we tot het definitieve vertrek uit Melsele om bij Cornelia Van Bortel "In de Merkschuit" te worden ondergebracht, op 6 mei 1859. Op vraag waarom ze op 11 mei daaropvolgend "De Merkschuit" is ontvlucht, antwoordt getuige: uit vrees dat mijn broer het geheim van mijn bekering zou ontdekken, en ook omdat ik hem ten laste was.

Uit het hieropvolgende vluchtrelaas van de derde getuige, Cornelia Van Bortel, vernemen we dat Anna-Bella reeds de eerste van de maand mei bij haar zou aangekomen zijn (Richard Kohrsch heeft opgegeven: 6 mei), om er 10 dagen te blijven vooraleer op 11 mei in alle vroegte stiekem de benen te nemen. Op de vooravond van die vlucht heeft getuige Cornelia gezien dat Anna-Bella een brief schreef en dat ze daarna haar hebben en houden ingepakt heeft, wat getuige zeer heeft verwonderd. Richard Kohrsch die het te druk had, is deze avond, tegen zijn gewoonte in, niet komen opdagen voor het avondmaal, waarop Cornelia en Anna-Bella zich

samen, zoals iedere avond, in hetzelfde bed te ruste hebben begeven. 's Anderendaags om 4 u. in de morgen is Anna-Bella opgestaan en heeft daardoor haar bedgenote Cornelia gewekt. Nadat Anna-Bella naar de andere kamer was gegaan, de enige nog beschikbare ruimte naast de slaapkamer, is Cornelia weer ingeslapen. Toen ze zelf opstond heeft ze Anna-Bella niet meer ontwaard en verkreeg ze zekerheid dat deze gevlucht was met al haar kleren, onder achterlating van een zwartgerande brief, gericht aan haar broer. In deze brief werd Richard op de hoogte gebracht van de vlucht van zijn zuster.

Keren we nu terug tot Anna-Bella om te vernemen hoe haar eerste stappen in de vrijheid verliepen. Ze richtte zich tot het correspondentie-adres dat pastoor Bogaerts haar had bezorgd: Jw. Lauterborn. Daar vernam ze tevens dat gezegde juffer voor "intentionele Meter" had gefungeerd ter gelegenheid van het toedienen van het doopsel door Pater Bruson, waarbij immers niemand anders dan de doper en de dopeling tegenwoordig waren. Dat Anna-Bella dan, via Jette en Brussel, uiteindelijk in Parijs terecht kwam, hebben we hoger reeds vernomen.

Op de haar gestelde vraag, bevestigt Anna-Bella vooreerst dat ze tijdens haar 3 maand durende oponthoud in Parijs vooreerst een brief aan haar broer heeft geschreven, en daarna nog "een of twee" uit Hoegaarden. De 3 brieven die men haar voorlegt worden door haar voor echt verklaard. Op de rooster gelegd met herhaalde vragen waarom ze die brieven heeft geschreven, laat ze uiteindelijk volgende woorden ontsnappen: (vert.) "Ik wilde teruggevonden worden 'om daarmee iets te doen'!" (pour faire des choses avec cela).

Richard Kohrsch erkent dat hij een veertiental dagen na de vlucht van Anna een brief ontving gedateerd uit Parijs. In haar getuigenverklaring van 6 juli 1860 bevestigt Cornelia Van Bortel dat nog 2 anonieme brieven zijn gevolgd, één ervan ondertekend: Major ...

Deze brief van de "Major ..." luidt aldus: "Mijnheer (Niet: Beste broer)" ... (Erin valt het verhaal te lezen van een jonge lutherse die zich tot het katholicisme had bekeerd en, nadat ze door haar ouders was teruggevonden, volhard had in haar nieuw geloof, in weerwil van de strenge gevangenschap waaraan ze werd onderworpen.) De schrijver (vermits hij ondertekent: Major de ...) is vervolgd over bovenstaande door hem medegedeelde feiten, bij zoverre "dat ik eraan heb gehouden ze u mede te delen". "Moest het om mijn zuster gaan, da zou ik alles in het werk stellen om haar terug te vinden om aldus de naam te vernemen van de verantwoordelijke voor deze gang van zaken, die ik zou doen executeren (je ferais exécuter)". "Ik kan u mijn woede tegen de priesters niet beschrijven want het verfoeilijkst was die verandering van godsdienst door zich van het protestantisme tot het katholicisme te bekeren. Men zou alle kloosters moeten verbranden, alsmede alle paters en nonnen". (En zo gaat dat door). (get.) Major de ...

"P.S. Schrijf 'formidablement' in de kranten;"

Tijdens de morgenzitting van 6 juli 1860 beantwoordde getuige de haar gestelde preciese vraag of de brief, ondertekend Major de ..., werkelijk in Parijs werd geschreven, met het verbluffende antwoord: "de brief werd geschreven in Hoegaarden."

Want wat is werkelijk gebeurd? Op 13 september 1859 is Jw. De Duve, op vraag en op kosten van pastoor Bogaerts, opnieuw naar Parijs getogen om Anna-Bella vandaar naar België, en wel naar Hoegaarden te begeleiden tot bij de zusters van de Vereniging met het H. Hart (Overste: zuster Ursula, in de wereld Maria Catherina Van Rieteghem).

Met een poststempel van 10 november 1859 uit Hoegaarden kwam een tweede brief toe bij Richard Kohrsch, ondertekend A.B.K. In weerwil van het feit dat dit de initialen zijn van Anna-Bella Kohrsch, verklaart broer Richard dat hij hoogstens "gemeend heeft" het handschrift van zijn zus te herkennen, zonder daar absoluut zeker van te zijn. - Hierboven hebben we reeds aangehaald dat Anna-Bella van haar kant toegaf dat ze, na haar brief uit Parijs, nog "een of twee" brieven uit Hoegaarden aan haar broer richtte -.

Al ondertekende ze dus op 10 nov. 1859 haar Hoegaardse brief met A.B.K., toch luidt de aanspraaktitel voor haar broer alweer "Très respectable Monsieur". Wat wilde A.B.K. overigens bereiken met die brief (*faire des choses avec cela*)? Omdat de lezer er ruimschoots genoeg aan heeft, vertalen we slechts de aanvang van die brief:

Is het u mogelijk uw zuster bij de katholieken te laten, al is ze er dan toch gelukkig? Zij is katholiek geworden, men weet niet waar ergens, en ze wil religieuze worden.

Ik ben woedend wanneer ik daaraan denk, ik zou me ermee willen moeien, maar ze wil niet naar me luisteren, ze is reeds maar al te veel in de greep van priesters en nonnen.

Zo ik het klooster kon afbranden of er gaan inbreken, ik zou dat doen, mocht ik haar broer zijn. Mijn wraak zou geen grenzen kennen, en opzoeken en wraak zouden bij mij nooit ophouden, zo ik een lid van haar familie was.

Ik zou deze katholieke troep onze macht tonen, ik zou er alles op wagen, zelfs mijn leven. Maar deze gruwel moest ervan komen. Zelfs de Pruisische politie heeft het recht om tussen te komen, zo gij er hen toe aanzoekt, daar zij ontvlucht is en zij op een dwaalspoor geleid is door enkele priesters ...

(w.g.) Votre tout dévoué (géén: dévouée) A.B.K.

"En hâte" (in alle haast). Hougaerde, Hougaerde.

Getuige Richard Kohrsch verklaart het handschrift in die brief herkend te hebben voor dat van zijn zuster. Maar wat onderneemt hij nu voor haar, nu hij weet waar ze is? Niets, helemaal niets! Hij laat haar rustig in "Hougaerde, Hougaerde"; deze liefhebbende broer, de vrome lutheraan die groot misbaar maakt om de verdwijning van zijn zuster, maar zich niet voldoende gewapend acht om zelf op te treden na die brief van haar, die ze nochtans ondertekende met A.B.K.

In haar getuigenverklaring op 6 juli 1860 gaf moeder Ursula van Hoegaarden toe dat begeleidster Rosalie De Duve op 13 september 1859 de genaamde Eugenie de Marie heeft binnengeleid met de uitleg dat ze met de dood bedreigd werd. Anna-Bella (voor de gelegenheid: Eugenie de Marie) heeft haar persoonlijk bevestigd dat ze vluchtte voor doodsbedreigingen. Het is mogelijk dat Eugenie de Marie, buiten weten van de overste - want alle brieven moesten haar voorgelegd worden - toch brieven heeft buitengesmokkeld, dit des te meer omdat deze beschermeling, omwille van haar ziekelijke toestand, meer vrijheid genoot dan de andere kostgangers.

Eugenie de Marie is in Hoegaarden gebleven gedurende 3 maand en twee of drie dagen (dat is dus tot halfweg december 1859).

Na dit trimester in Hoegaarden heeft Rosalie De Duve, opnieuw op vraag en op kosten van pastoor Bogaerts, dezes beschermeling terug afgehaald en is haar gaan plaatsen bij de karmelitessen in Antwerpen. Volgens onderstaande schriftelijke verklaring van Mme Dellefaille was dat op 13 dec. 1859.

De overste van de Antwerpse karmel, Mme Delafaille, is immers niet ter zitting verschenen, maar op 7 juli 1860 werd haar schriftelijke verklaring ter rechtbank voorgelezen: Deze overste heeft Anna-Bella ontvangen in de spreekkamer van het klooster en heeft haar, op aanbeveling van pastoor Bogaerts, onderdak verleend in een aan het klooster aanpalend seculier huis, van 13 tot 23 december 1859. Anna had verklaard te willen intreden in de orde en de overste oordeelde dat de postulante spontaan en uit vrije wil was gekomen. Maar dat oordeel begon te wankelen na verdere gesprekken en de overste had het opnemen van de sluier niet kunnen aanraden. Anna had ondertussen ook verteld dat zij op de vlucht was voor haar broer die haar bedreigde. Mme Delafaille heeft Anna dan aanbevolen bij Mme Hélias, van het Engels Klooster in Brugge. Daar kon Anna niet opgenomen worden maar haar werd het pensioonaat van Eeklo aanbevolen om aldaar haar opvoeding te voltooiën. Tenslotte heeft Rosalie De Duve zich andermaal met de begeleiding van Anna naar Eeklo belast, niet nadat Anna zelf de wens had uitgedrukt om er heen te gaan. Zelfs nog nadat Anna-Bella reeds door haar broer ontdekt was geworden, heeft dezelfde Anna-Bella niet nagelaten stappen te ondernemen om bij de karmelitessen van Antwerpen in te treden, wat steeds werd geweigerd.

Hierop geeft de griffier voorlezing van de brief van Anna-Bella, gericht aan

"Ma bonne et chère révérende Mère" (in vert.): Het ogenblik van de grote beproeving is aangebroken; men heeft mij ontdekt, zoals ik voorzien had ... (het gaat om de ontdekking in de kapel van Eeklo) ...

(w.g.) A.B.K.

Soeur Thérèse de la Providence.

(Voetnoot: in vert.) Mijn adres: Jw. Van Hauwaert, rue des Semeurs
N° 2 dicht bij de augustijnen, in Gent.

Nu komen we tot de tussenliggende tijdsspanne, met de gevaarnissen in Brugge, Eeklo en Gent, die Mme Delafaille reeds aanraakte.

Getuige Anna-Bela Kohrsch verklaarde hierover het volgende tijdens haar verhoor van 5 juli 1860:

Zij heeft het karmelklooster van Antwerpen, waar ze 8 dagen had verbleven, moeten verlaten in 't belang van haar gezondheid, onder de nieuw aangenomen naam van "Marie Toinez" (wordt herhaaldelijk door sommige getuigen ook gespeld: Marie Toinet); Wanneer rechter Merghelynck haar vraagt of men haar die nieuwe naam had voorgesteld, antwoordt de getuige negatief. Zij zelf heeft die naam geopperd en pastoor Bogaerts, "hij heeft gezegd dat 't goed was". Waarom dan die naamverandering? Omdat sommige leerlingen me hadden kunnen herkennen en het overbrieven "à Anvers" (aan haar broer dus).

Op 12 juli 1860 dan wordt beklagde Marie De Wolf (Overste Mère Maurice van de Zusters van Liefde in Eeklo) ondervraagd.

De betichte heeft Anna-Bella aangenomen in het klooster van Eeklo op aanbeveling van Mme Delafaille. Zij heeft Richard Kohrsch, toen deze zich bij haar kwam aanbieden om zijn zuster op te eisen er niet over ingelicht dat Anna-Bella werkelijk in het klooster was. Dat om deze laatste niet aan een gewelddadige dood bloot te stellen, omdat Anna-Bella zichzelf uitdrukkelijk onder haar hoede had aanbevolen ingeval van dergelijke gebeurlijkheid. Hoe heeft Richard Kohrsch nu plots de schuilplaats van zijn zuster kunnen achterhalen? Vrij gemakkelijk!

Hij kreeg een derde brief aan, in Gent gepost op 16 januari 1860:

"Zeer achtenswaardige heer,

Ik neem de vrijheid, Mijnheer, u erover in te lichten waar uw zuster Anna-Bella zich sedert twee weken bevindt.

Zij heeft andermaal geschreven aan mijn zuster, haar vriendin, die haar zeer graag mag.

Zij moest opgenomen worden in een klooster van de strengste categorie, daar zij uit alle macht religieuze wil worden; maar daar ze niet kloek genoeg was en zij bovendien een beetje ziek was geweest, verblijft zij, in afwachting van haar herstel, in het pensionaat van de Zusters van Liefde, in Eeklo. Men heeft haar de naam Marie Toinet gegeven en haar doen doorgaan voor een Engelse juffrouw uit Londen. Ik kan geen andere details meer geven om haar te vinden.

(Op 't einde volgt dan toch nog een detail: Kom op een zondag naar Eeklo en ge zult haar zien in de kapel die openbaar is ... zij draagt een grijze mantel ...")

Votre inconnu (uw onbekende!) Fridoline.

Fridoline nu was de koosnaam die in familiekring in Pillau aan Anna-Bella werd gegeven!

Bij ontvangst van deze brief heeft Richard Kohrsch een beslissing genomen. Hij heeft Cornelia Van Bortel en een buurvrouw uit een aanpalend

logies in de Merktschuit naar Eeklo gestuurd op zondag 22 jan. 1860, en van hen vernomen dat ze Anna-Bella inderdaad gezien hadden in de kloosterkapel. 's Anderendaags, 23 jan. 1860, heeft Richard Kohrsch zich persoonlijk en in gezelschap van Cornelia Van Bortel, naar Eeklo begeven waar hij aan de kloosterportierster gevraagd heeft of de Engelse juffrouw Marie Toinet te spreken was. Na een affirmatief antwoord werd hij in de spreekkamer geleid ... waar de moeder overste hem kwam vertellen dat Marie Toinet niet in het klooster was. Hierop is Richard Kohrsch de politiecommissaris van Eeklo gaan vinden, die dan op zijn beurt naar het klooster is getogen en er voor antwoord kreeg dat de juffrouw er niet meer was. Op vraag van Korsch heeft de politie-commissaris proces-verbaal van dat alles opgesteld, dat mede-ondertekend werd door Richard Kohrsch en zijn "vrouw" Cornelia Van Bortel. Reeds 's anderendaags, 24 jan., verzocht Kohrsch schriftelijk de politiecommissaris om het proces-verbaal voorlopig in te houden.

Gekomen op dat punt van het verhoor van Richard Kohrsch onderbreekt de voorzitter met een vraag aan overste Marie De Wolf van de Zusters van Liefde van Eeklo, waarom ze de waarheid niet heeft verteld. En het plausible antwoord luidt: "Omdat Marie Toinet gezegd had dat haar broer haar zou doden ... en ook mijzelf!"

Op een nieuwe vraag van de voorzitter preciseert de overste nog dat Anna (toen Marie Toinet) in het klooster van Eeklo verbleef van 24 december tot 23 januari (behoudens vergissing).

's Namiddags vraagt verdediger Mr De Paepe - de "Gentse wind" - dan nog aan Richard Kohrsch waarom hij dan toch wel tweemaal zijn klacht heeft ingetrokken, de eerste maal reeds op 27 januari 1860. De getuige antwoordt: Mijn zuster was vastbesloten om in het klooster te blijven. Op een volgende vraag "of hij toen besloten had de zaak op te geven", bevestigt de getuige met een: "Ja, in akkoord met mijn zuster Jeanne, maar (volgens ik veronderstel), buiten medeweten van onze oom Richard".

Gevraagd tenslotte of zijn tweede intrekking van de klacht op 8 februari 1860 betekende dat hij zich voortaan niet meer om zijn zuster zou bekommeren, riposteerde getuige Kohrsch: Indien mijn zuster zou terugkomen zou ik, net als vroeger, verder voor haar onderhoud instaan.

Op maandag, 23 januari, met haar broer op haar hielen, was het dus werkelijk te heet geworden in Eeklo, voor Marie Toinet. Uit het getuigenverhoor op 7 juli 1860 van Adèle Van der Waerden uit Eeklo, vernemen we dat zij, namens moeder Maurice van het klooster van de Zusters van Liefde in Eeklo, gelast werd met de begeleiding van de Engelse juffrouw naar Brugge. Tussen middernacht en één uur, in dezelfde nacht van 23 op 24 jan. 1860, is Anna-Bella dan, in gezelschap van 3 medereizigers, waaronder getuige Adèle Van der Waerden, naar Brugge afgezakt. De begeleidster was in het bezit gesteld geworden van twee aanbevelingsbrieven, uitgaande van de moeder overste van Eeklo, een eerste voor het Klooster der Brugse Zusters van Liefde, de tweede voor Mme Hélias, van het Engels klooster aldaar. Op beide plaatsen vingen ze

bot en werd Anna-Bella niet opgenomen. Bij de Zusters van Liefde vooreerst, omdat het te vroeg in de morgen was en men niet wilde opendoen. In het Engels Klooster kon ze niet opgenomen worden omdat de regel bepaalde dat de ouders (of wettelijke voogden) met de opname moesten instemmen.

Op haar eigen verzoek kreeg Anna-Bella een briefje, gericht aan Jan Callaghan, om bij hem het vertrekuur te kunnen afwachten voor haar terugkeer naar Gent, waartoe ze persoonlijk op staande voet had besloten. Getuige Van der Waerden heeft Anna-Bella vergezeld tot bij Jan Callaghan, maar is persoonlijk niet binnengetreden te zijnen huize. Op dat ogenblik was Jan Callaghan niet aanwezig en werd Anna-Bella ontvangen door zijn vrouw. Toen Callaghan 's middags van de 24ste januari 1860 thuiskwam, trof hij er Anna-Bella aan die hem o.m. zegde dat zij nog samen met zijn eigen dochter in Melsele had verbleven. De echtgenote van Callaghan deelde hem mee dat Anna-Bella naar Gent moest terugkeren. Toen deze laatste vernam dat zulks mogelijk was met de nachtbarge, wilde ze absoluut op deze manier terugreizen. Callaghan heeft haar op deze nachtelijke reis vergezeld omdat hij het zich tot plicht rekende haar niet alleen en overnacht te laten reizen, te meer daar ze verklaard had dat ze vervolgd werd door haar familie omwille van haar bekering.

Jan Callaghan heeft Anna-Bella op 25 januari 1860, om 9 u. 's avonds, afgeleverd bij moeder Leonce (in de wereld Clémence De Vos) van het krankzinnigengesticht in Gent, waar dezelfde Anna reeds bekend was daar ze er vroeger reeds op verlof was geweest.

Opnieuw heeft Anna-Bella daar beweerd dat ze door haar broer vervolgd werd. Daarop heeft Callaghan zich met Anna-Bella begeven bij jw. Jeanne Van Hauwaert waarvan het adres aan Anna-Bella was medegegeend nadat ze er zelf om gevraagd had. De brief van Anna-Bella aan Mme Delafaille van de Antwerpse karmel, die ze dus, zoals we reeds gelezen hebben, als Soeur Thérèse de la Providence ondertekende, vermeldde dus het adres van deze Jw. Van Hauwaert uit Gent. 's Namiddags, toen Anna-Bella bij moeder Leonce was teruggekomen, had deze laatste nagedacht over het gevaar voor Anna-Bella en heeft ze Jw. Van Hauwaert aangeraden zich tot zekere De Smet in Ledeberg (Gentbrugge) te wenden om er een schuiloord voor de vluchtelingen te bekomen.

Jeannette Van Hauwaert, die ook voorheen met Anna-Bella in Melsele had vertoefd, heeft zich belast met de plaatsing van Anna-Bella bij melkboerin De Smet in Gentbrugge, op 26 januari 1860. Deze boerin heeft Anna-Bella onder haar ware naam opgenomen.

Ondertussen had de Brugse politiecommissaris Adolf Moenaert de Bruggeling Jan Callaghan (van Ierse afkomst, maar geboren in Portugal) na zijn terugkomst op 25 januari 1860 onderhoord. Na een aanvankelijke weigering, om reden dat Anna-Bella hem verzocht had haar niet te verraden, is Callaghan toch ingegaan op het verzoek van de commissaris en zo werd Anna-Bella uiteindelijk ontdekt bij Guillaume De Smet in Gentbrugge tegenaan de avond van de 28ste januari 1860.

Op 30 januari daaropvolgend schrijft Anna-Bella een brief aan haar broer, waarvan we slechts enkele uittreksels kennen die voorgelezen werden op de eerste zittingsdag, 5 juli 1860, van de Correctionele Rechtbank van Gent.

Anna-Bella licht haar broer erover in dat de procureur des konings haar komt te plaatsen bij Mw. Hofman in Gent. Het eerst voorgelezen citaat luidt niet mals: (vert.) "*Uw manier van handelen met de politie ten overstaan van uw zuster is zeer onbillijk van uw kant; maar geloof maar niet dat ik ook maar de minste vrees koester; ik ben nog geen enkele maal geschrokken; integendeel, Mijnheer de Procureur is verwonderd geweest over mijn besluitvaardigheid, mijn standvastigheid en over mijn antwoorden; daar ze moesten vaststellen dat ik in alles sterk ben ... Nu is het kapitale punt, en ik zeg het u bij voorbaat, dat ik katholiek geworden ben, en doe al wat ge wilt, gij en al de Procureurs van de Koning, voor wat de godsdienst betreft, kan men me niet dwingen zoals men wil.*"

Een tweede brief wordt op 1 februari 1860 door Anna-Bella aan haar broer gericht. In het belang van het onderzoek werd hij eerst doorgespeeld aan de Prokureur des Konings vooraleer aan Richard Kohrsch te worden overhandigd:

Gent, 1 febr. 1860.

Mon cher frère (Mijn beste broer),

Vooreerst vraag ik vergiffenis voor het groot verdriet dat ik u aangedaan heb en ik hoop zelfs dat ge er niet verder zult onderlijden; maar neem van mij aan dat ik u altijd heb bemind en dat ik dat ook altijd zal doen: maar voor 't ogenblik, wil medelijden hebben met uw arme zuster, sta me dus volgend verzoek toe: laat mij in het klooster binnentreden; ge kunt me zelfs dagelijks zien, want het is in dezelfde stad en ik zal u in alles helpen, dat zweer ik u ... "

Hierna volgen nog allerlei beloften van geldelijke steun voor de familie Kohrsch, die zou verleend worden door de overste: "car elle est une des plus riches et de la plus grande noblesse d'Anvers: Della Faille;" (want ze is ene van de rijkste en van de grootste adel van Antwerpen: Della Faille).

Nog altijd op die eerste zittingsdag van 5 juli 1860 verklaarde getuige Richard Kohrsch dat Anna-Bella enkele dagen na de 4de februari 1860 (dag waarop ze van Gent bij hem was teruggekeerd) door hem zelf, in zijn onmiddellijke nabijheid, geplaatst werd in het pensionaat der Zusters van de O.-L.-Vrouw van Antwerpen. Dat omdat ze wilde terugkeren in een godsdienstig gesticht. Op de tot hem gerichte vraag of hij ook voor haar betaalde, antwoordde hij droogweg: Non.

Het zal duren tot de zitting van 12 juli 1860 vooraleer de juiste toedracht aan het licht komt (in het pleidooi van Mr De Paepe): Op de dag van de confrontatie ten huize van Mw. Hoffman in het bijwezen van een magistraat van Gent - 31 januari 1860 - tussen broer en zuster; heeft Richard uit de mond van Anna-Bella de bevestiging gekregen dat zijzelf de overste

van Eeklo gesmeekt had om, moest haar broer haar komen ophalen, te beweren dat zij niet in 't klooster was (Het stuk steekt in het dossier). Richard valt niet links en verzoekt zomaar de weldoeners om toekenning van en levenslange rente ten voordele van Anna-Bella! - Wat wordt geweigerd.

Heeft Richard dus in zijn opzet gefaald, dan toch komt Anna-Bella terug op de proppen: Uit de brief van overste Della Faille van 10 febr. 1860 - die ook in het dossier steekt - blijkt nu dat Anna-Bella reeds op 6 febr., door tussenkomst van Mw. Lecomte, aan bedoelde overste een brief heeft laten geworden met de mededeling dat Richard zich beperkte tot een overeenkomst voor opname van Anna-Bella in het klooster zonder bruidschat! Ook Mw. Lecomte werd vanzelfsprekend door het klooster afgescheept.

Maar Anna-Bella liet niet af. Zij had de onbeschaamdheid om zelf ter spreekplaats te verschijnen "où la vérité fut dite à cette misérable, qui avait trahi ses bienfaiteurs" (Het zijn de eigenste woorden van Mw. Della Faille: "waar de waarheid werd voorgehouden aan deze ellendeling die haar weldoeners verraden had.").

Maar Anna, ontmaskerd, vernederd, verjaagd, laat nog niet af! Zij lamenteert en smeekt en ... 't is opnieuw pastoor Bogaerts die zich laat vertederen en die inspringt. 't Is alweer op zijn kosten dat Anna-Bella geplaatst wordt in het klooster van de Zusters van O.-L.-Vrouw in Antwerpen. Dezelfde dag, 8 februari 1860, zendt Richard Kohrsch zijn derde klachtafstand naar het parket van Gent. Soeur Thérèse de la Providence kwam dus niet terecht in de Antwerpse karmel. Wellicht was Anna-Bella nu tevreden. Richard is tevreden (hij doet andermaal klachtafstand). Zijn familie in Pillau is tevreden. "Tout le monde" (iedereen) is tevreden! Maar, zo vervolgt de "Gentse wind" De Paepe, "Zo eindigt de klucht". En toch gaat de rechtsvordering door!" "En wij vragen ons nog steeds af wat we hier nog uitrichten op de beklaagdenbank van de Correctionele Rechtbank."

II. Proces Anna-Bella Kohrsch

Op beschuldiging van achterhouding van een minderjarige

De verwondering die zoëven zo snedig werd verwoord door verdediger Mr. De Paepe, had zich ook verbreid in brede lagen van de bevolking die, omwille van de vreemdsoortigheid en de nieuwigheid van dergelijk spektakel, in grote drommen, zowel uit binnen- als uit buitenland, naar de rechtszaal kwam toestromen. De debatten kregen de allure van een politieke strijd tussen het katholicisme en het "godeloze" liberalisme. Van dat ogenblik af kon men niet meer gaan verwachten dat zekere dagbladen, als voorposten van het liberalisme, een strikte onpartijdigheid zouden in acht nemen. De vlucht van Anna-Bella uit de Merktschuit werd dan ook in sommige nieuwsbladen van de liberale strekking aan het

publiek voorgesteld als zou die vlucht door haarzelf vooral gepland geweest zijn, maar daarna uitgevoerd in combinatie met de drie hoofdbeschuldigen uit Antwerpen.

De verdediging vocht krachtadig deze persaantijgingen aan om de onware voorstelling van de zaken weer in het ware daglicht te plaatsen. Ongelooflijk, maar waar: een lid van die pers vergreep zich zelfs aan een advocaat van de verdediging omdat deze laatste het onware persverslag ter rechtszitting zelf had ontkracht. De betrokken journalist werd hiervoor dan ook werkelijk bij gerechtelijke uitspraak veroordeeld tot een maand opsluiting en 100 fr. boete. Onvoorstelbaar!

Het leek er dus werkelijk op dat vooringenomenheid in 't spel was om de advocaten van de verdediging te intimideren en onder druk te zetten.

In zijn rekwisitoor van 13 juni 1860, gericht aan het Parket bij de Rechtbank van 1ste Aanleg van Gent, spant Substituut Prokureur des Konings, Polydore De Paepe, zijn netten om zijn eis te staven tot veroordeling, op grond van artikel 354 van het Strafwetboek, van volgende zes betichten:

- Pieter Gérard Bogaerts, 56 j., pastoor van de Sint-Augustinuskerk te Antwerpen
- Philippe-Jacques Schoofs, 56 j. jezuïet in Antwerpen
- Rosalie De Duve, 26 j., modiste in Antwerpen
- Marie De Wolf, 50 j., overste van de Zusters van Liefde in Eeklo
- Jean-Antoine Van Peteghem, 53 j., priester en geestelijk bestuurder van hetzelfde zusterklooster in Eeklo
- Jean Callaghan, 53 j, partikulier, geboren in Lissabon en wonend in Brugge.

Alhoewel alle betichten niet in het arrondissement wonen en dat daarenboven zelfs alle feiten niet werden gepleegd in datzelfde éne arrondissement horen ze toch door dezelfde raadkamer te worden behandeld omwille van hun eenheid van aanpak en doel. De Substituut-Prokureur wimpelt zelfs de klachtafstand van eiser Richard Kohrsch af, "omdat de publieke moraal, de veiligheid van de gezinnen en de bescherming van vreemdelingen niet toelaten de op gang gebrachte vervolgingen te staken ..." De Raadkamer van de Rechtbank van 1ste Aanleg in Gent besliste hierop, in zitting van 20 juni 1860, de beschuldigen te verwijzen naar de Correctionele Rechtbank, op grond van bovenstaand rekwisitoor.

De aAssisenhof-zaal, waar de zittingen doorgaan omwille van de verwachte volkstoeloop, is reeds om 9 u. volzet. Men bemerkt onder het publiek tal van vooraanstaande liberalen, tuk op een echt feest, door de weerklank van deze door hen opgezette toneelschikking. Uit alle hoeken hoort men, onder de leden van de balie, krachtige protesten tegen de ongelooflijke aanslag op de rechten van de verdediging, door de openbaarmaking van het rekwisitoor van het Openbaar Ambt, nog vóór de aanvang van de debatten.

De zes beklagden zijn aanwezig. De verdediging zal worden waargenomen door de advocaten Jacobs van Antwerpen (voor pastoor Bogaerts)

Th. Léger van Gent (voor pater Schoofs en overste Marie De Wulf), Van Biervliet van Gent (voor Rosalie De Duve), P. De Paepe van Gent (voor Jean-Antoine Van Peteghem, geestelijk bestuurder van de Zusters van Liefde in Eeklo) en door Gustaaf Soenens van Brugge (voor Jan Callagan). Deze vijf verdedigers zullen later in een volkslied de "*drij winden*" worden genoemd. Drieënveertig getuigen zijn opgeroepen, waarvan er drie niet zijn opgekomen: Mlle Della Faille, overste bij de karmelitessen van Antwerpen, Guillaume De Smet van Gentbrugge en Mw. Hélias, onderoverste van het Engels klooster in Brugge.

De getuigenverhoren duren van 5 juli tot 12 juli 1860 in de voormiddag. Daarna volgt de ondervraging van de zes betichten en om 11.30 u. van diezelfde voormiddag vraagt verdediger Mr De Paepe om het algemeen verslag, in naam van alle verdedigers samen, tot 's anderendaags te mogen uitstellen omdat hem nu, onmiddellijk na de mondelinge instructie, de nodige tijd heeft ontbroken tot het formuleren van de conclusies. Hierop insisteert de voorzitter dat pleiter toch onmiddellijk zijn verslag zou voordragen. Het is nu reeds meer dan halftwaalf als de "*Gentse wind*" De Paepe toch noodgedwongen zijn pleidooi aanvat.

Hij brengt o.m. ook aan het licht dat broer Richard, die op 10 mei 1859, tegen alle gewoonten in, niet bij Cornelia Van Bortel is komen avondmalen, eveneens, wonder boven wonder, 's anderendaags 's morgens ook niet aldaar is komen opdagen voor zijn gewone morgenmaal in de Merkschuit! Om 4 u. 's morgens, op het uur dat zus Anna-Bella de benen nam, heeft hij op 't zelfde ogenblik zijn bureau verlaten om een schip te gaan nazien! Wonderbaarlijk samentreffen van omstandigheden! En toch wordt pleiter, gekomen bij deze vaststelling, niet door de substituut onderbroken.

Eerst twee dagen daarna, om 13 u. van de 12de juli 1860, wordt de zittingsdag afgesloten, na de sublieme vraag van de verdediger die we reeds hebben aangehaald: "wat de betichten hier nog te doen hebben op de beklagdenbank?"

Het pleidooi wordt daarna voortgezet op 13 juli 1860. Gekomen aan punt 25 van het rekwisitoor, opgesteld door de substituut, verwijst de verdediger ook nog naar de opmerking van de onderzoeksrechter van Antwerpen, geopperd tijdens de eerste ondervraging van Anna-Bella nà 15 mei 1860, nopens de reden van haar anonieme brieven en naar haar opeenvolgende antwoorden vol tegenspraken. (Deze ondervraging door de onderzoeksrechter - zowel de vragen als de antwoorden - zijn genotuleerd en geschreven vóór het rekwisitorium van de substituut). Waarom werden van dit stuk, dat de onbevooroordeelde weergave zou moeten zijn van de feiten, enkel die uittreksels opgenomen die nuttig zijn voor de thesis van de beschuldiging? Hierop alweer géén tussenkomst vanwege de substituut!

En op 't einde van zijn betoog herhaalt Gentse Wind De Paepe het opnieuw - en wordt hij merkwaardig genoeg opnieuw niet tot de orde geroepen! -: 't Is niet wij, die door een schuldige onbezonnenheid, de

BEROEP OF APPEL

IN DE ZAEK VAN

ANNA-BELLA,

Meert 1861. — Gent.

1.

De *Kei* is een goede zaak
Om mensch of salta te verjagen,
Zou Gottat veel Daviss wrack,
My wordt niet eenen *Kei* verslagen.
Missaosus niet zich te slaen
Doet Satan verre van hem dolen :
Doch *Keijjen* malen kan niet gaen,
Mael dan wat anders, Heer Keijmolen ! (*bis.*)

2.

De *Kei* maekt vuer en geeft ons licht
Om straet en kamers te bestralen ;
De gas is in stad ingerigt,
Maer d'arme kan het niet betalen.
Ja, voor den *Kei* men laet soms stacu
Fusforkens een veel brand verhullen :
Doch keijjen malen kan niet gaen,
Mael dan wat anders, Heer Keijmolen ! (*bis.*)

3.

Fusforkens syn een dood-vergift,
Viel hebben daer de dood gevonden.
Van zelfs zy branden, met veel drift
Hebben zy kerk en Muis verolonden.
Nooit heeft de *Kei* iets kwaeds gedaen,
Zelfs niet een kinders in de whulen :
Doch keijjen malen kan niet gaen,
Mael dan wat anders, Heer Keijmolen ! (*bis.*)

4.

De *Kei* is veilig overal,
My geeft goen vuer dan tegen yser,
Men draogt hem ook in ocuuer en stal ;
Een *Kei* gebruiken is dan wyser.
Zonder govner ik steek nug aen
Met eenen *Kei* myn pyp en kolen :
Doch keijjen malen kan niet gaen,
Mael dan wat anders, Heer Keijmolen ! (*bis.*)

5.

De *Kei* maekt 't water goed voor botel
En gunstig, zoo voor marg als darmen.
De *Kei* geeft vuer in harde vorst
Om sjs en lichaem te verwarmen.
De krijen maken goede barn,
En houden 't water in rioolen :
Doch krijen malen kan niet gaen,
Mael dan wat anders, Heer Keijmolen ! (*bis.*)

6.

Zes menschen die beschuldigd syn
Van Anna-Bella weg te leiden,
Zyn als ses *Keijjen*, hard voor pyn,
Die sich voer alle kwaed beryden.
Zy deden wat moel syn gedaen,
't geen God had in syn wet bevolen :
Dees keijjen malen kan niet gaen,
Mael dan wat anders, Heer Keijmolen ! (*bis.*)

7.

Anna-Bella was in 't gevaor
Van te verliesen siel of leven,
Die zes geloofden haer misbaor,
Hebben haer troost en hulp gegeven.
Zy souden doen 't goeu is grdaen,
Al braedd' men hem op boete kolen :
Dees keijjen malen kan niet gaen,
Mael dan wat anders, Heer Keijmolen ! (*bis.*)

8.

Toch maelt de *Keijmolen* voort ;
Maer siet *dry winden* op hem blasen (1)
Van Brugge, Gents en Antwerpood :
Zyn vleugels breken en syn glazen.
o Wolen ! gy hebt er gestaen,
Anna-Bella is niet gestolen.
Dus keijjen malen kan nouit gaen,
Mael dan wat anders, Heer Keijmolen ! (*bis.*)

(1) Van Brugge, de advokaet Boenens ; van Gents, de advokaten Paul De Parpe, Van Biercliet en Léger ; van Antwerpen, de advokaet Jacobs.

A MÈRE LÉONCE

Qui a pendant 8 jours si bien traité les 6 prévenus
avec leurs 5 Avocats et plusieurs témoins.

COUPLETS DE RECONNAISSANCE,

Chantés le 20 Juillet, 1860, à Gand.

Au : *Il est un Dieu...*

1.

L'union seule opère des merveilles,
Et dans le mal, et surtout dans le bien.
Le feu, l'air, l'eau, d'autres choses pareilles,
Tout l'univers sans union n'est rien.
Vous, prévenus, avec notre défense,
Formons ensemble un tout bien concerté.
Qui nous unit à si grande distance ?
Mère Léonce avec sa charité.

2.

Vous gens d'Eglise et de piété franche,
Sommes d'accord avec nos avocats ;
De quel côté la question se tranche,
Sur aucun point ne sommes disparats.
Cinq Avocats, six prévenus font onse ;
Et tous ensemble ont un esprit, un cœur.
Cette union est de Mère Léonce,
Qui nous confit tous, en toute douceur.

3.

Oui, l'union des Belges fait la force,
En tous les temps, comme dans tous les lieux :
Pour les unir qu'elle est la bonne amore ?
C'est le bon droit, plus un festin joyeux.
Eh bien ! le Droit vers nous penche l'aiguille,
Et l'Avocat chez nous devient divin ;
Si dans la joie ici l'union brille :
Mère Léonce est cause de ce bien.

4.

Le Procureur, en ergumène tunc
Sur saint ignore, et l'Inquisition.
L'autodafé pour nous ici fonctionne
En rôtrissant veau, bœuf, poulet, dindon.
Mère Léonce a peu d'os sur sa table :
Le Procureur les a tous détrempés,
Sans cesse il crie O, comme un petit diable,
De tous ses O nos tympans sont brisés.

5.

Quand j'eutendis cette voix libérateur
Dire : « Richard ! Richard, o mon garçon !
Je croyais être au drame d'un théâtre,
Où l'on jouait Richard cœur de Lion.
Ah ! notre cause est bien encourageante
Quand sur son siège on voit un Procureur,
Qui sans qu'il prouve et sans qu'il argumente,
Donne des cris sans droit et sans valeur.

6.

Mère Léonce, une once est bien légère,
Mais c'est beaucoup qu'une once de bon sens,
C'est plus encore : une once bien entière
De charité, de nobles sentiments.
O bonne Mère ! à ton festin invite
Le Procureur, et portons sa santé ;
Quand il aura goûté de ta marmite,
Il sentira pour nous ta charité.

7.

Non, Procureur ! pas ici ne t'installe,
Maitre Jacobo t'appellerait Zéro,
Et Van Buzanvis le crierait Scandale,
Maitre Léon te compterait tes O.
Maitre De Pauva, avec son beau génie,
T'écraserait sous ses étonnans,
Souasse, enfin, en plus d'une saillie,
Te lancerait mille interjections.

8.

Reste donc là, trop gentil Ministère,
A ton aspect nos cœurs seraient fermés,
Tu ferais faire notre excellente Mère,
Tu troublerais nos ventres affamés.
Ah ! quelle cause est si belle défense ?
Chers avocats ! vos cœurs l'ont bien compris :
Chacun de nous, dans sa reconnaissance,
Désire au ciel vous voir à nous unis.

eerste details van een geheime procedure, die niet buiten de muren van het pensioonaat van Eeklo hadden mogen treden, prijsgegeven hebben aan de commentaren van een van ingewanden gespeende pers! 't Is ook wij niet die een voorbarige publiciteit hebben verleend aan datzelfde rekwisitoor dat wij bestrijden." En zijn laatste aanspraak richt hij tot Anna-Bella: "Onze harten klopten in eenklank met het uwe als wij uw blikken hebben zien afdwalen naar de beklaagdenbank waar, door uw schuld, ongelukkige, uw weldoeners zitten die hier voor het menselijk gerecht, rekenschap hebben afgelegd van een sublieme misdaad: de heilige coalitie van de liefdadigheid!"

Hierop brak een storm van toejuichingen los die slechts tot bedaren kwam nadat de voorzitter ermee had gedreigd het publiek de zaal te doen ontruimen.

Deze zaak liet niet na ook prent te slaan op het volksgemoed, bijna zoals dat voorheen het geval was geweest met vroegere zaken van misdadige benden: Jan de Lichte (18de E.); Louis Baekelandt (overgang 18de/19de E.), al hadden dergelijke bendeleiders nog heel wat meer impact, omwille van de moorden die tot hun "bedrijf" hoorden. (Toch was Anna-Bella ook gevluht "omdat haar broer haar wilde vermoorden"!)

Het zou ons dan ook te ver leiden om hierna nog al de pleidooien van de vier volgende verdedigers in detail te analyseren. Liever verwijzen we hiervoor kortheidshalve naar de respectievelijke strofen waarvan zij het voorwerp uitmaken op het eerste (jammer genoeg nog Franstalige) liedblad van "juli 1860": *Les Avocats dans le Procès Anna-Bella. Juillet 1860.* (Foto 1)

Op 14 juli 1860 nu, trad het Openbaar Ministerie in de arena om onmiddellijk, op zijn beurt, besluiten neer te leggen. Onmiddellijk werd geëist het gisteren op het laatste ogenblik, door Mr Soenens uitgelokte incident, te hernemen. De door deze pleiter in de mond genomen bewoordingen "fausses allégations et fausseté" (valse beweringen en valsheden) moeten door een nadere terminologie vervangen worden. De volgende zittingen gaan door op 19 juli 1860, met de replieken van de verdediging op het pleidooi van het Openbaar Ministerie; waarna de slotzittingen doorgaan op de morgen- en avondzittingen van 20 juli 1860. De uitspraak wordt vastgelegd op 4 augustus 1860. Op deze 4de augustus 1860 luidt het verdikt als volgt: "Le Tribunal. Vu l'art. 191 du Code d'instruction criminelle, renvoie les prévenus des fins de la poursuite, sans frais." - De Rechtbank, Gezien art. 191 van het Wetboek van Gerechtelijk Onderzoek, ontslaat de beschuldigten van rechtsvervolging, zonder kosten.

Aldus beslist en uitgesproken in openbare zitting van 4 augustus 1860. Voor de betichten betekende dat vanzelfsprekend het bevrijdende ogenblik om te juichen. Wat ze dan ook deden. Getuigenissen hiervan vinden we terug op het tweede (nog steeds Franstalige) liedblad: *A Mère Léonce. Qui a pendant 8 jours si bien traité les 6 prévenus avec leurs 5 Avocats et plusieurs témoins. COUPLETS DE RECONNAISSANCE Chantés le 20 Juillet 1860, à Gand.* (Foto 2) Air: Il est un Dieu.

L'ACQUITTEMENT

DES SIX PRÉVENUS .

DANS LE PROCÈS ANNA-BELLA.

4 AOÛT - 1860.

Refrain :

A Dieu reconnaissance et gloire !
Honte aux injustes oppresseurs !
La charité chante victoire .
L'impie verse des pleurs .

1.

Des francs-maçons la corde impure
Purgea , dans ses antres secrets ,
Une sacrilège imposture,
Pour couronner ses noirs projets
Elle attaque six personnages .
Vrais types de la charité .
Les acrobates de mille outrages
Et d'un procès d'iniquité .

2.

Digne Pasteur ! et toi , que couronne
L'amour de toute une cité ,
Ainsi sur toi la foudre tonne .
La foudre de l'impie . . .
Mais ton troupeau , par tant de larmes ,
Tes pauvres , par leur cri touchant ,
De tes vertus doublent les charmes .
Et te ramènent triomphant .

3.

Cher Directeur , (2) homme paisible ,
Quel bien pourrais-tu refuser ?
Pour toi le mal est impossible
De quoi donc peut-on t'accuser ?
Hélas ! l'impie est sans entrailles .
Il aime à frapper l'innocent .
Mais Dieu , par justes représailles,
De son soufre abat le méchant .

4.

D'un ennemi la voix altière,
En style bas et partial,
À Maurice , (3) la bonne Meir,
Reproche un mensonge banal,
Lui , qui profère le blasphème
De mille mensonges flanqué . . .
L'impie est par le peuple même
D'ignominie au front marqué .

5.

O Rosalie ! (4) ô noble fille !
Héritière du dévouement
Qui mérita , pour ta famille,
Le blason d'un prince puissant
Comme le ciel , après l'orage .
Se pare d'un plus bel azur .
Ta vertu , que l'impie outrage ,
Jette un éclat encore plus pur .

6.

Bon Callaghan ! (5) du moyen-âge
Echantillon de bon aloi ,
Autant par ton mâle courage
Que par ta vigoureuse foi,
Un homme inique en vain s'efforce
De l'imputer de noirs forfaits
A peine eût-il l'écorte,
Il fonde sous ses propres traits .

7.

Et toi , le pauvre fils d'Ignace ! (6)
Toi , l'âme de leur dévouement ,
Que des méchants l'ignoble race
Fit l'âme du détournement ;
Tu sors vainqueur de la bataille ,
Plus brillant , comme un drapeau,
Qui , tout criblé par la mitraille ,
Sous parait mille fois plus beau .

8.

O vous ! dont la noble éloquence
Retourna leurs fiers ennemis ,
Que Dieu , par juste reconnaissance ,
Vous fasse à jamais ses amis !
Oui , que vos noms par tout le monde
Répétés , bénis du chrétien ,
Fassent rougir toute âme immonde ,
Consolent tous les gens de bien !

(1) Monsieur Pierre Bogarts , cure de la paroisse de St-Augustin , à Anvers
(2) M. Van Peteghem , directeur du pensionnat des Sœurs de Charité , à Eccluo .

(3) Supérieure des Sœurs de la Charité , à Eccluo .

(4) Mlle de Duye , dont le père était un noble banovrien

(5) M. Callaghan , né à Lisbonne , originaire d'Irlande , demeurant actuellement à Bruges

(6) Le Père Philippe Schoofs , prédicateur et confesseur à Anvers

(7) MM. les avocats De Paep , Van Biersliet , Leger , Jarobs , Soeueus .

Uiteraard is de jubel nog uitbundiger op het derde (al even Franstalige) liedblad met de bevrijdende datum van 4 augustus 1860, getiteld:

L'ACQUITTEMENT des six prévenus dans le PROCES ANNA-BELLA.

4 Août 1860.

Refrain: A Dieu reconnaissance et gloire!

Honte aux injustes oppresseurs!

La charité chante victoire,

L'impiété verse des pleurs.

(Foto 3)

III. De Brugse Wind: Gustaaf Soenens

Bovenstaande drie overgeleverde Franstalige liedbladen nopens de zaak Anna-Bella Kohrsch, respectievelijk van juli 1860, van 20 juli 1860 en van augustus 1860, konden door ons zo perfect in hun samenhang ingevoegd worden in het relaas van het in zijn tijd beruchte proces, dank zij de bijdehandse Gents-Brugse uitgever A. Neut, Rue du Gouvernement, 11 à Gand (Même Maison: Rue Nord du Sablon, 38 à Bruges). Amand Neut had reeds in 1851 het lijfblad van de katholieke Associatie "*La Patrie*" (dat op 1 mei 1848 voor 't eerst verschenen was in opvolging van "*Le Nouvelliste de Bruges*") aangekocht om die krant met haar liberaal-katholieke strekking uit te bouwen tot een gezaghebbend orgaan in de liberaal/katholieke ultramontaanse strijd.

Als gezaghebbende hoofdredakteur moet Neut vanzelfsprekend bijzonder attent zijn geweest tijdens de afwikkeling van het proces Kohrsch, omdat alles samenspande om bedoeld proces tot ongewone proporties te doen uitdeinen wegens zijn uiterst belangwekkend en dramatisch karakter. Men kan geredelijk begrijpen met welke gretigheid de lezers in binnen- en ook in 't buitenland, zich op de kranten stortten om de persverslagen door te nemen. Deswegen is uitgever Neut, om te voldoen aan deze rechtmatige nieuwsgierigheid, en tevens ook aangepord door niet-aflatende verzoeken in die zin, ertoe overgegaan om de debatten in boekvorm uit te geven. Volgens zijn eigen verzekering werd niets onverlet gelaten om een zo getrouw mogelijk verslag aan te bieden. Alle kranten van om 't even welke strekking werden door Neut tot in de puntjes met elkaar vergeleken om een afgerond geheel te bieden, waarop dan ook maar niets zou aan te merken vallen. Besluitend brengt de uitgever een speciale hulde aan de "*Echo de Bruxelles*" die, in vergelijking bij zijn liberale konfraters, bijzonder heeft uitgeschenen door een voorbeeldige onpartijdigheid van geest die men vergeefs moest zoeken in de overige persorganen.

Het volume "*Procès Anna-Bella Kohrsch. Accusation de détournement de Mineure*" werd door A(mand) N(eut) afgesloten in Gent, "octobre 1860" en telde maar eventjes 216 blz. Daarvan zijn echter de laatste twee bladzijden een allusie op de unionistische inzichten van Koning Leopold I, die overigens ook reeds in het "Avant-propos" eventjes ter spraak waren gekomen.

Benevens uitgever Amand Neut, moeten we de Brugse advocaat Gustaaf Soenens wellicht nog dubbel zoveel dank wijten, niet alleen omdat hij zijn eigen exemplaar van Neuts uitgave persoonlijk naamtekende, maar ook omdat hij er tevens in vermeldde dat een "Officieel Verslag" van ditzelfde proces opgenomen werd in "La Belgique Judiciaire" van hetzelfde jaar 1860. Dit om tegemoet te komen aan de wens van hen die er alles over zouden willen vernemen. Mar nu komen we meteen tot het neusje van de zalm: advocaat Soenens completeerde daarenboven zijn eigen exemplaar van bedoeld boekwerk met losse inlegbladen: wellicht alle losse druksels (o.m. de vliegende (lied-)bladen) die verband hielden met de zaak Anna-Bella.

Enkel en alleen aan de hand van dit hemelse manna kunnen we een unieke verzameling bieden van de volkse neerslag ten gevolge van dat ophefmakende proces uit het jaar 1860. Het gaat daarenboven dan nog niet om uitsluitend Franstalige documenten, zodat we zelfs kunnen vaststellen dat het gewone volk eveneens bij de zaak betrokken raakte, al evenzeer als de blijkbaar hogere klassen die aanvankelijk beroerd werden door de gevaarnissen van de hoofdrolspelers die dan toch tot die hogere stand behoorden.

Een eerste Nederlandstalig dokument hoort zeker niet tot de categorie van ruim verspreid gemeengoed. Het is een gewoon vliegende blaadje waarop, evenwel zonder enige illustratie, zomaar doodsimpel maar eventjes zeven "Jaarschriften" voorkomen! Bij omzetting ervan komt uit te schijnen dat ze dan nog alle zeven, stuk voor stuk, tot hetzelfde jaartal 1860 te herleiden zijn. (Foto 4)

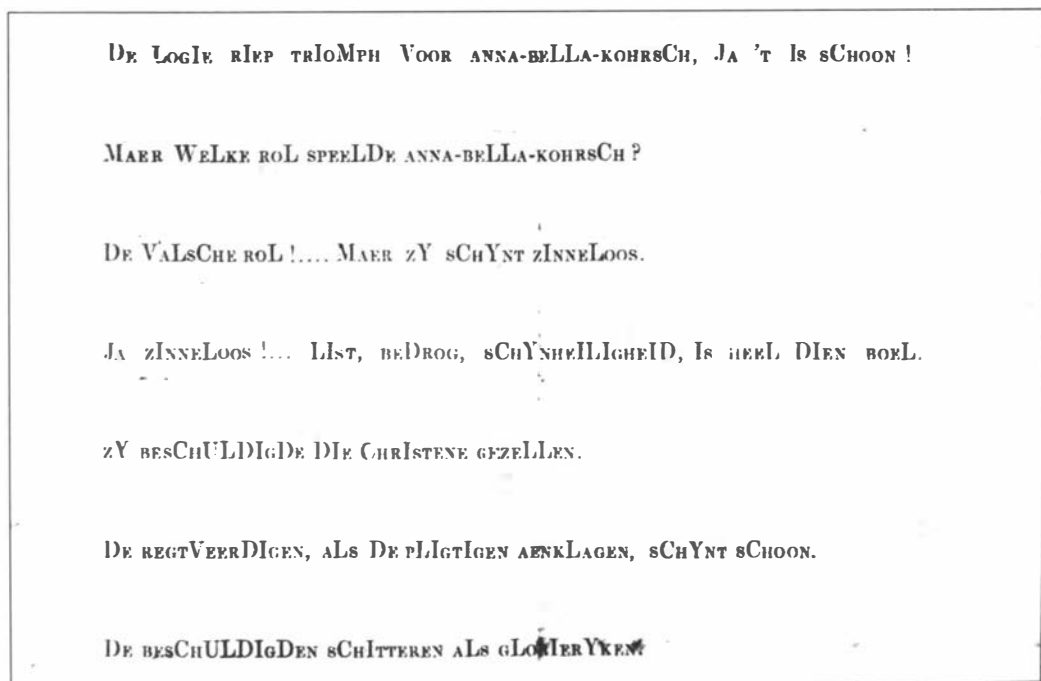

Foto 4. Vliegend blad met 7 Jaarschriften "1860".

Wie is nu die zorgvuldige advocaat Gustave Soenens die, benevens dat kurieuze blad met jaarschriften, ook nog alle overige dokumenten bijeengearde tussen de bladen van zijn exemplaar met het verslag van het procès Anna-Bella Kohrsch?

Hij werd geboren op 23 januari 1829 in Kortrijk. Dat is dus een goed jaar vóór Guido Gezelle die op 1 mei 1830 in Brugge het levenslicht aanschouwde. G. Soenens overleed in Brugge op 25 december 1899. Dat is dan op twee dagen na: één maand na dezelfde Guido Gezelle die er op 27 november 1899 ter ziele ging.

De Kortrijkzaan advocaat Gustave Soenens werd Bruggeling en woonde in de Breydelstad ter Vlamingstraat F-1, 14 toen hij op 22 augustus 1851 ingeschreven werd op de Brugse Balie. Negen jaar later, tijdens de procesbehandeling van de zaak Kohrsch, was hij daar nog steeds woonachtig want nog ter gelegenheid van de hernummering vóór de (latere) Volkstelling van 1866, werd dat nummer F-1, 14 vervangen door het nieuwe nummer 24. In de Almanak du Commerce et de l'Industrie van 1875 (uitgegeven in Brussel met "260.000 adresses") was Advokaat G. Soenens nog steeds ingeschreven: Rue flamande 24. In de Brugse almanakken verscheen, voor 't eerst in het jaar 1880, het nieuwe adres van Adv. G. Soenens: Ridderstraat, 10. Ten huize Ridderstraat 10 is Adv. G. Soenens dan ook op Kerstmis 1899 overleden. Op zijn bidprentje wordt vermeld dat hij Gewezen Stafhouder was van de Balie; Voorzitter van het Bureel van Weldadigheid; van de Commissie van de Berg van Bermhertigheid en van de Kerkraad van Sint-Gillisparochie. Oud-Volksvertegenwoordiger en Kamerheer van Paus Leo XIII, alsook Officier in de Leopoldsorde.

Een zoon van Gustave Soenens en wijlen Justine Bosschaert, Kanunnik Jozef Alphonse-Marie Soenens, bleef het ouderlijk huis ter Ridderstraat bewonen. In 1902 ontving hij een stadstoelage voor Kunstige Herstellingen, de 84ste in de reeks, voor het herstellen van "la porte cochère, rue du Fil, dépendant de la maison rue des Cevaliers." Toen hij op 10 mei 1912, om 4 u. 's morgens, in het huis Ridderstraat 12 overleed, was hij "kanonik titularis en hulpsecretaris des Bisdoms" en was hij 58 jaar en 2 m. oud.

Een zuster van hem, Marie-Augusta Soenens, geboren in Brugge op 16.4.1854, was reeds weduwe van Jules Hoornaert, toen ze op haar beurt in Brugge overleed op 25 februari 1923. Aan te stippen valt dat zij de moeder was van Kanunnik Rodolphe Hoornaert, geboren in Kortrijk op 23 juli 1886. Op de vooravond van Allerheiligen - 30 oktober 1969 - kwam ook deze Kanunnik in Brugge te overlijden. Dat betekende meteen het eindpunt van zijn levenswerk: de redding door het onttrekken aan een gewisse ondergang, van het Brugse Begijnhof.

Laat ons nu, na deze situering van Gust. Soenens in zijn sociaal en familiaal kader, vlug terugkeren tot zijn betrokkenheid bij de zaak Anna-Bella. Toen uitgever A(mand) N(eut) in oktober 1860 zijn verzamelbundel nopens de persmededelingen i.v.m. de zaak A.-B. Kohrsch definitief afsloot? geschiedde dat in volgende bewoordingen (blz. 214): "*On sait que le ministère public a interjeté appel devant la Cour de Gand, qui aura probablement à s'occuper de l'affaire dans le courant du mois de*

LES AVOCATS

DANS LE PROCES

ANNA-BELLA,

JUILLET, 1861.

1.

Les Avocats, selon les dires,
Des gens de toutes les façons,
Des tous les hommes sont les pires:
Ce sont des cuistres, des fripons.
Moi, je demontre le contraire
Par le proces d'Anna Bella
Un Avocat est un bon frere. *bis.*
Alleluja, alleluja.

2.

Du barreau de Parpe est la gloire,
Par son sublime mouvement,
D'un infame repusivoire
Il fait un curieux nouit.
Dans tous les genres il sait plaire,
Fuguer sa cause en mille cas
Un Avocat est un bon frere. *bis.*
Alleluja, alleluja.

3.

Maitre Jacobs, puits de science,
Dans tous ses arguments, serre,
Par des preuves en abondance,
Defend son bien séné Cure
Il étouffe le ministère,
Qui veut le haïser en Judas
Un Avocat est un bon frere. *bis.*
Alleluja, alleluja.

Les Avocats, tous péle mèle,
Descendent aux enfers, dit-on;
Mais moi, prophete, je révèle:
Puisqu'ils nous sauvent de prison.

4.

A l'héroïne humble et sublime
Au charitable dévouement,
Rend un hommage legitime
Vanhiercliet, par son beau talent
Il demolit son adversaire,
Qui de depot, presque creva
Un Avocat est un bon frere. *bis.*
Alleluja, alleluja.

5.

Maitre Suenen, réduit en poudre
Ce fameux delit contin,
Brillant, grondant comme la foudre,
Pour son candide prévenu
Les conclusions qu'il sait faire,
Provoquent un grand brouhaha.
Un Avocat est un bon frere. *bis.*
Alleluja, alleluja.

6.

Maitre Léger prend la défense
De deux terribles prévenus,
De notre monacale enganceur
Deux grisonnats individus
Mère Maurice et Seboufs le Petit
Feront aux diables razzin.
Un Avocat est un bon frere. *bis.*
Alleluja, alleluja.

7.

Ils fixent leur itinéraire
Vers le séjour de Jehovah,
On l'Avocat chante en bon frere
Alleluja, Alleluja. *bis.*

novembre." (Het is bekend dat het Openbaar Ministerie beroep heeft aangetekend bij het Hof van Gent, dat zich waarschijnlijk in de loop van de maand november opnieuw zal moeten met de zaak inlaten).

Die in oktober 1860 vooropgestelde datum, gebeurlijk in november daaropvolgend, werd dus eerst bepaald na de triomfantelijke vrijspraak die het voorwerp was geweest van het hierboven gepubliceerde lied over "*L'Acquittement des six prévenus dans le procès Anna-Bella*" van 4 aug. 1860.

Omdat anderzijds het relaas van Amand Neut reeds twee maand later, in oktober 1860, ook definitief een einde nam, kunnen we niet meer nagaan of de zaak Anna-Bella werkelijk in november 1860 reeds in beroep werd behandeld. Andere elementen evenwel veroorloven het ons toch om verder de (ditmaal uitsluitend volkskundige) lijn nog verder door te trekken. En dat, we herhalen het nogmaals, enkel en alleen dank zij de minutieuze zorg van adv. Soenens die immers ook nog alle hierna nog te behandelen volkskundige kleinoden toevoegde aan zijn tot dan toe zo stipt bijgehouden inventaris nopens deze ophefmakende zaak.

Het neemt daarenboven een aanvang met volgend - voor 't eerst Nederlandstalig - liedblad: (Foto 5)

Beroep of Appel in de zaak van Anna-Bella,
Meert 1861 - Gent.

Hierna geven we, om de strekking van dat eerste lied in onze eigen taal, even te belichten, de eerste strofe en daarna ook de slotstrofen 7 en 8:

1.

De kei is eene goede zaek
Om mensch of satan te verjagen,
Zoo Goliat voelt Davids wraek;
Hy wordt met eenen Kei verslagen.
Hieronymus met zich te slaen
Doet Satan verre van hem dolen:
Doch Keijen malen kan niet gaen,
Mael dan wat anders, Heer Keijmolen! (bis)

7.

Anna-Bella was in 't gevaer
Van te verliezen ziel of leven,
Die zes geloofden haer misbaer,
Hebben haer troost en hulp gegeven.
Zy zouden doen 't geen is gedaen,
Al braedd' men hen op heete kolen;
Dees keijen malen kan niet gaan,
Mael dan wat anders, Heer Keijmolen! (bis)

N.B. "Die zes" slaat hier op de zes betichten in het proces Anna-Bella.

8.

Toch maelt de Keijemolen voort;
 Maer ziet DRY WINDEN op hem blazen ⁽¹⁾
 Van Brugges, Gents en Antwerps oord:
 Zyn vleugels breken en zyn glazen.
 o Molen! gy hebt er gestaen,
 Anna-Bella is niet gestolen.
 Dus Keijen malen kan nooit gaen,
 Mael dan wat anders, Heer Keijmolen! (bis).

(¹) Van Brugge: de advokaat Soenens; van Gent: de advokaten Paul De Paepe, Van Biervliet en Léger; van Antwerpen: de advocaat Jacobs.

Op één exemplaar slechts komen die gedrukte namen voor van de Brugse, Gentse en Antwerpse "Winden" die gezamenlijk op de "Keijmolen" hebben "geblazen"; met er tevens hun respectievelijke standplaats bij vermeld. Op andere exemplaren treft men enkel hun naam aan.

Maar toch eindigt het epos op een valse noot. Na de vier zegelieder en de zeven jaarschriften, volgt plots de ontnuchtering. Advokaat Soenens nam nog de voorzorg ook nog volgende realia aan zijn verzameling toe te voegen. Hier valt meteen een uiterst merkwaardig gebruik van devotieprentjes aan te stippen. Geen aanwending van prentjes ditmaal voor doop- of communiegedachtenissen, maar in onderhavig geval om ermee een boodschap uit de gevangenis naar de buitenwereld te sturen. Vooreerst bedient pastoor Pieter Bogaerts van de Antwerpse Augustinuskerk zich van een devotieprentje met de (voor de gelegenheid toepasselijke) voorstelling van "St. Pieters-Banden" om op de keerzijde volgende gegraveerde tekst de wereld in te sturen:

"Petrus was in den kerker opgesloten wyl de Gemeente God onophoudelijk bad voor hem. (Hand. 12,5)."

Betuygenis van hertelykste dankbaerheyd met toewensching van goddelyke zegeningen aen U die in dergelyke gelegenheyd voor my gebeden hebt.

Gent, Gevangenuys, St. Laureynsdag. (w.g.) P. Bogaerts Past. S. Aug. Dezelfde dag verhaast Philippe Schoofs, s.j., zich eveneens hetzelfde te doen, maar: in 't Frans! Op een al even toepasselijk prentje met de voorstelling van *Saint-Philippe, priez pour nous* reikt de geketende heilige in zijn kerker beide handen naar het voor hem liggende kruishout, terwijl op de keerzijde volgende tekst is afgedrukt:

"Vous avez compâti à ceux qui étaient en prison ... ne perdez donc pas la confiance d'en recevoir une récompense magnifique. (Epître aux Hébreux, 10, 33).

Nous avons une ferme confiance pour vous; et nous savons que de même que vous vous êtes associés à nos souffrances, vous serez également associés à nos consolations. (2e Epître aux Corinthiens, 7, 7.)"

(w.g.) Philippe Schoofs S.J. *de ma prison de Gand, le 10 Août 1861.*

Zouden die twee geestelijken, nu blijkbaar opgesloten, de spitsvondigheid waarlijk zo ver hebben gedreven dat ze, elk voor zich, een devotieprentje met de voorstelling van hun persoonlijke patroonheilige lieten aanmaken om het daarna aan te wenden voor het versturen van hun eigen boodschap naar de buitenwereld? In elk geval zijn de prentjes allebei vervaardigd door de lokale lithograaf van Gent (waar de 2 priesters opgesloten waren): J.B.D. Hemelsoet; Daarbij is het prentje van Pieter Bogaerts in 't Nederlands gesteld (inclusief de gegraveerde tekst op de keerzijde) waar daarentegen dat van de jezuïet Philippe Schoofs Franstalig is (lang geen ongebruikelijke voertaal bij de jezuïeten). Indien onze veronderstelling met de werkelijkheid zou stroken, wijst dit wel op een hoogst merkwaardige en individuele aanwending van devotieprentjes, in de praktijk gebracht door die twee priesters. Wat het noteren waard is. Tenslotte komen we tot het laatste (totaal van een geijkte formule afwijkende) legaat dat Adv. Gustaaf Soenens, onbewust en posthuum, in feite toch ook aanreikte, de volkskunde ten bate!

Het laatste document dat Soenens opspaarde in zijn boek nopens de zaak van Anna-Bella, was een derde devotieprentje, op perkament dan nog wel, met op de beeldzijde een niet minder toepasselijk motief: dat met de "*Armes du Chrétien*" (Litho van Bouasse-Lebel uit Parijs). Op de keerzijde wordt "*A notre cher défenseur Maître Soenens à Bruges*" een Latijnse tekst opgedragen die, in handschrift dan nog wel, neergepend werd in Gand, le 13 août 1861. De ondertekenaars van deze nieuwe missive aan hun (Brugse Wind) "Mr Soenens", zijn de lotsverbonden: *P. Bogaerts, curé de S.A., Captif de J.C. en Philippe Schoofs, S.J. captif de J. Ch.*

De twee hoofdbeklaagden in het proces Anna-Bella Kohrsch zijn dus in augustus 1861 allebei als "*gevangenen van Jezus-Christus*", in de gevangenis van Gent opgesloten. (Foto 6)

Waarvoor we in het relaas van Amand Neut, dat immers in oktober 1860 werd afgesloten, uiteraard niet terecht kunnen, dat is nopens het feit dat dezelfde Brugse Wind nogmaals heropstak in 1863.

Om ons te beperken tot zoveel mogelijk dezelfde dramatis personae, gaan we nu bij voorkeur te rade bij de erfopvolger van Amand Neut, waarvan ter gelegenheid van het overlijden van Gustaaf Soenens, op Kerstdag 1899, volgend "In Memoriam" verscheen: "*Hommage rendu à la mémoire de Monsieur l'Avocat Soenens, par Monsieur Edouard Neut, Directeur de LA PATRIE, au nom du Parti Catholique.*" Hierin wordt door Ed. Neut in hoofdzaak erop gewezen dat advocaat Gustaaf Soenens er in 1863 in slaagde voor het allereerst binnenin het Korps van de Brugse vertegenwoordiging in de Wetgevende Kamers, het tij te doen keren. Dit Brugse korps van Volksvertegenwoordigers was tot dan toe homogeen gebleven ... èn liberaal! In 1863 dan versloeg Gustaaf Soenens de liberale kandidaat Paul Devaux en sleepte zelf een zetel in de wacht! (Foto 7)

A notre cher Défenseur Maître
Jocous, à Bruges.

In carcere eram, et venistis ad me.
Matth. 25-36.
Memento vitæ vobis, in carceribus, et liberati
T'acete iudicium et iustitiam, et liberati
oppressum de manu calumniatoris. *Jerem. 22-29.*
Pro iustitiâ agonizare pro anima tua, et
inque ad mortem certare pro iustitiâ, et Deus
se pugnat pro te inimicos tuos. *Eccl. 10-3.*

LES ARMES DU CHRÉTIEN.

C'est Jésus lui-même qui
vient nous revêtir de ces armes
qui nous sauveront dans la lutte
que le démon veut livrer à nos âmes.

Voici la CROIX, c'est-à-dire l'esprit
de mortification qui nous éloignera
des plaisirs de ce monde.

Voici le LIS, c'est-à-dire l'innocence et la
pureté qui retiennent et l'esprit et le cœur.

Voici l'ÉPÉE qui tranchera tous les doutes,
et nous donnera la foi.

Voici le BOUCLIER aux armes de Marie,
derrière lequel nous sommes à l'abri si nous
avons une ferme confiance en Dieu.

Voici l'ANCRE de l'espérance.

Voici le FLAMBEAU de la charité.

Marchons sans crainte, ceignons nos reins
d'une CUIRASSE qui représente le courag. et
le renoncement, et nous triompherons du
monde et de ses dangers.

PRATIQUE. — Ne rien négliger pour être
prêt au combat, afin d'en sortir victorieux.

1017

BOULANGER-LIBRAIRE

25, rue Saint-Gulmier, Paris.

P. Bogaerts curé de St. Amand (apostrophe)
Philippe Schoups. S. J. captif de 7. an
Gand, 603 avant 1861.

Foto 6. Gezamenlijke opdracht van de 2 gevangenen.

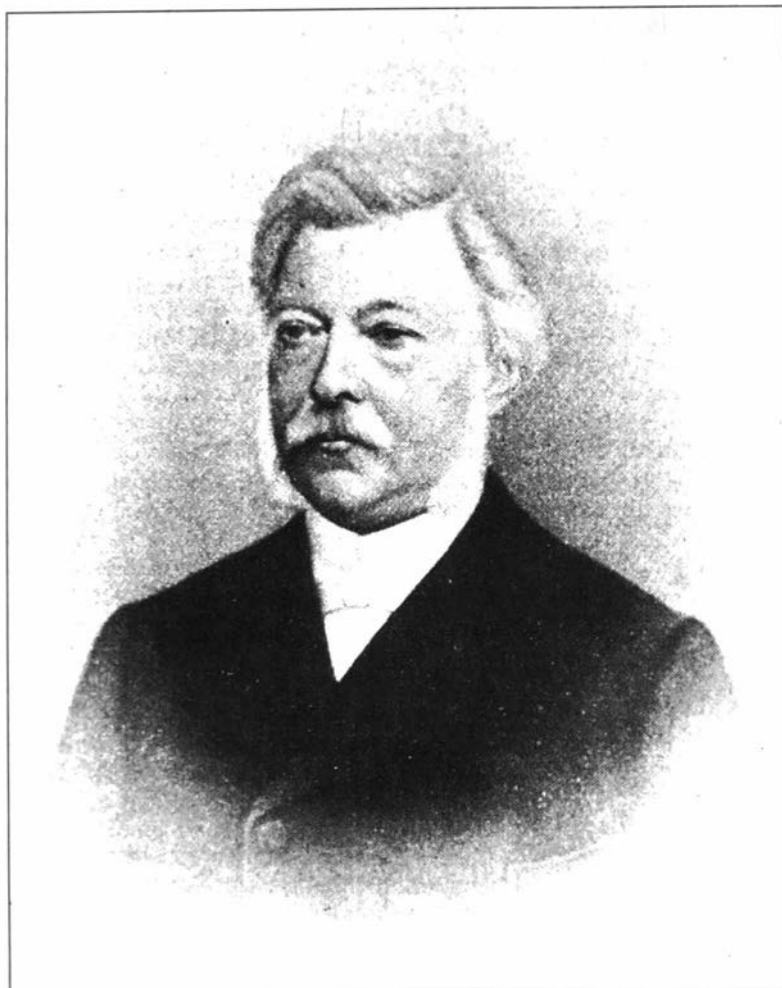

Foto 7.

Portret van de
"Brugse Wind",
Gustaaf Goenens,
zoals dat voorkomt
op zijn bidprentje.

Na de herinnering aan die storm in het Brugse politieke leven kon Ed. Neut er blijkbaar toch niet onderuit om ook nog even het eerste opsteken van diezelfde Brugse storm te rememoreren. Zo werd dan ook meteen een dubbelslag geslagen: Zowel het blazoen van Amand Neut, als dat van Gustaaf Soenens werden met één slag heropgesmukt.

Veertig jaar na de feiten richtte Ed. Neut immers nog eens de schijnwerper op de faam van die advocaat Soenens op het zuiver professionele vlak, en meteen belichtte hij tevens ook de door Amand Neut destijds gespeelde rol: (voor eenmaal doen wij niets af van de preciese formulering van dat Franstalig getuigenis)

"La notoriété, comme avocat, de M. Soenens, dépasse de loin les limites de notre ville. Elle s'affirma et s'étendit notamment en 1860 par le fameux procès d'Anna-Bella Kohrsch - accusation de détournement de mineure - dans lequel Me Soenens - ayant à ses côtés les maîtres de la parole: Jacobs, Léger, Van Biervliet, Paul de Paepe - défendit M. Callaghan, impliqué dans cet imbroglio judiciaire."

Hendrik DEMAREST

Renaat VAN DER LINDEN, *Gekroonde Honingkoek - Koninklijke Peperkoek*. Gent, uitgever Kon. Bond der Oostvl. Volkskundigen, 176 blz., 256 ill. Prijs 950 BF.

De intimi wisten al jaren dat Renaat van der Linden een boek over honingkoek/peperkoek aan het schrijven was. Dit gebeurde - naar het recept van het huis - door veldwerk, op grond van onderzoek in bibliotheken, archieven en musea, via een netwerk van zegslieden, zorgvuldig opgebouwd in de loop van vele jaren zoeken en zanten op de rijke akkers van de volkskunde. Het boek werd, haast vanzelfsprekend, bekroond met de Alfons de Cockprijs 1991.

Het vervolgt zijn weg langs twee sporen, dat van de geschiedenis en dat van de Gegenwartsvolkskunde. Na Griekenland en Rome is het de beurt aan de rol die de abdijen en de opkomende steden gespeeld hebben bij de verspreiding van peperkoek. Opvallend, maar niet verrassend, is de link tussen peperkoek en verliefdheid (Sweet Love), waaraan volksverhalen uit Dijon (met een Bourgondisch knipoogje naar Kortrijk) en Leipzig duidelijk refereren.

En Vlaanderen dan? Een constante is de peperkoek die traditioneel wordt aangeboden door het stadsbestuur van Ronse aan de Heer van Wattripont tijdens de Fiertel, zeg maar de Sint-Hermesomwegang op Drievuldigheidszondag. In Antwerpen nam het hoofdambacht van de meerseniers de peperkoekbakkers onder zijn vleugels, terwijl de Bruggelingen trots waren op hun Neerynghe van de Cruydhalle. Gent had natuurlijk zijn Leckerkoek-Backers, die met succes de bewogen sociale (r)evoluties in de negentiende en twintigste eeuw overleefd hebben.

In een apart hoofdstuk behandelt de auteur het bakproces, waarin de ingrediënten, de technische procédés en de distributie aan bod komen.

De blikvangers in het boek zijn natuurlijk de wikkels, waarvan de meeste hun eigen ver-

haal weten te vertellen. Nu eens gaat het om historische gebeurtenissen of beroemde monumenten, dan weer om dieren of heiligen die een lokale vereniging illustreren. Peperkoek was/is vooral een nieuwjaarsattentie. Voor de gelegenheid waren de blokken peperkoek dikwijls versierd met kleurrijke, romantische prentjes, die nu, samen met de nieuwjaarsbrieven, in de uitstalramen van brocanteurs liggen.

Het zgn. koekkappen (ook koekhakken), een traditioneel volksspel dat zowel in Vlaanderen als in Nederland bekend is, en waarvan nog sporen in heel wat musea te vinden zijn, zal menige aandachtige lezer verrassen en boeien.

Vanzelfsprekend mochten Hansje en Grietje en het Luilekkerlandmotief in het kapittel over peperkoek in de kunst niet ontbreken. Wie de dynamische voorzitter van de Koninklijke Bond der Oostvlaamse Volkskundigen kent, weet dat hij bij het schrijven van een boek niet enkel aan de tekst denkt. Zijn jongste product mocht hierop geen uitzondering zijn: het wemelt van de illustraties, waaronder een respectabel aantal in veelkleurendruk. Het oog wil ook wat. Een bibliografisch overzicht, een solide index en samenvattingen in het Frans en het Duits besluiten dit aantrekkelijke boek. Moge het u smaken!

Weer bewijst Renaat van der Linden op het terrein van de volkskunde van alle markten thuis te zijn. Volksdevotie, iconografie, bolspel, reuzen, raadsels, het Ros Beiaard, geen onderwerp is hem vreemd, en ongetwijfeld woekert er al een nieuw project in zijn rusteloos brein. Dit peperkoekboek is alvast een nieuwe parel aan zijn reeds rijk getooide kroon.

W. Giraldo

MOORD TE EREMBODEGEM: EEN MARKTLIED UIT 1871

Op 26 juni 1871 werd in de late namiddag in een "mastelein"-veld ⁽¹⁾ te Erembodegem een naakt lijk gevonden ⁽²⁾. Het lag op zijn rug in het koren en bleek weldra het stoffelijk overschot te zijn van een onbekende jongeman. De wetsdokters die er onvermijdelijk werden bijgehaald, kwamen tot de vaststelling dat de man door wurging aan zijn voortijdig einde was gekomen. Al de klederen van het slachtoffer waren spoorloos.

De dag voordien kreeg de politie echter een tip: een zekere Pieter-Joannes Viellefont, bijgenaamd Philefon, was op zondagavond 25 juni met een pak kleren onder zijn arm bij zijn ouders te Aalst gekomen.

Viellefont was een wever die geboren was en woonde te Aalst. Hij was 31 jaar en geen onbekende van de politie. Hij werd immers reeds niet minder dan een twintigtal keren veroordeeld wegens diefstal en landloperij. Op 19 juni was hij, na vier maanden te Hoogstraten in het "bedelaarsgesticht" doorgebracht te hebben, te Aalst in vrijheid gesteld. Diezelfde avond randde hij er in het Begijnhof een begijn aan. Hij greep haar bij de keel maar gelukkig kwam een ander begijntje ter hulp gesnel. Ze werd echter door Viellefont zo brutaal op de grond gegooid, dat ze daarbij een been brak.

De moeder van Viellefont gaf, na enig aandringen, toe dat haar zoon inderdaad op zondag 25 juni 's avonds bij haar was gekomen met onder de arm "eenen kiel, eene vest, eene broek, een hemd en eenen witten halsdoek met zwarte titeltjes" ⁽³⁾. Hij wilde dat ze die schamele kleren kocht voor vier frank. Op zijn aanhoudend verzoek had ze het pak tenslotte aanvaard voor 3,50 frank. Hoe haar zoon aan die kleren was geraakt, verklaarde ze niet te weten.

Viellefont werd aangehouden maar ontkende ook maar iets met de moord te Erembodegem te maken te hebben. Vermits hij zijn onschuld bleef volhouden, werd het portret van het slachtoffer naar Hoogstraten gestuurd. Dat was een goed idee want daar herkende men dadelijk het portret als dat van een zekere Pieter van Hove, een kostganger aldaar, afkomstig uit Leuven, die op 22 juni in vrijheid was gesteld. Het toeval wilde dat een getuige Viellefont en de zestienjarige van Hove samen op 22 juni te Brussel had gezien. De klederen die men in het ouderlijk huis van Viellefont had gevonden, bleken ook aan van Hove te hebben toebehoord, zo werd eveneens uit Hoogstraten gemeld.

⁽¹⁾ *mastelein*: masteluin, een mengsel van tarwe en rogge die samen gezaaid worden.

⁽²⁾ *Gazette van Gent* van maandag en dinsdag 23 en 24 oct. 1871.

⁽³⁾ *titeltjes*: bolletjes.

⁽⁴⁾ *Gazette van Gent*: oct. 1871.

Toch bleef Viellefont de moord ontkennen. Wanneer de voorzitter van het Assisenhof van Oost-Vlaanderen, waar zijn proces plaats had, hem deed opmerken dat alles op zijn schuld wees, antwoordde de betichte: "Indien ik van Hove vermoord had, dan zou ik het seffens zeggen". Natuurlijk kon dat de rechters niet overtuigen.

De bezwarende omstandigheden waren immers zo groot dat zijn schuld voor hen vast stond. De *Gazette van Gent* merkt daarbij op: "Men huivert waarlijk" bij het zien van het schamel hoopje kleden, dat in de gerechtszaal op een tafel was gelegd, "over de wreedheid van eenen mensch, die, om zulk een armoedige plunje, van eene waarde van 3,50 fr. zijnen naeste kan doden en uitstroopen".

Het geeft ook een idee van de nu onvoorstelbare armoede van sommige mensen in de tweede helft van de negentiende eeuw. Om enkele kledingstukken te bemachtigen, aarzelde men niet een mens om te brengen. Dit is geen alleenstaand, uitzonderlijk geval, dergelijke moorden komen in die tijd geregeld voor.

Viellefont werd ter dood veroordeeld⁽⁴⁾. "De strafuitvoering moet plaats hebben te Aalst", voegt de krant er tot besluit aan toe.

Over deze zaak bestaat een moordlied dat werd gezongen door de weduwe Van Daele⁽⁵⁾. Volgens de huidige stand van onze kennis komt een marktzanger, Pieter van Daele, voor op minstens één liedblad dat te Gent werd gedrukt.⁽⁶⁾ Dat is alles wat we over hem weten. Uit het hierna nog verder te bespreken blad blijkt dat in 1871 te Gent de "wed. Van Dale" als zangeres actief was. Het lijkt waarschijnlijk dat dit de weduwe van Pieter geweest is. Deze laatste moet dus vóór 1871 overleden zijn. Dat na zijn dood zijn vrouw alleen als zangeres optrad, is een nieuw gegeven. Bladjes met teksten van deze zangeres zijn blijkbaar heel zeldzaam.

Het liedblad waarop o.m. het moordlied op Viellefont voorkomt⁽⁷⁾ meet 20 × 26 cm, het gewone formaat voor bladen uit de late negentiende eeuw. Het is langs beide zijden bedrukt en elke kant is verdeeld in twee kolommen. Het drukkersadres luidt: "Gent, drukk. van F. Hage, Brusselse straat, 8".

Op de voorzijde staat in de linkerkolom een "Beschrijving", d.i. een prozarelaas van het proces tegen Viellefont, gevolgd door het woord "Doodsvonnis". De tweede kolom is een lied op de moord.

Noch in de beschrijving, noch in lied wordt het jaar aangegeven, waarin deze zaak door het Gentse Assisenhof behandeld werd. De tekst begint: "Dijnsdag morgend, 24 october, is de zaak Viellefont, beschuldigd van moord en diefstal, voor het assisenhof ... opgeroepen ...". Met enig geduld vonden we het verslag over het proces in de *Gazette van Gent* van 1871.

⁽⁵⁾ Het lied hebben we nergens vermeld gevonden. Het komt niet voor bij J. De Vuyst, *Het Moordlied in de Zuidelijke Nederlanden tot de XIXe Eeuw* (Brussel, 1976).

⁽⁶⁾ St. Top, *Komt vrienden, luistert naar mijn lied. Aspecten van de marktzanger in Vlaanderen (1750-1950)*, (Tielt), 1985), p. 185 en inleidende nota op p. 179.

⁽⁷⁾ In het bezit van Mevr. G. Desmet te Gent.

Het blijkt dat de weduwe van Daele dit krantenverslag in haar "Beschrijving" heeft samengevat. In dit prozarelaas noch in de liedtekst is er enige aanwijzing dat ze iets meer over de zaak wist dan wat ze in de *Gazette* had gelezen. Ze verwijst trouwens zelf in haar lied naar "'t nieuwsblad" dat "ons gruwelen verkonden" komt (v. 7).

Ziehier de tekst van haar lied, dat gezongen moet worden op een wijs die ook van elders bekend is ⁽⁸⁾:

Doodsvonnis van Pieter-Joannes Viellefont moordenaar van Pieter van Hove.

Zangwijze: van het Weeskind.

1

Geen blijde maar kan ik u heden zingen
Maar treurig nieuws van heel het Aalsterland,
Men hoort niet meer dan ijselijke dingen:
't Is als een straf van Gods vergramde hand,
5 Den oorlog heeft pas duizenden verslonden,
Zoo diep beschreid door weew en wees in nood,
Of 't nieuwsblad komt ons gruwelen verkonden,
Van moord en brand, van roof en bitter dood.

2

Niet ver van Aalst, de stad der nijverheden,
10 Waar deugd en plicht op aarde zijn gesteld,
Waar godsdienst bloeit met oude vlaamsche zeden,
Op 't vruchtbaar Erembodegemsche veld,
Dáár vond men op een schoonen zomermorgen,
In 't malsche graan, dat ieders oog bekoort,
15 Van Hove's lijk mishandeld en verworgen,
Door Viellefont wreedelijk vermoord.

3

De diefstal, bron van zooveel ongelukken,
(Een dief, ja, moordt in d'ure des gevaars)
Geen goudjuweel, - wat slechte kleedingstukken:
20 Ziedaar den buit des wreedten moordenaars,
Uit vrees voor straf, verkocht hij aan zijn moeder,
Voor luttel gelds, dat schamel pakje goed,
Maer 't alziende oog van God den Albehoeder,
Zag het helsch misdrijf, Hij eischte bloed voor bloed.

4

Naar Gent gevoerd en voor 't gerecht gezonden,
25 Ontkent hij eerst hardnekkig 't gruwelijk feit;
Maar overtuigd en moordenaar bevonden,
Spreekt 't jurywoord volle schuldigheid.
Het hof beslist en 't vonnis wordt gelezen
30 Te midden van de diepontroerende schaar,
Dat Viellefont ter doodstraf is verwezen,
Als booswicht en als dief en moordenaar.

5

Wat droef tafereel, o Aalst! zult gij beschouwen:
De guillotien, het aaklig bloedschavot,
35 Den beul met 't zwaard, soldaten, mans en vrouwen,
Den moordenaar..., maar ook den man van God...
De priester blijft zijn laatste troost in noode,
't Berouw, de hoop op gratie bij den Heer...
Dáár valt het mes, en, hij die andren doodde,
40 Villefont [*sic*] is van dees aard niet meer.

Knielt neer en stort uw vur'ge smeekgebeden,
 O kristenschaar! De ziel des moorders wacht
 Het oordeel Gods, na 't menschlijk recht geleden.
 Zij is, voorwaar met zware schuld bevracht.
 45 En spiegelt u, gij jonkheid in dit voorbeeld;
 Schuwt drank en spel en twist en overdaad,
 Dan wordt gij niet als Viellefont veroordeeld,
 Want uit die bron vloeit alle ramp en kwaad.

1. *maar*: nieuws. 3. *niet meer*: niets anders meer. 5. *Den oorlog*: de Frans-Duitse oorlog van 1870. 6. *weew*: weduwe. 21. *Uit vrees voor straf*: in de eerste plaats wel omdat hij ze nergens anders kwijt kon. 35. *Den beul met 't zwaard*: bij het guillotineren kwam natuurlijk geen zwaard te pas. 44. *Zij*: d.i. de ziel; *bevracht*: beladen.

In zijn structuur volgt het lied het gewone stramien, het traditioneel recept waarop vele moordliederen zijn gebouwd. Strofe 1: inleiding: de tijden zijn vol "ijselijke dingen": de oorlog met duizenden doden en rouw bij "weew en wees", nu de kranten vol met "gruwelen" allerlei. Strofen 2 en 3: enkele feitelijke gegevens: met het contrast (a) tussen het "Aalsterland" vol deugd en "oude vlaamsche zeden" en de "vreedelijk vermoorde" van Hove, en (b) tussen de wreedheid van de moord en "het schamel pakje goed" dat er de inzet van was: Strofe 4, het proces, het loochenen van schuld en - weer in tegenstelling daarmee - de doodstraf. Strofe 5: de uitvoering van het vonnis met nadruk op 't berouw van de moordenaar. Dit laatste kondigt de moralisering aan in strofe 6: een afschrikwekkende "spiegel" moet het zijn voor de "jonkheid": schuwt drank, spel, twist en overdaad, opdat ge niet eindigt zoals Viellefont.

Vermelden we nog dat op de achterkant van het blaadje twee andere liederen voorkomen. Het eerste is getiteld: "**Slimme Marjan**", een kluchtlied dat op de wijs "van de boerin" dient gezongen te worden. Het telt zeven strofen. van elk 10 verzen, en begint als volgt, ⁽⁸⁾

Inc. De Boerenstaat in 't algemeen,
 Moet hedendaags geprezen zijn

Marjan is meid bij een Brusselse heer op wie ze verliefd wordt. Hij wil niet met haar trouwen, "Want eene vrouw die niet veel bezit", / Die zou mijn schatten doen vermind'ren". Marjan trekt een "bokkenvel" aan en bindt een "zware ketting rond haar lijf". In het holle van de nacht verschijnt ze aldus uitgedost bij het bed van haar meester. Die meent dat het de duivel is. Hij wordt vastgegrepen en krijgt te horen dat hij dadelijk mee moet naar de hel, indien hij niet met zijn meid huwt, en aan haar ouders

⁽⁸⁾ St. Top, *Op. cit.*, Register van de melodieën, nr. 719 en 722. De interpunctie van het origineel werd aangepast; de strofen- en versnummering werd door mij aangebracht.

⁽⁹⁾ Het lied noch de melodie zijn mij van elders bekend. Voor de volledige tekst, zie de reproductie van de verso-zijde van het blad hierbij.

SLIMME MARJAN.

(KLUCHTLIED.)

Stemme van de boerin.

De boerenstaat in 't algemeen,
Moet heijndlaags Kepriexen zijn,
Gelijk ik in dees klucht hier vind,
Hooft de slimheid van een boerin,
Een rijken vrek woonde in de stad,
Die haar aardienstmeid kwam horen;
Zij wierd verliefd al op dezen heer,
Maar zij diert er hem niet van spreken.
De brusselsche heeren hun verstand is klein,
Met dat zij kort bij Schaarbeek zijn.

Zij woonde dabr'ontrenj een jaar,
Met dezen heer daar hij malkaar;
En sprak hem dikwijls van de trouw.
Waarom in uw Jeugd neemt gij geen vrouw.
Wel zwijgt, Zarjan, ik heb geen zin,
Om mij tot de trouw te begeven.
Want eene vrouw die niet veel bezit,
Die zou mijnschatten doen vermind'ren,
Daarhij den last die zij brengt in,
't Is maar mijn geld dat ik bemin.

Dan kreeg Marjan in haar gedacht,
Ik zal u wel krijgen van den nacht,
Een bokkenvel dat zij had staan,
Heeft zij over haar hoofd gedaan,
Met een sijsen in hare hand,
Nooit schooneren duivel gevonden,
Een zware ketting rond haar lijf,
Om veel gerucht te kunnen maken.
Mooien zult u soldaten naar Pruisen toe gaan,
Belooft de porlog was gedaan.

Zij ging in 't midden van den nacht,
Op de slaaptamer onverwacht;
Mijnheer die en dacht op geen kwaad,
Want hij was in eenen diepen slaap,
Door het gerucht dat de duivel maakt,
Zoo kwam mijnheer te ontwaken,
Hij zag in 't rond, wist niet wat er was,
Maar hij begon op eens te beven,
Denkt eens wat schrik dat hem pakte aan,
Als hij den duivel daar zag staan.

De vrek die schreeuwde moord en brand;
Maar ons Marjan met slim verstand,
Die kwam tot bij mijnheer gegaan,
Pakte hem met haar klauwen aan:
Sprak: gij moet mee met mij naar de hel,
Ik gaan u het leven afsnijden,
Och duivel lief, ik heb u nooit misdaan,
Maar Marjan sprak met sture woorden
Al uwe klachten die zijn toch om niet
Mijnheer die beefde als een riel.

Den duivel sprak met vreed gemoed,
Bereid u haastig tot de dood,
't Is uwe ziel die ik begeer.
Voor mijnen meester Lucifer,
Ach duivel lief, laat mij nox een tijd,
Ik zal mij dan tot God bezeven,
Met ik dan al mijn geld en mijn goed,
Op eenmaal alles gaan vertalen,
Hebt medelijden met mijn droef gemoed,
Zeg mij wat ik u geven moet.

Ik zal u laten nog een tijd,
Denkt hoe dat dezen vrek verlijdt,
Haar zij moet geven met ter spoed,
Tien duizend franks die gij nog moet
Aan de ouders van uw meid,
En zij moet met Marjan trouwen,
Mijnheer die verheuzde en was heel kn. 1871,
Dankte wel duizendmaal den duivel,
Zoo kreeg Marjan den vrek met zijn geld,
En nu leven zij heel content.

AANSpraak VAN EENEN HEER.

Stemme: le Berger et le Soldat.

Op eenen morgendstond
Trok eenen heer uit het jagen
Met zijn geweer en hond,
Om zijn jong hart te behagen.
Wat vond hij in het veld?
't Was eene schoone boerin,
Zijn hart was gansch ontsteld,
Hij sprak: schoone vriendin.

BEREIN.

Neen, neen, neen, neen, neen, neen,
'k Wacht mij van hel verdriet, [neen,
Slavernij bemin ik niet,
Neen, neen, neen, neen, neen, neen,
Voor 't stad heb ik geen zin, [neen,
Ik blijf veel liever eene boerin.

O mijne schoone vriendin
Wilt deze velden verlaten,
't Is u die ik bemin,
Geen ander vreugd kan mij baten.
Gaat weg van hier
En tred aan mijne zijde,
In 't stad is veel plezier,
Daar zult gij in een koetse rijden.
Neen, enz.

O mijn schoone vriendin
En wilt van mij toch niet danken,
Dart ik kom met vassen zin,
Ik zal u eeuwig gedenken,
'k Heb schatten en goed,
Ja, zelfs een schoon kasteel,
Geld in overvloed,
't En zal u nooit vervelen.
Neen, enz.

Mijnheer vertrekt van hier,
Gaat lacht met uw stadsche slonsen;
Want al uw stads plezier
Acht ik als niets tegen 't onzen,
Ik ben eene boerin,
Waarover ik ben verblijd,
In het veld blijf ik in,
'k En wil in geen koetse rijden.
Neen, enz.

O mijn schoone vriendin
Kunnen mijn klachten niet baten,
Dan laat ik u alleen,
Ja, dan ga ik u verlaten.
Blijft dan maar in het veld,
Als gij u daar verheugd,
Als gij hier zijt content,
Blijf waar gij vind 't meeste vreugd.
Neen, enz.

Mijnheer vertrok al gauw,
Moest haar met schand verlaten,
Keerde terug zonder vrouw,
Zijn schoon gevele kon niet baten.
Mijnheer kreeg zijn konig,
Hij had niet kunnen vangon,
Het meisje lichte er met.
En zong weer blij deze zangen.
Neen, enz.

Verering van tandheiligen in de provincie Vlaams-Brabant en Brussel, anno 1990-1992

In deze bijdrage bespreken wij de plaatsen in Vlaams-Brabant en Brussel, waar de volksdevotie tot tandheiligen in onze tijd nog verder leeft. Bij de vorige provincies (Oost- en West-Vlaanderen, Antwerpen) citeerden wij hoofdzakelijk de H. Apollonia; voor Brabant dienen wij hierbij ook de H. Anna (Oud-Heverlee), de Goddelijke Zaligmaker (of Maria Magdalena? - te Hakendover), de H. Alena (Vorst), de Onze-Lieve-Vrouwen van Halle en Alseberg en de H. Benediktus in de abdijkerk van Affligem te vermelden. Mochten wij de voornaamste devotieplaatsen van de H. Apollonia op kaart brengen, dan zouden wij voor het noorden van de provincie *Zemst*, voor het oosten *Leuven* en voor het westen *Pamel-Ledeberg* moeten aanstippen.

1. **AFFLIGEM (Abdij):** Voor elke ziekte hebben de paters er een speciaal gebed ...

Bezoeken op 24/8/91 (bibliotheek en religieuze winkel) en op 10/4/92 (abdijkerk en sakristie).

Door een 'tip' van zr. Marcella Penninckx en zr. J. Vandenbroeck, beiden verblijvend in het klooster van de zusters Annonciaden te Veltem-Beisem, kwamen wij terecht in de abdij van Affligem. Zuster J. Vandenbroeck, afkomstig van Teralfene, herinnert zich nog goed dat velen uit de grensstreek van Brabant en Oost-Vlaanderen voor "verlossing van hun tandpijn" naar de paters Benediktijnen gingen. In de abdijkerk achteraan zagen wij er op vrijdag 10 april 1992 vele kaarsen branden voor het beeld van de H. Benediktus en voor dat van Onze-Lieve-Vrouw. De huidige problemen van onze bevolking kunnen afgeleid worden uit wat de bedevaarders dagelijks in het intentieschriftje bij de beelden neerschrijven (cfr. Roeselare, kerk van de Grauwe Zusters). Pater (Herman) Wilfried Verleyen (° Sint-Pieters-Leeuw) woont meer dan dertig jaar in de abdij en begeleidt er al jaren lang gedurende enkele dagen in de week - o.m. op vrijdag - "de mensen, die in de miserie zitten". Langs de abdijkerk worden ze doorgaans in de sakristie of gastenkamer ontvangen. Hier beschikt pater Verleyen over een grote map met *speciale* gebeden, hoofdzakelijk gebaseerd op het Rituale Romanum, voor de meest uiteenlopende ziekten - vooral met wratten komen ze naar ons toe, aldus de pater - bij volwassenen en/of kleine kinderen, voor zwangere vrouwen, voor vrouwen die pas bevallen zijn, voor geestelijken in moeilijkheden, voor ziekten van het vee, enz. De kruismedaille van Sint-Benediktus

De Allerheiligenkapel te Diest, zoals ze vroeger was, toen alle beelden er nog stonden, o.a. rechts de H. Apollonia (onder de nis met Sint-Martinus). De H. Apollonia staat nu in het Religieus Museum van de Sint-Sulpitiuskerk te Diest.

Ex-voto's in was op 1 november in de Allerheiligenkapel te Diest.

wordt meestal gebruikt als middel tegen "de kwade hand", waarvoor zich nog regelmatig mensen komen aanbieden volgens pater Verleyen. Sedert 1987 noteert hij de opmerkelijkste "gevallen" in een schrift.

"Pater, wilt u mij eens *overlezen*?" is in deze kontekst een veel gehoorde uitdrukking.

"Zijn tandpijn verkopen voor één, twee, ... jaar of voor het leven" kent de pater, maar dit beschouwt hij als *bijgeloof*. "Aan deze *omkoperij* van heiligen, werk ik niet mee!" aldus onze verontwaardigde informant. Juist dezelfde bedenking noteerden wij bij Z.E.H. Leon Eykelberg (op 21/9/91 te Lede, oud-pastoor van Aaigem).

Volwassen tandpijnlijders krijgt pater Verleyen anno 1992 niet meer over de vloer, wel 'talrijke' moeders met onrustige en wenende *kinderen*, wat volgens de belezer kan samenhangen met het krijgen of wisselen van tanden. De "zieken", resp. hun moeders, krijgen steeds een novenegebed t.e.v. de H. Benediktus, patroon der meest gevaarlijke ziekten bij mens en vee, mee naar huis. Zo komt het dat ontelbare gezinnen in en rond Affligem in een doos of in hun gebedenboeken prentjes of litanieën van de H. Benediktus bewaren.

In de religieuze winkel van het Cultureel Centrum van de abdij worden talrijke heiligenbeelden, waaronder de H. Apollonia, te koop aangeboden, evenals reproducties van devotieprentjes uit de 17de en 18de eeuw. Maar ook hier worden *noveenkaarsen* t.e.v. Onze-Lieve-Vrouw, Sint-Antonius, e.a. vooral tijdens de examenperiodes meest verkocht!

2. **DIEST:** Wassen *ex-voto's* (o.m. ritsen tanden en/of gebitjes) worden jaarlijks in de *Allerheiligenkapel* geofferd ... maar hoe lang nog?

Bezoeken op 4/9/90, op 1 én 4 november 1990, op 11/4/92 (bij dhr. Jos Philippen).

Tot in het begin van de jaren '60 kwamen nog mensen "hun tandpijn *verkop*n" bij de Grauwzusters aan de Vestenstraat nr. 1 (Sint-Annendael). Zij lieten er zich inschrijven in de *broederschap* van de H. Apollonia, kregen een litanie van de tandheilige (met *antifoon* en gebed t.e.v. de H. Apollonia: "... om ons van de pijn der tanden te bevrijden, en ons en onze goederen van alle vlammen te bewaren; ..." cfr gebedenboekje in Mol-Achterbos) en een gedrukt blaadje met de stereotiepe statuten van de broederschap, opgesteld in februari 1924. Deze tekst is nog steeds te verkrijgen in de sakristie van de kapel, bij aalmoezenier Piet Moonen. Achteraan in de kapel hangt een groot schilderij, welke de marteldood van de H. Apollonia (op de brandstapel) voorstelt; het "majestueuze beeld van de zeer vereerde maagd", waarvan mevrouw J. Sannen nog spreekt in De Brabantse Folklore van december 1950 (pag. 330), is spoorloos verdwenen, de relikwie van de tandheilige bevindt zich niet meer in de kapel, maar wel in het kleine home van de Grauwzusters, wat verder. Tot in de zestiger jaren was er op zondagnamiddag altijd een druk bijge-

woond z.g. Apollonia of met zegening van de relikwie, aldus de receptioniste van de psychiatrische kliniek Sint-Annendael (4/9/90).

Wat anno 1990 nog wel leeft, is de jaarlijkse volksdevotie op één november en de acht dagen erna in de kapel op de Allerheiligenberg. In de "*Kalender van de Vlaamse feesten*" (o.l.v. St. Top, uitg. Helios, 1986) lezen wij hierover het volgende: "Met Allerheiligen heeft op de Allerheiligenberg de traditionele processie plaats naar de Allerheiligenkapel. Honderden mensen dragen nog steeds uit kaarsvet vervaardigde primitieve dieren mee, evenals ogen, hoofden, tanden, enz. ... In de kapel heeft elke heilige, die in België aangeroepen wordt, zijn beeld. Rond deze gebeurtenis is een succesvolle jaarmarkt gegroeid." (pag. 134)

Van een processie was in 1990 geen sprake meer, ook niet van ex-voto's in was, die in open lucht zouden verkocht worden. Er is *sedert 1985* maar één "kaarsenwifke" meer, met name mevrouw Liesbeth J. (al vanaf 1936 verkoopt ze in november ex-voto's!); ze staat niet meer buiten op de jaarmarkt, maar wel vooraan binnen in de kapel. Ogen, hoofden en tanden brengt ze nog maar zelden aan de man - "iedereen gaat nu naar den dentist" - en ook koeien, paarden en varkens in kaarsvet worden minder gevraagd dan "vroeger", toen er nog veel boeren uit de buurt van Diest naar de jaarmarkt kwamen. Tegen twintig frank het stuk verkoopt ze nu vooral *mannetjes, vrouwtjes en kinderen*; ook armen, benen en harten gaan vlot van de hand. Er worden meer huisdieren als *katten en honden* geofferd dan boerderijdieren! Maar de bedevaarders willen op één november *vooral kaarsen* (15 fr. - voor een noveenkaars: 120 fr.) laten branden bij de heiligen aan de zijanten van de kapel en bij het H. Hart op het hoofdaltaar. Ook hier heeft *Sint-Antonius-met-zijn-varken* meest sukses (*rode kaarsen!*).

Omdat de Allerheiligenkapel in sterk verval is, het interieur zeer vochtig is en uit angst voor diefstallen, zijn de kostbaarste beelden, o.m. deze in hout, weggehaald en in de schatkamer of het religieus museum in de kooromgang van de Sint-Sulpitiuskerk opgesteld. Ook de H. Apollonia is daar nu te bewonderen. Op de lege sokkels of in de vrijgekomen nissen van de kapel werden andere (pleisteren) beelden of beeldjes gezet, die evenwel niet meer korresponderen met de oorspronkelijke heiligen (met hun offerblok en onderschrift) Zo staat er in de plaats van de H. Apollonia een kleine Onze-Lieve-Vrouwebeeldje! Dit geeft vanzelfsprekend een slordige indruk ... maar de bedevaarders schijnen er zich niet aan te storen.

Op één november 1990 zat de kapel voor de mis van 9 uur stampvol met oudere *én jongere* mensen. Na de mis werd er gezegend met de relikwie van alle heiligen en werden er door enkele priesters aan de lopende band 'tientjes' voorgebeden tot ongeveer elf uur. Ondertussen was het, na de eucharistieviering, een permanent *onrustig* komen en gaan van bedevaarders. Talrijke bezoekers van de jaarmarkt wensten blijkbaar even in de kapel binnen te lopen ... en kochten er 'bougies' en/of figuurtjes in was. De ex-voto's legden ze op een grote koperen schotel op een tafel

vooraan in kapel, gingen er een paar keer rond en offerden vervolgens (nog maar eens!) geld in de kollekeschaal, die zich eveneens op de tafel bevond. Sommige bedevaarders gingen met hun paternoster in de hand naar buiten om driemaal rond de kapel te kunnen gaan. Heel dit ritueel berust op traditie: de jongeren, zelfs de jongsten, volgen hierbij de ouderen ... De (énige) verkoopster, mevrouw J. Liesbeth, had het heel de dag door erg druk 1) met de verkoop van kaarsen en ex-voto's, 2) met het rekupereren van de ex-voto's uit de koperen schotel - "Ik kan geen wassen figuren meer laten bijmaken", aldus een teleurgestelde verkoopster - en 3) met het voortdurend ledigen van de kollekeschaal in de sakristie. Het hoeft geen betoog dat deze grote drukte op Allerheiligen nauw samenhangt met de plaatselijke *jaarmarkt*. Tijdens de zondagsmis van 9 uur op 4 november 1990 in dezelfde kapel telden wij amper achtendertig mensen, bijna allen op leeftijd. Na de mis moest de verkoopster maar enkele bedevaarders meer bedienen, zodat wij met haar (in de kapel) rustig een praatje konden maken.

Het uiterlijke en innerlijke verval van de Allerheiligenkapel (de resterende verf brokkelt er allemaal af, het bedehuis wordt nooit verwarmd, enz.), het feit dat de verkoopster geen ex-voto's meer kan verkopen omdat de dame uit Diest, die de moulages heeft, geen wassen figuren wil bijmaken, de minieme belangstelling van plaatselijke geestelijken als Z.E.H. Selleslagh en E.H. P. Macken voor het folkloristisch gebeuren in de Allerheiligenkapel en het dalend succes van de jaarmarkt - "Wat er nog van overgebleven is, is te sterk gekommercialiseerd: er lopen nu al heel de dag drie Sinterklazen rond ..." aldus E.H. P. Macken - voorspellen niet veel goeds voor de nabije toekomst. Geruchten doen trouwens de ronde dat heel de verkrotte buurt rond de kapel - samen met de kapel? - zal gesloopt worden.

Tenslotte willen wij nog wijzen op het *Stedelijke Museum* (Diest), dat een prachtig Apolloniabeeldje (17e eeuw), afkomstig van een begijnhofhuisje, bezit en tevens prat kan gaan op een paneel, waarin een H. Apollonia in stro is verwerkt, hoogstaande volkskunst van een begijntje uit Diest.

3. **HAKENDOVER** (deelgemeente van Tienen): Springlevende folklore in de Sint-Salvatorskerk met fopspenen, slabbetjes ... en plasticzakjes met 32 muntstukjes ...

Bezoek op 11/4/92.

Mevr. Julienne Sannen maakte in 1943 een proefschrift onder de titel: Volksbedevaarten tegen kwaal van mensch en vee in Oost-Brabant (gepubliceerd in De Brabantse Folklore, december 1950). Hierin schreef ze: "*Om tanden te krijgen*, dus niet voor tandpijn, gaan lieden vanuit Kumtich, Tienen en Verrijck naar Hakendover. Ze smeeken O.L.Heer om hulp en nemen gewijde aarde mee, ofwel: ze offeren 32 centen, één cent voor elken tand ...". Wij dachten dat er hiervan anno 1992 niet veel meer zou bestaan, maar werden in de beroemde bedevaartplaats verrast door de nog levende folkloristische gebruiken "van weleer".

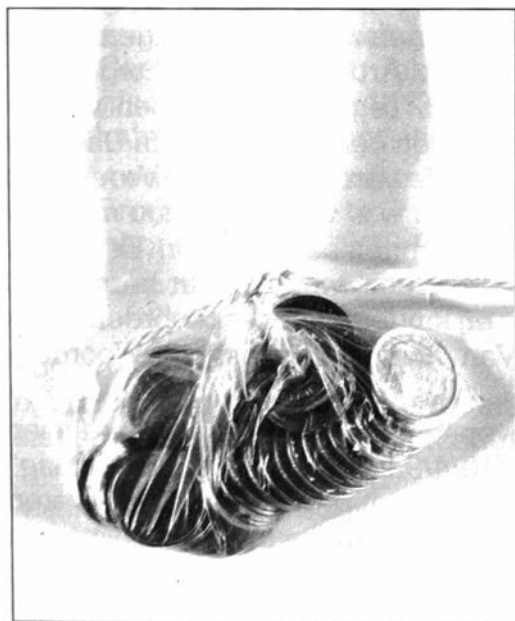

Hakendover. Het beeld van de Zaligmaker in de Sint-Salvatorskerk met vooraan de open kist met rooster.

Hakendover, de Sint-Salvatorskerk. Het "Aardekot" met gewijde aarde.

Zowel de bejaarde pastoor, Z.E.H. Hoegaerds, als zijn huishoudster, afkomstig uit Vlezenbeek, onderstreepten bij ons recent bezoek ter plaatse dat het uitsluitend ouders, resp. grootouders met *kleine kinderen* zijn (vaak zelfs baby's!), die komen 'beewegen' en er voor het beeld van de Goddelijke Zaligmaker (in de kerk) op de rooster boven de openstaande kist meestal een slabbetje en/of een fopspeen achterlaten en er een plastieken zakje met 32 van de kleinste muntstukjes (van één of van een halve frank) tussen de rooster in de grote kist laten vallen. Toen de kerk voor ons werd geopend, konden wij vaststellen dat folklore in Hakendover geen dode letter is: wij zagen voor het beeld van de Zaligmaker enkele fopspenen en slabben liggen, alle *van recente datum* en op de bodem van de kist merkten wij twee zakjes met kleine muntstukken. Wij citeren nu letterlijk, wat de huishoudster ons daar, terwijl wij foto's maakten, zei: "Johannes, hier links (naast het beeld van de Zaligmaker) roepen ze aan voor kinderen, die nog in bed pissen en *Maria Magdalena*, aan de rechterkant, voor de tandjes. De mens heeft 32 tanden, zo zeggen ze toch. Daarom die 32 stukjes van één frank ..." Grondiger onderzoek bij de bedevaarders, d.w.z. bij moeders met kinderen, zou moeten uitwijzen of *Maria Magdalena* en *niet* de Goddelijke Zaligmaker aangeroepen wordt "om (gemakkelijk) tanden te krijgen". De litanieën en/of gebeden, die in Hakendover verspreid worden, spreken alleen maar van de Goddelijke Zaligmaker. In de historische praalstoet van Hakendover, die pas opgericht werd, wordt het oude kerkretabel tot leven gebracht met de *H. Maria Magdalena*, *Johannes de Doper*, Dionysius, Laurentius, Katarina, Barbara, Agnes en *Apollonia* (in het tweede tafereel). Welke van al deze heiligen is hier dé tandheilige bij uitstek?

Plastieken zakje met 32 muntstukjes, als offergave.

De pastoor kon ons niet meedelen hoeveel zakjes met muntstukken hij nog jaarlijks in hogergenoemde kist aantreft. "De ene maand vijf, de volgende maand geen enkel", aldus de oude zielenherder, "maar het gaat zeker over een ingewortelde plaatselijke traditie." De huishoudster bracht ons ook naar het "aardkot", tegen de kerkmuur, waar permanent *gewijde aarde* ter beschikking ligt van de bedevaarders. Z.E.H. Hoegaerds vertelde ons dat er nog regelmatig "aarde" verdwijnt: het zijn boeren, die een beetje van deze gewijde grond onder het eten van hun biggetjes mengen opdat deze gemakkelijker tanden zouden krijgen; dus hier geldt het gebruik voor dieren!

De offergave van 32 muntstukjes is o.i. niet typisch voor Hakendover, wel voor de stad *Tienen* en de gemeenten errond. In de Sint-Germanuskerk te Tienen bevindt het beeld van de H. Apollonia (in hout) zich al meer dan vijftien jaar in de sakristie - uit veiligheidsoverwegingen, want er werden al een drietal beelden uit de kerk gestolen. Alleen op de feestdag van de H. Apollonia, d.i. 9 februari, wordt het beeld van de tandheilige vooraan in de kerk gezet en wordt het versierd. Toen het altijd in de kerk stond, lagen er permanent "kleine beursjes met 32 muntstukjes" bij, aldus dhr. G. Willems, koster van Sint-Germanus en onze informant ter plaatse (18/4/92). In Wange, een kleine deelgemeente van Landen, worden dergelijke zakjes met stukjes van één frank (of van een halve frank) nog steeds geofferd t.e.v. de H. Apollonia (cfr. infra). Op al deze plaatsen gaat het dus vooral om *kinderen*, "*die nog tandjes moeten maken*".

In Tienen kent dhr. G. Willems de uitdrukking "zijn tandpijn verkopen". Of deze uitdrukking ook nog in Hakendover gekend is, konden wij van onze informanten aldaar niet te weten komen.

4. **HALLE:** In de Sint-Martinuskerk wordt de miraculeuze Zwarte Lievevrouw "tegen alle kwalen" (of "tegen alle krankheden") aangeropen ... Een "collierke" voor de kinderen ...
Bezoeken op 26/8/91 en 10/4/92.

Dadizele is voor West-Vlaanderen het bekendste bedevaartsoord, Halle is het voor Brabant. Op beide plaatsen worden in de winkel(s) voor religieuze artikelen witte halssnoeren ("collierkes") met zestien langwerpige kralen "*voor de kinderen*" verkocht. Zr. Claire zei het in Dadizele als volgt: "... tegen konvulsies bij kinderen en om het (halssnoer) aan het wiegje of rond de hals van de baby's te hangen, mochten ze tandpijn krijgen ...". De uitbaatster van de winkel met oud opschrift 'Articles religieux' tegenover de basiliek in Halle, drukte het zo uit: "... Tegen ziekte tanden van de kinderen, omdat ze geen zeer tanden zouden hebben, allé ...". In Dadizele hing aan het halssnoertje nog een medaille van Onze-Lieve-Vrouw van Dadizele, in Halle niet. In dit laatste geval, d.w.z. voor Halle, zou men het halssnoertje ook als een 'werelds' amulet kunnen beschouwen. Een snoer pioenzaden, een ketting van lijsterbessen, enz. was vroeger hét middel bij uitsteking tegen stuipen of konvulsies bij kinderen en het bevorderde ook het doorkomen van de tanden (cfr. Van Goor's Folkloristisch Woordenboek, K. ter Laan, 1949).

In de winkel BASILICA, waar men eveneens allerlei religieuze artikelen verkoopt, deelde de uitbater ons mee (10/4/92) dat er nog "genoeg vraag" is naar wassen tanden en gebitjes, maar dat hij ze niet meer kan leveren omdat zijn 'moules' (moulages) versleten zijn. Welke tandarts levert aan deze uitbater een goed gebit? Mannetjes, vrouwtjes, kinderen, ogen, borsten, benen, armen, enz., het is inderdaad allemaal nog te vinden in zijn winkel ... en in de basiliek bij de Zwarte Lievevrouw, maar *tanden in was niet* (meer)!

Alle litanieën van Onze-Lieve-Vrouw van Halle (en Alseberg) vermelden dat de bedevaarders de Moeder Gods kunnen aanroepen tegen *alle* kwalen, of tegen "*alle* soorten van krankheden". Mevr. Mimi De Strijker (84 j., Halle), die steeds in de nabijheid van de basiliek heeft gewoond en zich heel speciaal voor de lokale devoties (van Halle) interesseert, onderstreepte dat de Zwarte Lievevrouw "*voor alles* goed is", dus kan ze eveneens tegen tandpijn aangeropen worden "als je maar *vertrouwen* hebt". Feit is dat wij in het zuiden van Vlaams-Brabant geen grote Apollonia-bedevaartsoorden of broederschappen van de H. Apollonia aantreffen. Wellicht zijn de Onze-Lieve-Vrouwen van Halle en Alseberg inderdaad omni- of polyvalent!

"Rachel van de kerk" (°Beert, deelgemeente van Pepingen), zoals de uitbaatster van de religieuze winkel achteraan in de basiliek van Halle genoemd wordt, herinnert zich de uitdrukking "*zijn tandpijn verkopen*" nog goed. "Als ik klein was, ben ik met mijn moeder mijn *tanden* gaan verkopen bij de zusters in het klooster van *Oetingen* (deelgemeente van Gooik) ... Maar de zusters zijn er nu allen weg:" Ongetwijfeld is deze uitdrukking dus ook in het zuid-westen van Vlaams-Brabant gekend.

Bij de minderbroeders in de Volpestraat 25 deelde pater Roger ons mee dat er in hun klooster alleen maar een volksdevotie (met broederschap) bestaat voor Sint-Antonius van Padua, d.w.z. voor verloren voorwerpen.

5. **LEUVEN:** *Het beeld* van de H. Apollonia staat nog altijd in de kerk van het Groot Begijnhof ... Bloeiende Apolloniana*omgeving* bij de studenten in de tandheelkunde (K.U.L.) ...

Talrijke bezoeken sedert oktober 1990 met o.m. persoonlijke contact met dhr. P.V. Maes, ere-konservator van de O.C.M.W.-kunstwerken (inz. van die van het Groot Begijnhof), met de stadsgidsen mevr. Lieve Vanbeveren en dhr. V. Lahaye, met dhr. P. Valvekens (Boekantiekwariaat Sint-Geertrui), met dhr. Rik Uytterhoeven (Groot Begijnhof), met het Liturgisch Centrum Abdij Keizersberg, met enkele residenten van het Rusthuis Mater Dei (Sint-Jacobsplein) - geboren Leuvenaars;

te Antwerpen (Begijnhof) met Z.E.H. W.A. *Olyslager*, ere-direkteur van het Groot Begijnhof te Leuven en auteur van een boek over dit begijnhof (1973), op 19/10/90;

te Tienen met prof. em. *Jan De Bondt*, ere-direkteur van de School voor Tandheelkunde aan de K.U.L. (30/3/92).

Voor de *volksdevotie* tot de H. Apollonia in de kerk van het Groot Begijnhof halen wij eerst letterlijk enkele veel voorkomende teksten aan; daarna geven wij er onze kommentaar bij.

* Uit het boekje: De H. Apollonia, door pater A.M.J. Nuyens, o.p. (1944): "... De viering te Leuven is ontstaan uit de groote vereering van de heilige (Sint-Apollonia) door de zusterkens Begijnen van " 't Hof ten hove" of Groot Begijnhof. Rond de jaren 1669 was het feest van Sinte-Apollonia ingevoerd als één van 4e klas. ... Het volk van Leuven en omstreken kende gauw den weg naar *het altaar van de H. Apollonia* in de Begijnenkerk. 9 Februari werd een echte begankenisdag, die vooral in de Schapenstraat eene wijkkermis uitlokte. ..." (p. 24-25).

HEILIGE APOLLONIA

Maagd en Martelares

BID VOOR ONS

GEBED

ter ere van de

HEILIGE APOLLONIA

MAAGD EN MARTELARES

Bijzondere Patrones tegen de Tandpijn
en bijzonderlijk geëerd in de
kerk van het Groot Begijnhof, te Leuven

GEBED

Wij verheugen ons, almachtige en barmhartige God, over het groot vermogen, dat gij aan de H. Maagd en Martelares Apollonia tot vergelding van hare pijnlijke dood verleend hebt; vergun ons door de verdiensten der pijnen, die zij door het uittrekken der tanden en het gloeiend vuur tot belijdenis van uwen naam verdragen heeft, dat wij van het vuur der kwade driften, van de tandpijn en van andere kwalen mogen genezen en bevrijd worden, door J. C. onzen Heer. Amen.

Men kan zich laten inschrijven in het Broederschap van de H. Apollonia, in de kerk van het Begijnhof.

Kerk van het Groot Begijnhof te Loven

Broederschap van de H. Apollonia

Ontvangen van M
de som van
voor retributie van 195

Verschenen, den 9 Februari

De Bestierder,
E. H. Sillis.

- * Uit "Vroomheid en volksgeloof in Vlaanderen" van J. Cauberghe (Heideland, 1967): "9 februari: H. Apollonia ... Te Leuven in de kerk van het Begijnhof, werd zij reeds aangeropen in 1669. Op haar naamdag houdt men voor de kerk een *potjesmarkt*, waa allerlei voorwerpen in aardewerk, als fluitjes, potjes, enz. worden verkocht. Er komen hier nog altijd veel bedevaarders. ..." (p. 61)
- * Uit "Leuven, o dagen, schone dagen!" van Ernest Claes (Stand. Boekhandel 1958): "... De *Sint-Antoniuserkerk* is de oude Clerckencapelle. En op de markt daar werd ieder jaar op 9 februari de *Pottekensmarkt* gehouden. Het was een grote kermisdag voor het kleine volk van uren in het rond. In mijn tijd (E. Claes studeerde Germ. Filologie met zeven andere studenten, onder wie Jan Grauls, tussen 1906 en 1910, red.) was het nog volop in zwang, en ieder jaar ging ik er naartoe. Wat mij het sterkst in de herinnering is gebeven is de rook, de stank en het fluitjesgegil. De grote mensen kochten er het nodige aardewerk, de kleine bengels konden er voor een paar centen een potaarden wierookvat kopen, ... Ook potaarden kanarievogels waren er te krijgen. ..." (p. 155)
- * Uit "Het Groot Begijnhof van Leuven" van W.A. Olyslager (Leuven, 1973): "In de kerk van het Groot Begijnhof bestond tot voor kort een *Broederschap t.e.v. Sint-Apollonia* om genezing tegen tandkwalen. ..." (p. 109)
- * Uit Van Goor's Folkloristisch Woordenboek, van K. ter Laan (Van Goor, 1949). Bij 'Sint-Apollonia': "... Te Leuven bewaart men *relikwieën* van haar, in de kerk van het Groot Begijnhof; daar bestrijkt men met een tand van de heilige de plek, waar men kiespijn voelt. Op haar naamdag (9 februari) viert men er feest; dan is het *Pottekensmarkt* ..." (p. 346)

Dhr. P. Maes deelde ons mee dat het linker^{al}taar in de Sint-Jan-de-Doperkerk (Groot Begijnhof), waarop nu nog altijd een (lege) relikwiehouder van de H. Apollonia staat, ten onrechte vaak een Apollonia-altaar werd/wordt genoemd. Het altaar is weliswaar van 1669 maar de devotie voor de tandheilige dateert zeker *niet* van vóór de Franse Revolutie. *Het beeld* van de H. Apollonia, dat onlangs gerestaureerd werd, is trouwens niet zo heel oud: het werd in opdracht van de pas opgerichte Broederschap van de H. Apollonia in 1840 gemaakt door Ch. Geerts uit Leuven. Het is een goed voorbeeld van de religieuze empirestijl in Vlaanderen. Juist omdat het geen echt 'antiek' beeld is - het is trouwens niet van het beste hout vervaardigd - en omdat er na de overdracht van heel het Groot Begijnhof aan de universiteit in 1962 betwisting rees over het eigendomsrecht - behoorde de H. Apollonia toe aan het O.C.M.W. van de stad Leuven of was het beeld bezit van de Broederschap van de H. Apollonia (of van de begijnen)? - liet men het in de kerk staan, terwijl bijna alle andere heiligenbeelden naar het Stedelijk Museum verhuisden. Ook de litanieën en gebeden tot de H. Apollonia, waarover wij beschikken, de gedrukte teksten i.v.m. de Broederschap en de doodsberichten van de begijnen uit de vorige eeuw - niet élk begijntje was lid van de Broederschap van de H. Apollonia - alsook het ontbreken van archiefmateriaal i.v.m. de devotie tot de tandheilige (zelfs Cuvelier geeft in zijn uitgebreide inventaris van het stadsarchief *niets* over de H. Apollonia) laten veronderstellen dat de verering voor de tandheilige te Leuven niet dateert van de 17e eeuw maar wel van het begin van de 19e eeuw. Ook dhr. Rik Uytterhoeven, die over een enorm archief van het begijnhof beschikt, kon niets vinden over de volksdevotie tot de H. Apollonia, zelfs geen 'postkaart' met het beeld uit de kerk van het Groot Begijnhof.

Met de naam 'Apollonia' associëren velen in Leuven nog onmiddellijk de populaire *Pottekensmarkt* van vroeger. Deze markt ging in de eerste wereldoorlog al teloor. Tot in het begin van de 50-er jaren bleef er (rond 9 februari) nog wel op het Damiaanplein, vlak voor de Paridaensschool, een z.g. *Sint-Apolloniakermis* bestaan met gemakkelikheden voor de kinderen. Dhr. P. Valvekens, uitbater van het boekantikwariaat Sint-Geertrui, Halfmaartstraat (tot december 1991), deelde ons in augustus 1991 mee dat hij enkele jaren voordien tevergeefs had gepoogd om met de musikus Hubert Boone en enkele 'keramiekers' de roemrijke Pottekensmarkt weer op gang te brengen, maar vanwege de pottenbakkers was er weinig of geen interesse.

De *relikwie* (relikwieën?) van de H. Apollonia is volgens dhr. P. Maes een groot woord voor een zeer klein 'ding', iets ondefinieerbaars, dat samen met andere relieken in een reliekhouder vervat was. Het gaat in elk geval *niet* over een integrale tand! Er bestaat evenmin een kerkelijk authenticiteitsbewijs van. Wellicht heeft de 'relikwie' enige tijd naast een echte gelegen of heeft ze een authentiek overblijfsel van de tandheilige aange-raakt. Dhr. Maes sprak in deze kontekst voortdurend van "postiche" ...

9 februari was voor het Groot Begijnhof altijd een groot feest (tot in de jaren '50 althans): de begijntjes waren in feeststemming en er was heel veel volk voor de hoogmis en het plechtige lof t.e.v. de H. Apollonia. In zijn kinderjaren, d.w.z. vóór W.O. II, woonde P. Maes al deze diensten bij en hij herinnert zich goed dat moeder overste van de begijnen trots naast het beeld van de H. Apollonia had post gevat. Zij 'presenteerde' er 'bélekes' en medailles van de tandheilige. Ook kon men zich die dag (of tijdens de noveen of het oktaaf) laten inschrijven in de Broederschap van de H. Apollonia. Op andere dagen, d.i. in de loop van het jaar, gebeurde dat vaak bij de begijntjes 'thuis' in de Kerkstraat. *Voor de kinderen* verkocht moeder overste op 9/2 - *kleine wassen tandjes* - of waren het *stukjes kaars*? waarmee deze dan over hun kaak konden wrijven om van tandpijn bevrijd te blijven! Deze volksdevotie, waarbij ook talrijke eenvoudige mensen van beneden de taalgrens (ten zuiden van Leuven) betrokken waren - daarom de franstalige litanieën - is *vanaf 1962*, bij de aankoop van het Begijnhof door de K.U.L., volledig teloor gegaan. De continuïteit van de parochiegeestelijken werd onderbroken en in plaats van de stille devotie tot de H. Apollonia organiseerden de studenten in de kerk 'uitbundige' gospelvieringen e.d.

De direktrice van het Sint-Pietersziekenhuis wees er dhr. Maes in die tijd ook op dat de H. Apollonia als tandheilige 'afgedaan' had omdat de patiënten alle kosten van tandverzorging bij het ziekenfonds konden rekupereren ..." en voor de Broederschap van de tandheilige moesten ze nog betalen!"

Z.E.H. W.A. Olyslager, van 1968 tot 1980 directeur van het Groot Begijnhof, gaf ons bij de hogergeciteerde tekst uit zijn boek nog een kleine 'aanvulling': "... In 1970 of kort voordien, kwam de laatste begijn, zuster Julia († 1988), op zekere dag bij mij om te zeggen dat ze wenste te stoppen met

de *Broederschap* van de H. Apollonia. 'Er komt toch niemand meer' voegde zij er aan toe ..." (meegedeeld op 19/10/90, Antw.). Het schriftje met de namen van de leden - Van waar kwamen de tandpijnlijders? Wanneer werden ze ingeschreven? Hoeveel betaalden ze voor het lidmaatschap? enz. - de inkomsten, resp. uitgaven, die voortkwamen uit de giften in de offerblok, uit de bijdragen van de konfrerie, uit het lezen van H. Missen bij de dood van een lid van de Broederschap e.d., konden wij helaas niet meer terugvinden. Dhr. Maes liet doorschemeren dat er voortdurend wrijvingen waren over allerlei financiële aspecten tussen het Leuvense O.C.M.W. en het Groot Begijnhof en dit verklaart wellicht het feit dat heel de boekhouding rond de devotie van de H. Apollonia in stilte is "verdwenen" ... Niemand zal echter ontkennen dat er te Leuven een zéér intense verering voor de tandheilige heeft geleefd, welke vooral in de 19de en in de eerste helft van de 20ste eeuw talrijke Leuvenaars en mensen uit de naburige gemeenten aantrok. Nog tot op het einde van de jaren vijftig vonden wij vooraf gedrukte formulieren om de kontributie van de leden van de "Broederschap van de H. Apollonia" te kunnen innen, getekend op 9 februari door E.H. Sillis, 'bestierder' van de konfrerie. Het is jammer dat hierover bijna niets werd neergeschreven; ook Marcel G. Peeters maakt in zijn boek "*Leven in het oude Leuven*" (Stichting Mens en Cultuur, Gent 1992) van de volksverering voor de H. Apollonia geen gewag. Grondig onderzoek zou wellicht nieuwe gegevens kunnen opleveren. Zo ontmoetten wij onlangs in het Leuvense rusthuis Mater Dei mevrouw De Vos (° Leuven, 1907, ouders ook van Leuven afkomstig). In 1931 deed zij volgens familiale traditie - "mijn moeder deed het ook" - *de kerkgang*. Vanuit de Vaartstraat reed zij 'met de voiture' (= koets), vergezeld van de goeivrouw (= vroedvrouw), die het pasgeboren kindje Rita droeg, naar de Sint-Kwintenskerk in de Naamsestraat. Daar liet ze zich door de pastoor "*overlezen*", vervolgens offerde ze "een bougie" voor het beeld van Sint-Kwinten, die tegen allerlei kinderziekten als kinkhoest en stuipen aangeropen wordt. Vandaar gingen ze naar de kapel van Janneke de Grijzer, Jean qui pleure ... en dan reden ze weer met de koets verder naar de kerk van het *Groot Begijnhof*, waar ze gingen bidden voor het beeld van "*Sint Aplona*" (sommige Leuvenaars spreken van Sinte Plone) en er eveneens een kaars aanstaken ... Mevrouw Mignon (geboren in Korbeek-Dijle) van hetzelfde rusthuis vertelde ons dat 'ze' thuis voor haar, toen ze als klein kind ziek was, naar de oude Veronakapel in Leefdaal zijn geweest, "maar voor tandpijn, aldus onze informante, trokken ze allen naar het Groot Begijnhof in Leuven"!

De uitdrukking "zijn tandpijn (of tandweeën) verkopen" is bij onze oudere zegspersonen niet gekend.

Tenslotte willen wij er op wijzen dat de devotie tot de H. Apollonia wellicht ook ooit geleefd heeft in de Sint-Pieterskerk, want wij beschikken over de voorpagina van een devotieboekje uit 1806 (P. Vannes, in de Diesterschestraet tot Loven), dat daarvan melding maakt.

In het archief van de Sint-Augustinuskerk in Antwerpen en op enkele andere plaatsen in Vlaanderen troffen wij 'prentjes' aan van de H. Apollonia,

gedrukt of verspreid door de: *Abbaye Sainte Gertrude* à Louvain. In Oeselgem, deelgemeente van Dentergem, zagen wij bij het beeld van de H. Apollonia 'prentjes' liggen, waarop *Angelico - Leuven* vermeld staat. Stadsgids, dhr. Lahaye, maakte ons attent op een klein modern beeldje van de H. Apollonia, dat zich boven de ingang van een huisje bevindt in het Spaans Kwartier (of Aborg), Groot Begijnhof.

Bij de studenten in de tandheelkunde (K.U.L.) bloeit de *naamgeving* rond de H. Apollonia als nooit tevoren: studentenvereniging Apollonia, Apolloniajaaragenda, lidkaart APOLLONIA (studentenkring van de afdeling tandheelkunde) met afbeelding van de tandheilige op een grote kies, Apollonia-Galabal, Apollonia-T-dansant, Apollonia-T-shirt, Apollonia-zonbank, enz. Of de studenten (nog) weten wie "Apollonia" is, valt te betwijfelen ...

Om over de werking van de studentenvereniging van de tandheelkunde in het verleden meer te weten te komen, staken wij ons licht op bij *prof. em. Jan De Bondt*, ere-direkteur van de School voor Tandheelkunde (K.U.L.) en wonend in Tienen. Volgens de hoogleraar was de studentenvereniging van de afdeling tandheelkunde tot op het einde van jaren '50 erg bescheiden: de studentenklub telde toen amper een 15-tal leden, Vlamingen én Walen samen, en ze heette niet Apollonia maar *Black*, naar de naam van een Amerikaans tandarts († 1915), met wie professor L. Van de Vijver toen dweeptte. Op 9 februari had er, vanaf het einde van W.O. II tot in het midden van de vijftiger jaren, vóór het begin van de kolleges in de afdeling tandheelkunde een H. Mis voor de (we-nige) studenten plaats, niet in de kerk van het Groot Begijnhof maar wel in de Sint-Gertrudiskerk. Verder gebeurde er op het naamfeest van de H. Apollonia te Leuven aan de universiteit niets speciaals. De studentenklub werd bij de splitsing van de hogeschool in 1968 ontbonden, maar in feite was er tot in 1972 nooit sprake geweest van een intens studentenleven in de fakulteitskring van de tandheelkunde.

De Faculteitskring van Tandheelkunde

APOLLONIA

*heeft de eer U uit te nodigen
op haar galabal op
2 februari 1991*

*Leden : 350 Bfr.
Niet-leden : 400 Bfr.
Privé*

*Avondkledij verplicht
Zaal : PBE te Linden
Aanvang : 21 uur*

In zijn ruim woonhuis te Tienen koestert prof. J. De Bondt een aantal 'zaken' in verband met de H. Apollonia, die niet alleen tandartsen doen watertanden: in zijn living ligt één deel van de Ribadineira of de "Generale Legende der Heylighen" (in 1619 in het Nederlands verschenen te Antwerpen) met de "vita" van de H. Apollonia opengeslagen, in zijn kabinet bevindt zich een mooi houten beeldje van de tandheilige en in de wachtkamer hangt een groot schilderij, die de *geaktualiseerde* marteldood van de H. Apollonia voorstelt, "op bestelling gemaakt" door een oom van de hoogleraar uit Gent. De professor 'filosofeert': "Apollonia is een Vlaamse vrouw, die na de laatste wereldoorlog ten onrechte beschuldigd is van kollaboratie met de bezetter en hiervoor gestraft wordt ... misschien is het Irma Laplasse (prof. J. De Bondt is afkomstig van West-Vlaanderen, red.) ... Het gepeupel brengt ze op de brandstapel en de hoogwaardigheidsbekleders zoals de gouverneur, burgemeester en kardinaal staan er onbewogen bij en laten het gewone volk maar betijen ... Het is toch van alle tijden ..." Z.E.H. Frans Dehond, die in Tisselt (Willebroek) de Apolloniakapel liet "veranderen" omdat de tandheilige ons anno 1992 toch niets meer te vertellen heeft, zou dit moeten horen!

De rustende hoogleraar bezit ook nog enkele oude litanieën en devotieprentjes van de H. Apollonia, welke hij gekregen heeft van patiënten uit Brabant en Oost-Vlaanderen, die te Leuven hun tanden bij hem lieten verzorgen.

(vervolgt)

april 1992, Hervé DARAS
Gen. Lemanstraat 94
2600 Berchem (Antw.)
tel. 03/239.75.73

BOEKEN

De man en zijn museum met het grootst aantal harten

Zit het verzamelen in het bloed? Op welke basis verwerf je een kostbaar kleinood of een ontzagwekkend pronkstuk?

Gabriël Bethlen, tweemaal koning van heel Hongarije, schonk in 1626 zijn bruid een enig juweel, in de vorm van een hart met twee beweeglijke armpjes eromheen.

Dr. Noubar Boyadjian kocht het voor zijn dame Micheline, een kunstschilderes. Als cardioloog kon hij zich niet vrij maken om naar de veiling te gaan. Hij stuurt zijn twaalfjarige zoon met de opdracht: Ga naar de zaal. *Steek je vinger op bij het bod en laat je vinger niet zakken voor je de broche hebt.*

Dergelijke anekdote weerspiegelt een hartstochtelijke wil om harten te verzamelen. Vanwaar stamt de drang en drift?

N. Boyadjian, van Armeense afkomst, groeide op in Griekenland, studeerde medicijnen aan de Vrije Universiteit te Brussel. De oorlog belette hem naar zijn geboortestreek terug te keren. Hij wordt specialist voor hartziekten, in 1966 hoofd van de Cardiologische Dienst in de Polykliniek van de hoofdstad en publiceert talrijke werken i.v.m. electrocardiologie en hartstoornissen. Harten verzamelen werd een passie.

Zijn eerste hart verwierf hij tijdens de Wereldtentoonstelling van 1958. Het vormde een start voor een kollektie die de hele wereld zal bestrijken. Hij wandelde met zijn dame door het paviljoen van Hongarije. Een keurig en kleurig versierd hart van brooddeeg, met een spiegeltje in het midden, trok zijn aandacht. ⁽¹⁾

- *Welk is de betekenis van de spiegel?* vroeg hij.

De Hongaar van dienst verstrekke de verrassende uitleg:

- *Hongaarse verliefden schouwen samen in de spiegel om aldus elkaar eeuwige trouw te zweren.*

Het mooi versierd gebak en de uitleg grepen hem zo aan, dat hij zich het spiegelhart aanschafte.

Gedurende ruim vijfendertig jaar heeft de cardioloog harten uit de hele wereld verzameld, in zilver en goud, als edelstenen en geschilderd hout, als zoutvat of reliekschrijn, zogenaamde canivés, met een mesje of canif (Fr.) opengewerkte papieren prentjes.

Zijn naam is gebonden aan merkwaardige boeken, o.a. *The Heart, its History, its Symbolism, its Iconography and its Diseases*, 1980, een uitgave van Esco te Antwerpen, die tegelijk in het Duits en Frans verscheen ⁽²⁾. *From Holy Pictures ... to the healing Saints. Faith and the Heart*, Esco te Antwerpen, 1986, verscheen eveneens tegelijk in het Duits, Frans en Spaans ⁽³⁾. Een ontzagwekkend aantal illustraties, veelal in veelkleuren-druk, bestempelen de boeken als een waar juweel.

⁽¹⁾ *Aspecten van het volksleven in Europa. Liefde en Huwelijk.* Musée de la Vie Wallonne Liège, 1975. *Joegoslavië*, p. 68, nr. 17: Hart van Kruidkoek, gekleurd, versierd met bloemen, in het midden een spiegel.

L. WILLEMS, R. CLAES, R. v.d. LINDEN. *Banketgebak. Een zoete zaligheid* Orteliusreeks, Mim Antwerpen, 1988, 128-129: Een hart met een spiegel erin, 139-140: Joegoslavië, Guguska-Saralka. Liefdesgeschenk met spiegel. Mus. Ljubjana.

⁽²⁾ Esco, Antwerpen, 1980, 151, ill. Franse uitg. *Le coeur, son histoire, son symbolisme, son iconographie et ses maladies.*

⁽³⁾ *Ibidem*, 1986, 160, ill. Franse uitgave: *De l'image pieuse ... aux saint guérisseurs: la croyance et le coeur.* Duitse uitg. *Vom Andachtsbild ... zu den Wunderheiligen: Glaube und Herz.*

Het Museum

Sinds ruim een jaar bevinden zich duizend harten van dr. Noubar Boyadjian in twee kamers op het gelijkvloers in het Bellevue Museum, Paleizenplein 7, 1000 Brussel (tel. 02/511.44.25).

Harten in zilver en goud, als edelstenen, weergegeven in allerlei prenten en tafereelen berusten in hoge kijk- en keurig verzorgde vitrinekasten. Elk voorwerp bevat een ander verhaal, maar de sobere onderschriften kunnen het niet mededelen. U bemerkt een dubbele zilveren inkt-pot (oppervlakkig) en ontdekt een antiek Frans zoutvat. Een hartvorm was bestemd om liefdesbrieven te koesteren en te be-

waren. Twee gravures in hartvorm van de zestiende en zeventiende eeuw werden gebruikt voor de katechismus van ongeletterden. Vooral het Heilig Hart van Jezus en Maria spant de kroon. Het hart praat veelvoudig en veelzijdig als het meest verspreide en geliefde symbool van gewijde en profane liefde.

Raadpleeg de boeken (nog geen uitgave in het Nederlands) en het Bellevue Museum te Brussel. U verkrijgt een beeld binnen en buiten Europa, en doorheen de tijden.

R.v.d.L.

Paul de SAINT-HILAIRE. *De geneesheiligen. Tussen Noordzee en Ardennen. Gids van hun attributen en symbolen.* Uitg. Sympomed-Edimed. Edm. Machtenslaan 107/16, 1080 Brussel, 280 p., 60 ill. 5 krt. Prijs: 1.250 fr. port inbegrepen.

We zijn gewoon de heiligen per streek aan te treffen, in een beperkte groep met dieren, afzonderlijk in een lang verhaal zoals voor Onze-Lieve-Vrouw, enz.

Over het algemeen kennen we de heiligen uit de onmiddellijke buurt waar we leven, door hen te zien op een altaar, in de nis van een muur, op een prentje. Maar hoeveel heiligen kennen we? En op welke manier.

De auteur van *Raadselachtig Vlaanderen*, Brussel 1975, en *Raadselachtige Ardennen*, ibid, 1976, neemt ons mede op een uitzonderlijke tocht. Hoe kennen we santen, mannelijke en vrouwelijke i.v.m. hun geneeskraft van vroeger en van nu?

De uitgave is geen dik encyclopedisch overzicht, maar een handig naslagwerk, dat U zelfs makkelijk op reis in een tas kunt bergen (20 cm h. x 11,5 br.) in rood-linnen band, met goudopdruk, zodat U het steeds keurig kunt bewaren en dat het tegelijk uw ogen streelt. Uiterlijk een aristokratische gids, innerlijk een rijke verrassing! Acht hoofdstukken treffen terstond door de rare kijk op het geheel en op de delen.

1. Een fabelachtig volk van heiligen
2. Woordspelingen en attributen
3. Over het goede gebruik van relikwieën
4. Ik ben zwart maar schoon ...
5. Tussen hel en paradijs
6. Gewijde aardrijkskunde
7. Indicaties van de heiligen
8. De attributen van de heiligen

Hoofdstuk 1 tot vijf bevatten een doorlopende tekst. 6 tot en met 8 behandelen vele plaatsen afzonderlijk, met een aanwijzing op kaarten. Indicaties verstrekt de catalogus van de geneesheiligen, op basis van de aandoeningen, waarvoor ze worden ingeroepen, b.v. aambeien, abortus, amandelen, beetwonden, enz.

Een naslagwerk voor artsen, apothekers, kunstliefhebbers, toeristen, antiquairs en zelfs religieuzen, verklaart de Uitgever in de Inleiding. Elke student in om het even welk vak, en elke weetgierige vorser zal gretig gebruik maken van het werk en menig probleem vlug kunnen oplossen.

R.L.

DOOPAKTE EN -SUIKER VOOR ORGEL(TJE)

Ronde voor Orgel in België en Frankrijk

Het klinkt gewoon. Een doop voor een orgeltje. Raar, maar waar.

We bevinden ons in Antwerpen, bij het komitee Sint-Andrieskwartier Herleeft.

Op 10 mei trekt de jaarlijkse stoet door het kwartier, met een speciale nieuwigheid: een straatorgeltje, zoals een van de 'goede, oude tijd'.

Het bouwpakket stamt uit een bedrijfje in Zuid-Frankrijk. Het materiaal bleek alles behalve kant en klaar om een orgel te voorschijn te toveren. 14 maanden hebben Warre Van den Bulck en Frans Gorissen getimmerd om het muziektuig vaardig te krijgen.

Op 6 april 1992 deed het orgeltje zijn intrede in de wereld, in de gelagzaal van de Taverne Square, Nationalestraat 33 (tel. 03/233.05.50), in een uitzonderlijk plechtig kader, met een meter Marie-Louise Meulemans en peter Pierre Van den Bergh, als vertegenwoordiger van het komitee Sint-Andrieskwartier Herleeft.

Het past, dat een meter voor kleurrijke doopsuiker zorgt, maar de peter komt met artistieke inspiratie voor de dag: een ets van het Sint-Andrieskwartier, en daarenboven een gedicht.

Na de komst in een beperkt midden trekt *'t Orgeltje St.-Andries Antwerpen* de aandacht in de Sint-Andriesstoet op 10 mei, om in de toekomst geheel Antwerpen te laten genieten in het raam van markten en feesten.

Daar is een "Ronde van België voor Orgel" in het verschiet. Zullen de provinciale overheden vlot toelating verlenen voor dusdanige muzikale toer? Wie durft daar aan twifelen?

De vooruitzichten reiken verder, in de tijd en over de grenzen. In 1994 kan het de "Ronde van Frankrijk" voor Orgel worden.

Het orgeltje Sint-Andries is vervaardigd naar het model van een zelfbouwpakket uit *Atelier Robert Hopp Facture d'orgues*, Château des Confines 84170 Monteux, werkt pneumatisch, beschikt over 29 pijpen. R. Boyadjoglou, 31270 Villeneuve-Tolosane heeft de boeken geponst, waarop eigen komposities van Warre van den Bulck, zo *De mars van St.-Andries* en *St.-Andrieswals* aangebracht zijn.

Sint-Hubertusviering in Sint-Denijs-Boekel (Zwalm)

Start voor een lange traditie. Bedevaartvaantje

Relevante taak voor de volkskundige:
registreren wanneer een nieuw fenomeen opduikt,
opdat in de toekomst geen twijfel zou rijzen ...
Walter GIRALDO. *Volksdevotie in West-Vlaanderen*, 138.

De gemeente Sint-Denijs-Boekel is door de fusie in Zwalm terechtgekomen. Dreigt er gevaar, dat een dorp zijn identiteit of aantrekkingskracht verliest? Wie neemt initiatief voor een nieuwe viering?

Pastoor Marc Devenijns, (geboren te Kwaremont in 1919) heeft op 3 november 1991 bewezen dat heel wat mensen zich willen vastklampen aan een traditie. De pastoor schetste in zijn homilie het leven van de H. Hubertus, tweede patroon van de parochie, de overmoed van de zoon van de hertog van Aquitanië, het schrikken van de honden en steigeren van de paarden bij het zicht van een stralend kruisbeeld en besloot: "de mens is een eeuwige jager op zoek naar geluk ... dat hij pas zal vinden in het hiernamaals ..."

Paardetuig, met belletjes opgesmukt, sierde het beeld van Hubertus, en de bloemen achteraan in de kerk. Jachthoornmuziek luisterde de mis op. Ruiters en amazones waren van ver en bij gekomen. Na de mis zegende de pastoor hen met de reliek (zie het bedevaartvaantje) en een assistent deelde broodjes uit voor mensen en paarden. Na de rondgang verzamelden ruiters en wandelaars gezellig in de parochiezaal en smeedden reeds plannen en regelden afspraken voor volgend jaar.

Het vaantje, rechthoekig van vorm, ontworpen door de pastoor, bevat aan de ene zijde de tekst: *Beschermheilige Hubertus /Met Vertrouwen komen wij tot U*, de reliek met datum 1717 en het beeld dat zich in de kerk bevindt; aan de andere zijde: *St. Hubertusviering november St.-Denijs-Boekel-Zwalm*, met de voorstelling van de kerk in de ronding van een hoorn, en een vaag beeld van een woud ⁽¹⁾.

R.L.

⁽¹⁾ Leo SIMOENS. *Onze heiligen in kerk en kapel*. Bisdom Gent, Anderlecht-Brussel (in eigen beheer), 1952, 70: Sint-Denijs-Boekel, (2de patroonheilige) Hubertus? R. Okt. Zondag na 3 nov. razernij, krankzinnigheid en andere afgrijselijke kwalen. Voor 1992 is reeds een ander vaantje voorzien.

Gentse "ghesellen vander conste" en Sint-Valentijn

Over Sint-Valentinus is in verhouding weinig bekend. In de loop van de laatste jaren treedt hij op de voorgrond als beschermheilige van verliefden en gehuwden en als patroonheilige van de bloemisten, volgens sommigen althans.

Mijn licentiaatsverhandeling, Letterkundig Leven te Gent in de vijftiende eeuw. De Rederijkers, raakt deze weinig bekende sint in een vrij ongewoon daglicht.

De stadsrekeningen van Gent vermelden voor 1446-47 ⁽¹⁾ een uitgave voor '*dichters, sanghers ende anderen ghesellen van Consten die dichtten sanghen ende spelden te halfvastenen jn scepenen Camere*' en het jaar nadien komt een totaal gelijkaardige opgave: *dichters sanghers ende anderen ghesellen van consten ...* ⁽²⁾

Ze zijn klaarblijkelijk geen rederijkers, want gelijkaardige rekeningen ontdekt u reeds van 1400 tot 1413 en ook later nog ⁽³⁾. Het betreft waarschijnlijk een volksgebruik dat steeds stand houdt.

Voor vastenavond blijkt ook een biezonder gezelschap bestaan te hebben. De stadsrekeningen citeren 'vastenauont heeren', een gezelschap dat op de avond voor de vasten of zelfs nog eens op de eerste zondag van de vasten de bloemetjes buiten zette door middel van vertoningen ⁽⁴⁾.

Naast de 'ghesellen vander conste' treden stilaan andere groepen op, o.a. de 'ghesellen vander plaetsen' die op 14 februari 1452 Sint-Valentijn maakten ⁽⁵⁾.

Over volkse gebruiken op zijn naamdag in het verleden zijn we slechts karig ingelicht.

Het loont dubbel en dik de moeite deze twee bronnen, weinig of niet gekend, aan te halen en een onvermoed aspect van deze sint aan liefhebbers en vorsers van volksreligie mede te delen.

G. EVERAERT, Eeklo

Letterkundig Leven te Gent in de vijftiende eeuw. De Rederijkers. Gent, RUG. 1963-64, 48-49, 54-55.

(1) ... die dichtten sanghen ende speelden te halfvastenen jn scepenen camere. vij sc viij d gr . Stadsrekening 1446-47, folio 340 v.

(2) ... viij sc iij d gr . Stadsrekening 1447-48, folio 398v.

(3) Fr. DE POTTER. *Gent van den oudsten Tijd tot heden*. III, 252.

(4) Stadsrekeningen 1449-50, folio 9.

(5) Stadsrekeningen 1451-52, folio 163. Fr. DE POTTER.

Voor nadere gegevens over deze sint verwijzen we naar

Feest- en Vierdagen in Kerk- en Volksgebruik, door J.P. BIK, pr., uitg. Th. F. Wolfs / Druk Groenewoud Koks / Velsen, Deel II, 53-56, met klemtoon o.a. op bloemen, leven, mis, patronaat, het vee, water.

14 februari: Sint-Valentijn, patroon van verliefden en verloofden, door Walter DE DECKER, in *De grote Ronde*, Antwerpen, 35 (1991) januari-maart, 8-11, met 10 ill., met nadruk op de zinnvolle Valentijnskaarten uit de 50er jaren.

W. PERSOON. *De minnesakerijen van Sint-Valentijnsdag*. *Gazet van Antwerpen*, 14-15 febr. 1976.

D. LAMARCO. *Sint-Valentijn*. *De Beiaard*, weekblad voor Zuid-Oost-Vlaanderen, Zottegem, 8 febr. 1991, ill.